

Представлено дослідження актуальних питань теорії права, історії права, філософії права, а також галузевих правових дисциплін, зокрема конституційного, цивільного, трудового, кримінального, господарського, екологічного, фінансового, адміністративного, земельного, аграрного, медичного, інформаційного права, права інтелектуальної власності, права соціального забезпечення; питання процесуального права, зокрема цивільного, господарського, адміністративного та кримінального процесу, а також судустрою; окремі аспекти порівняльно-правових досліджень, а також досліджень у сфері міжнародного та європейського права.

Для наукових працівників, практиків, викладачів, аспірантів, студентів.

The issue covers research on the history of the theory of law, history of law, philosophy of law, as well as various fields of law, in particular, constitutional law, civil law, labor law, criminal law, economic law, environmental law, financial law, administrative law, medical law, land law, agrarian law, law of intellectual property and social security law; issues of procedural law, especially, civil procedure, commercial procedure, administrative procedure and criminal procedure likewise judiciary; additionally, certain aspects of comparative legal research and research in international law and European law.

The issue is intended for researchers, legal practitioners, students.

ГОЛОВА РЕДАКЦІЙНОЇ РАДИ	І. С. Гриценко, д-р юрид. наук, проф. (Україна)
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ	Ю. Д. Притика, д-р юрид. наук, проф. (Україна) (гол. ред.); І. О. Ізарова, д-р юрид. наук, доц. (Україна) (заст. гол. ред.); І. С. Сахарук, канд. юрид. наук (Україна) (відп. секр.); К. Х. (Ремко) Ван Рее, д-р юрид. наук, проф. (Нідерланди); Ю. В. Ващенко, д-р юрид. наук, доц. (Україна); Т. Гофман, д-р юрид. наук, доц. (Естонія); Ф. Гаскон-Інхаусті, д-р юрид. наук (Іспанія); Р. Ю. Гревцова, канд. юрид. наук, доц. (Україна); Н. Л. Губерська, д-р юрид. наук, проф. (Україна); Т. Давуліс, д-р юрид. наук, проф. (Литва); Л. Ерво, д-р юрид. наук, проф. (Швеція); Т. О. Дідич, д-р юрид. наук, доц. (Україна); І. А. Діковська, д-р юрид. наук, доц. (Україна); О. А. Заярний, д-р юрид. наук, доц. (Україна); Т. Г. Ковальчук, канд. юрид. наук, доц. (Україна); А. О. Кодинець, д-р юрид. наук, доц. (Україна); О. В. Кологойда, д-р юрид. наук, проф. (Україна); О. Л. Кучма, д-р юрид. наук, доц. (Україна); М. А. Лупой, д-р права (Італія); О. В. Марцеляк, д-р юрид. наук, проф. (Україна); І. А. Мацелюх, д-р юрид. наук, доц. (Україна); В. В. Носік, д-р юрид. наук, проф., член-кор. НАПрН України; Г. З. Огнев'юк, канд. юрид. наук, доц. (Україна); О. О. Отрадна, д-р юрид. наук, проф. (Україна); Н. Б. Пацурія, д-р юрид. наук, проф. (Україна); С. В. Прилуцький, д-р юрид. наук, доц. (Україна); В. В. Радзивілюк, д-р юрид. наук, проф. (Україна); В. В. Резнікова, д-р юрид. наук, проф. (Україна); І. О. Ромащенко, канд. юрид. наук (Україна); Е. Сільвестрі, д-р права, проф. (Італія); О. В. Стрельцова, д-р юрид. наук, доц. (Україна); А. Узелац, д-р юрид. наук, проф. (Хорватія)
Адреса редколегії	Інститут права, вул. Володимирська, 60, Київ, 02017, Україна ☎ (38044) 239 31 67 E-mail: visnyk.knu.law@gmail.com Web: http://visnyk.law.knu.ua/
Затверджено	Вченою радою Інституту права 22.02.21 (протокол №13)
Включено	до Переліку наукових фахових видань України (категорія "Б"), галузь науки – юридична, код (шифр) спеціальності – 081 Наказ Міністерства освіти і науки України № 409 від 17 березня 2020 р.
Зареєстровано	Міністерством юстиції України. Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ № 16528-5000Р від 19.04.10 КВ №24096-13936Р від 31.07.19
Засновник та видавець	Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Свідоцтво внесено до Державного реєстру ДК № 1103 від 31.10.02
Адреса видавця	ВПЦ "Київський університет", б-р Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01601, Україна, ☎ (38044) 239 31 72, 239 32 22; факс 239 31 28

BULLETIN

OF TARAS SHEVCHENKO NATIONAL UNIVERSITY OF KYIV

ISSN 1728-2195

LEGAL STUDIES

1(116)/2021

Founded in 1958

The issue covers research on the history of the theory of law, history of law, philosophy of law, as well as various fields of law, in particular, constitutional law, civil law, labor law, criminal law, economic law, environmental law, financial law, administrative law, medical law, land law, agrarian law, law of intellectual property and social security law; issues of procedural law, especially, civil procedure, commercial procedure, administrative procedure and criminal procedure likewise judiciary; additionally, certain aspects of comparative legal research and research in international law and European law.

The issue is intended for researchers, legal practitioners, students.

Представлено дослідження актуальних питань теорії права, історії права, філософії права, а також галузевих правових дисциплін, зокрема конституційного, цивільного, трудового, кримінального, господарського, екологічного, фінансового, адміністративного, земельного, аграрного, медичного, інформаційного права, права інтелектуальної власності, права соціального забезпечення; питання процесуального права, зокрема цивільного, господарського, адміністративного та кримінального процесу, а також судустрою; окремі аспекти порівняльно-правових досліджень, а також досліджень у сфері міжнародного та європейського права.

Для наукових працівників, практиків, викладачів, аспірантів, студентів.

HEAD of the EDITORIAL COUNCIL	Prof. I. Hrytsenko, Doctor of law (Ukraine)
EDITORIAL BOARD	Prof. Prytyka Yurii (Editor-in-Chief) (Ukraine); Dr. Izarova Iryna (Deputy Editor-in-Chief) (Ukraine); Sakharuk Iryna (PhD, Managing Editor) (Ukraine); Prof. Cornelis Hendrik (Remco) Van Rhee (the Netherlands); Dr. Gascón-Inchausti Fernando (Spain); Assoc. Prof. Hrevtsova Radmyla (Ukraine); Prof. Huberska Natalia (Ukraine); Dr. Vashchenko Yuliya (Ukraine); Dr. Hoffman Thomas (Estonia); Dr. Davulis Tomas (Lithuania); Prof. Ervo Laura (Sweden); Dr. Didych Taras (Ukraine); Dr. Dikovska Iryna (Ukraine); Dr. Zaiarnyi Oleg (Ukraine); Assoc. Prof. Kovalchuk Tetiana (Ukraine); Dr. Kodynets Anatolii (Ukraine); Prof. Kolohoida Oleksandra (Ukraine); Dr. Kuchma Olha (Ukraine); Assoc. Prof. Lupoi Michele Angelo (Italy); Prof. Martselyak Oleg (Ukraine); Dr. Matseliukh Ivanna (Ukraine); Prof. Nosik Volodymyr (Ukraine); Ogneviuk Hanna (PhD) (Ukraine); Dr. Otradnova Olesia (Ukraine); Prof. Patsuriia Nino (Ukraine); Dr. Prylutskyi Serhii (Ukraine); Prof. Radzyviliuk Valeria (Ukraine). Prof. Rieznikova Victoria (Ukraine); Romashchenko Ivan (PhD) (Ukraine); Prof. Silvestri Elisabetta (Italy); Dr. Strieltsova Olha (Ukraine); Prof. Uzelac Alan (Croatia)
Editorial address	Institute of Law, 60, Volodymyrska Street, Kyiv, 02017, Ukraine, phone: 38 044 239-31-67; E-mail: visnyk.knu.law@gmail.com Web: http://visnyk.law.knu.ua/
Approved by	the Academic Board of the Institute of Law, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Protokol 13 of 22 February 2021)
Accreditation	The journal is included in the "List of Scientific Professional Editions of Ukraine" (Decree of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 409 dated 17th March 2020)
Registration	the Ministry of Justice of Ukraine Registration certificate KB № 16528-5000P dated 19 April 2010 Registration certificate KB No. 24096-13936P dated 31 July 2019
Publisher	Taras Shevchenko National University of Kyiv, Publishing and Polygraphic Center "Kyiv University". Certificate included in the State Register DK №1103 of 31.10.02
Address of publisher	Publishing and Polygraphic Center "Kyiv University", 14, Taras Shevchenka blvd., Kyiv, 01601, Ukraine, ☎ (38044) 239 31 72, 239 32 22; fax 239 31 28

ЗМІСТ

Андріїв В. Вікові особливості працівників і їхня регламентація в міжнародно-правовому регулюванні праці.....	5
Вахонєва Т. Правовий статус і кваліфікаційні вимоги до фармацевтичних працівників	11
Гринюк Р., Кіндюк Б. Відповідальність медичних працівників за злочини у сфері обігу наркотичних засобів, передбачені статтею 320 Кримінального кодексу України	15
Котюк О. Правомірність як світоглядний критерій оцінки поведінки та діяльності.....	19
Марусенко Р. Показники публікаційної активності правників крізь призму законодавчих вимог	23
Мацелюх І., Мусієнко А. Еволюція карантинних заходів і формування епідеміологічного законодавства в Україні.....	30
Нікітіна Т. Судове та позасудове розв'язання спорів, що виникають із відносин заподіяння шкоди медичним працівником	35
Олійник О. Способи розв'язання та подолання колізій у кримінальному праві України	40
Погоріленко А. Законодавче регулювання господарсько-договірних відносин у сфері електронної комерції	44
Прилуцький С. Інститут виключення з доказів на стадії досудового розслідування: актуальні проблеми та шляхи їхнього розв'язання	48
Снідевич О. Заходи примусового виконання рішень як прояв диференціації виконавчої процесуальної форми.....	53
Стрельцова О. Конституціоналізація співробітництва України з ЄС на підставі Угоди про асоціацію: перспективи розвитку	57
Шамрай В., Слюсаренко Ю. Трансформація державного суверенітету в умовах сучасного конституційно-правового розвитку	62
Федорченко Н. Рецензія на монографію І. А. Діковської "Міжнародне спадкування у ЄС та Україні: напрями адаптації права України до права ЄС" (Київ, Алерта, 2020)	65
Інформація про авторів	67

CONTENTS

Andriiv V. Age Features of Employees and Their Regulation under International Labour Legislation	5
Vakhonieva T. Legal Status and Qualification Requirements for Pharmaceutical Workers.....	11
Grinyuk R., Kindyuk B. Medical Workers' Liability for Crimes in the Field of Trafficking of Narcotic Products under Article 320 of the Criminal Code of Ukraine	15
Kotiuk O. Legitimacy as a Worldview Criterion for Assessing Conduct and Activity.....	19
Marusenko R. Indicators of Publication Activity of Legal Scholars through the Prism of Legislative Requirements	23
Matseliykh I., Musiienko A. Evolution of Quarantine Measures and Formation of Epidemiological Legislation in Ukraine	30
Nikitina T. Court settlement and out-of-court settlement of disputes, arising from the relations of harm by medical specialist	35
Oliinyk O. Ways to Resolve and Overcome Conflicts in Criminal Law of Ukraine.....	40
Pohorilenko A. Legal Regulation for Contractual Relations in the Field of Electronic Commerce.....	44
Prylutskyi S. Institute of Exclusion from Evidence at the Stage of Pre-trial Investigation: Current Problems and Ways to Solve Them	48
Snidevych O. Measures for the Enforcement of Judgments as Manifestation of Differentiation of Executive Procedural Form	53
Strieltsova O. Constitutionalization of Ukraine-EU Cooperation on the Basis of the Association Agreement: Development Prospects	57
Shamrai V., Sliusarenko I. Transformation of State Sovereignty in Modern Conditions of Constitutional Law Development	62
Fedorchenko N. Monograph review of Dr. Iryna Dikovska "International Succession in the EU and Ukraine: Directions for Adaptation of Ukrainian Law to the EU Law" (Kyiv, Alerta, 2020).....	65
The information about the authors	67

ВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ ПРАЦІВНИКІВ І ЇХНЯ РЕГЛАМЕНТАЦІЯ В МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ ПРАЦІ

Присвячено аналізу міжнародних правових актів, які регулюють трудові відносини деяких категорій працівників, а також пов'язані з ними проблеми. Їхньою відмінною особливістю є вік, якого особа досягла на момент вступу в такі правовідносини.

Визначено особливості такого регулювання, його характерні риси.

У зв'язку з тим, що вік є одним із юридичних фактів, який впливає на правове становище працівника, здійснено спробу розмежувати вікові групи працівників і виявити особливості їхнього правового становища у трудових відносинах.

Методологічною основою дослідження є загальнонаукові та спеціальні методи пізнання. За допомогою діалектичного методу розглянуто проблеми правового регулювання міжнародних норм застосування найманої праці неповнолітніх та осіб похилого віку і їхній взаємозв'язок із тенденціями, які здійснюють різний вплив на міжнародне трудове право. Формально-логічний і системний методи застосовувалися у процесі дослідження змісту міжнародно-правових актів, які регулюють трудові відносини неповнолітніх та осіб похилого віку.

Головним результатом дослідження є регламентація за допомогою міжнародно-правових актів відносин із приводу застосування найманої праці неповнолітніх та осіб похилого віку, поліпшення умов праці, захист від дискримінації та створення умов для вільної реалізації їхніх здібностей до праці в межах національних законодавств, для порівняльно-правового аналізу та пошуків шляхів удосконалення наявних систем. Також акцентовано увагу на зміст, значення й особливості основоположних принципів щодо застосування найманої праці неповнолітніх та осіб похилого віку, встановлення самими державами учасниками мінімального віку прийому на роботу.

Ключові слова: *праця, працівник, міжнародні правові акти, вік, дитяча праця, діти, підлітки, працівники похилого віку, працевлаштування, умови праці, правовий захист.*

ВСТУП. Міжнародно-правове регулювання праці є одним із різновидів захисту прав людини, інституту, який успішно закріпився у сучасному трудовому праві. Це ідеї правового захисту вищих соціальних цінностей: прав і свобод людини, її честі та гідності у сфері праці.

Міжнародно-правове регулювання праці ґрунтується на проголошених положеннях рівності всіх у своїх правах. Так, ст. 1 Загальної декларації прав людини 1948 р., [1] ст. 3 Міжнародного Пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 р., [2] статті Конвенції МОП № 111 "Про дискримінацію в галузі праці та й занять" 1958 р. [3] проголошують, що кожна людина повинна мати всі права та володіти всіма проголошеними свободами, без будь-якої відмінності. Рекомендація МОП № 122 "Щодо політики в галузі зайнятості" 1964 р. [4] закликає поважати принцип рівності можливостей і поведіння в галузі праці і занять. Це означає, що виділення віку, як особливої обставини, що характеризує трудові здібності людини, є неприпустимим, оскільки це може вбачатися як дискримінаційна обставина.

Однак саме вік набуває у сфері праці особливого значення, оскільки факт досягнення (або недосягнення) певного віку, є тією обставиною, із якою законодавець пов'язує можливість вступати в трудові відносини. А це, у свою чергу, впливає на відповідні трудові права й обов'язки. Крім цього, варто додати, що в науці трудового права сформувався погляд про значення віку як однієї з підстав диференціації [5, с. 93–97; 6, с. 79–83; 7, с. 29–32; 8, с. 39–48; 9, с. 85–91].

Метою статті є аналіз міжнародних правових актів, які регулюють трудові відносини із приводу застосування найманої праці неповнолітніх та осіб похилого віку, з'ясувати їхнє значення та вплив на національне законодавство, теорію і практику трудового права.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ. Міжнародно-правове регулювання дитячої праці. Аналіз міжнародних актів, прийнятих натеper, дозволяє говорити про те, що питанням правового регулювання праці працівників різних вікових категорій завжди надавалося

пріоритетне значення. Водночас увесь масив таких актів, що складається з декларацій, пактів, конвенцій, рекомендацій, договорів, можна класифікувати саме з урахуванням віку, як основного критерію класифікації. Саме з огляду на фактори хронологічного, біологічного, соціального, психологічного розвитку можна виокремити певні вікові етапи в житті людини, які відіграють значну роль у сфері трудових відносин.

Насамперед у цьому аспекті досить важливою для сфери праці є виділення такого виду як дитяча праця. Як стверджують деякі науковці, важливість створення дієвих правових норм на міжнародному рівні підкреслює той факт, що натеper величезна кількість дітей у світі віком від 5 до 17 років залучені до найгірших форм експлуатації праці: рабство, проституція, незаконна діяльність, шкідлива й небезпечна робота, що шкодить їхньому моральному розвитку [10, с. 140]. Уже в 1919 р. Версальський мирний договір вказував на необхідність скасування дитячої праці й ретельної її регламентації.

Наслідки Першої світової війни викликали необхідність для Ліги Націй створити в 1919 р. Комітет дитячого благополуччя, де розглядалися питання нагальних заходів щодо безпритульних дітей, рабства, дитячої праці, торгівлі дітьми і проституції неповнолітніх. Велику роль у розробці соціальних стандартів захисту дітей у цей період належала неурядовим організаціям. Так, у межах Міжнародного союзу порятунку дітей у 1923 р. була розроблена декларація, яка містить основні умови для суспільства щодо забезпечення захисту дітей. У 1924 р. на V сесії Ліги Націй було прийнято перший міжнародний документ, який сформулював принципи міжнародно-правового захисту дітей – Декларація прав дитини. Декларація спрямовувалася на створення умов, що забезпечують нормальний фізичний і психічний розвиток дитини, право дитини на допомогу, належне виховання, захист.

Декларація 1924 р., за своїм походженням була суто захисним інструментом. У дуже простих термінах (у ній не наводилося визначення прав як таких) Декларація

визначала обов'язки дорослих щодо дітей. Дитина була захищена як особа з її власними правами, але залишалася залежною від дорослих у користуванні правами, зазначеними в Декларації. Зазначена Декларація є досить важливим і прогресивним документом, оскільки соціальні й економічні права вона ставить вище традиційних, громадянських і політичних прав. У 1924 р. цю Декларацію прийняла Генеральна Асамблея Ліги Націй. А у 1934 р. її знову підтвердила Генеральна Асамблея, і країни взяли зобов'язання запровадити принципи Женевської Декларації у своє законодавство.

Власне, із 1924 р., після прийняття Декларації, права дитини ввійшли до системи міжнародного права, а сама Декларація стала наріжним каменем усього майбутнього міжнародного розвитку правових ініціатив стосовно прав дитини.

У 1957 р. Комісія з прав людини розпочала роботу над проектом нової Декларації прав дитини, підготовленим Радою ООН з економічних і соціальних питань і багатьма громадськими організаціями. 1959 р. ця Декларація була одностайно ухвалена всіма 78 членами Генеральної Асамблеї ООН у формі резолюції 1386 (XIV). Ця декларація, була прийнята одностайно (до того жоден із документів, навіть Загальна декларація прав людини, не приймалися одностайно), мала найбільший моральний авторитет у світі.

Порівняно з Женевською Декларацією 1924 р., Декларація 1959 р. була більш досконалою й широкою. Вона торкалася не лише життєвих потреб дитини, але й її потреби в любові та розумінні; наголошувала на необхідності зберігати єдність родини, до та післяпологової допомоги матері й дитині, проголошувала право на ім'я і національність. Крім того, Декларація передбачала обов'язкову й безкоштовну початкову освіту, заборону дитячої праці до певного віку, право дитини на гру і творчість [11].

Декларація прав дитини 1959 р. серед основних принципів проголошує пріоритетність захисту дитини від усіх форм експлуатації, неприпустимість прийому на роботу до досягнення необхідного вікового мінімуму, виконання робіт, які можуть бути шкідливі для її здоров'я, освіти та перешкоджати її фізичному, моральному й розумовому розвитку [12].

Конвенція "Про права дитини" 1989 р., увібравши в себе вищезазначені положення, не лише їх розширила, але й надала їм обов'язкового характеру (ст. 32 і 36 цієї Конвенції) [13]. Однак, віковий ценз у ній визначено лише щодо самої категорії "дитина", яким, згідно з цією Конвенцією, є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, що застосовується до цієї особи, вона не досягає повноліття раніше.

Стаття 3 цієї Конвенції передбачає, що застосування праці дітей у галузі, шкідливій для їхньої моральності та здоров'я чи небезпечній для життя або такої, що може завдати шкоди їх нормальному розвитку, повинно бути каране за законом. Крім того, держави повинні встановити межі віку, нижче яких користування платною дитячою працею забороняється і карається законом.

Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. [2] у ч. 3 ст. 10 закріплює положення, що діти і підлітки повинні бути захищені від економічної і соціальної експлуатації.

Декларація МОП основних принципів і прав у сфері праці 1998 р. [14] закріплює принцип дієвої заборони дитячої праці, як один із чотирьох основних правових принципів у сфері праці, зобов'язує його дотримання та застосування державами учасниками в силу приєднання до Статуту МОП незалежно від факту ратифікації будь-якої конкретної Конвенції.

Відповідно до ст. 3 Конвенції МОП № 182 "Про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці" 1999 р. [15] до найгірших форм дитячої праці належать: усі форми рабства або практика, подібна до рабства, як, наприклад, продаж дітей і торгівля ними, боргова залежність, а також примусова чи обов'язкова праця, включаючи примусове чи обов'язкове вербування дітей для використання їх у збройних конфліктах; використання, вербування або пропонування дитини для зайняття проституцією, виробництва порнографічної продукції чи порнографічних вистав; використання, вербування або пропонування дитини для незаконної діяльності, зокрема для виробництва та продажу наркотиків, як це визначено у відповідних міжнародних угодах; робота, яка за своїм характером чи умовами, у яких вона виконується, може завдати шкоди здоров'ю, безпеці чи моральності дітей.

Конвенція МОП № 60 "Про вік приймання дітей на непромислові роботи" 1937 р. [16] застосовується до всякої роботи, що не підпадає під регламентацію, передбачену Конвенцією № 10 "Про мінімальний вік допуску дітей до роботи в сільському господарстві" 1921 р., [17] Конвенцією № 58 "Про мінімальний вік допуску дітей на роботу в морі" 1936 р. [18] і Конвенцією № 59 "Про мінімальний вік прийому дітей на роботу в промисловості" 1937 р. [19]. Відповідно до ст. 2 Конвенції № 60, діти, що не досягли 15-річного віку, або ті, які досягли 15-річного віку, але відповідно до національного законодавства, ще проходять обов'язкове початкове навчання, не можуть бути зайняті ні на який із робіт, до яких застосовується ця Конвенція, за винятком таких випадків: діти, що досягли 13-річного віку, можуть, поза часом, відведеним для відвідування школи, бути використані на легких роботах за умови, що ці роботи: а) не шкідливі для їхнього здоров'я або для їхнього нормального розвитку; б) не завдають за своїм характером шкоди їхнім заняттям у школі або їхній здатності сприймати те, що їм викладається в школі. Також, відповідно до ст. 3 цієї Конвенції, жодна дитина молодша 14-річного віку не може: а) бути зайнята на легких роботах більше двох годин у день як у дні відвідування школи, так і у вільні дні; б) бути зайнята у школі й на легких роботах більше семи годин у день у цілому (ст. 3). Крім цього, у п. 4 ст. 3 зазначено, що легкі роботи забороняються: а) у неділю та у дні офіційних державних свят; б) протягом ночі. Термін "ніч" означає стосовно до дітей молодше 14 років – період, що становить щонайменше 12 послідовних годин, починаючи з восьми годин вечора й до восьми годин ранку; б) стосовно дітей старших 14 років – період, що повинен бути встановлений національним законодавством, але який не може бути менше 12 годин, крім як у тропічних країнах, де період компенсаційного відпочинку надається протягом дня (п. 5 ст. 3 цієї Конвенції).

Конвенція МОП № 78 "Про медичний огляд дітей та підлітків із метою виявлення їхньої придатності до праці на непромислових роботах" 1946 р. [20] застосовується до дітей і підлітків, які працюють за заробітну плату або прямо чи посередньо за винагороду на непромислових роботах. Відповідно до мети цієї Конвенції, термін "непромислові роботи" охоплює всі роботи, крім тих, які компетентні органи влади визначили як промислові, сільськогосподарські та морські роботи. Компетентні органи влади встановлюють розмежування між непромисловими роботами, з одної боку і промисловими, сільськогосподарськими та морськими – з іншого. Національні закони або правила можуть не поширювати дію цієї Конвенції на роботи чи заняття, визнані безпечними для здоров'я дітей і підлітків на сімейних підприємств-

вах, де зайняті лише батьки та їхні діти або опікувані особи. Відповідно до ст. 2 цієї Концепції, діти і підлітки молодші, ніж 18 років, не можуть прийматися на роботу або працювати на непромислових підприємствах, якщо внаслідок ретельного медичного огляду не буде встановлено, що вони придатні до такої роботи. Медичний огляд із метою з'ясування придатності до праці проводиться кваліфікованим лікарем, який діє за ухвалою компетентної влади й засвідчується або медичною довідкою, або позначкою на дозволі про допуск до роботи, або записом у трудовій книжці.

Конвенцією МОП № 124 "Про медичний огляд молодих людей з метою визначення їхньої придатності до праці на підземних роботах у шахтах і копальнях" 1965 р. [21] передбачено, що прийняття на підземні роботи в шахтах або для роботи осіб молодші 21 віку, повинен передувати ретельний медичний огляд і періодичні огляди не рідше ніж один раз на рік із метою виявлення придатності їх до роботи.

Конвенцією МОП № 16 "Про обов'язковий медичний огляд дітей та підлітків, зайнятих на борту суден" 1921 р. (у ред. 2006 р.) [22] передбачено, що використання праці дитини або підлітка молодшого ніж 18 років, на будь-якому судні, крім суден, на яких зайняті лише члени однієї родини, має обумовлюватися наданням довідки про медичний огляд, яка підтверджує їхню придатність до такої роботи, що підписана лікарем, уповноваженим на це компетентним органом влади.

Із питань медичного огляду дітей і підлітків на предмет їхньої придатності до праці, МОП розробила відповідні Рекомендації. Так, відповідно до п. 1 Рекомендації № 79 "Щодо медичного огляду дітей та підлітків з метою виявлення їхньої придатності до праці" 1946 р. [23] положення Конвенції № 78 повинні застосовуватись до всіх робіт, які виконуються на таких підприємствах або службах чи які пов'язані з цими підприємствами або службами, незалежно від того чи є останні державними чи приватними.

Конвенцією МОП № 58 "Про мінімальний вік дітей для допуску їх на роботу в морі" передбачено, що діти до 15 років не можуть бути найняті або працювати на борту суден, крім тих, на яких зайняті члени тільки однієї родини. Однак, національне законодавство може передбачити видачу для дітей віком від 14 до 15 років посвідчень, які дозволяють їм бути найнятими, у випадку, якщо після належного медичного огляду дитини буде зроблений висновок, що така робота відповідає інтересам дитини. У Конвенції зазначено, що вищевказані положення, не поширюються на роботу дітей на шкільних або навчальних суднах за умови, що така робота проводиться під схвалення й під наглядом органу державної влади. Із метою полегшення контролю за застосуванням положень цієї Конвенції, кожен капітан або судовласник повинен вести список усіх зайнятих на борті його судна осіб, що не досягли 16-річного віку, із зазначенням дати їхнього народження.

Конвенцією МОП № 10 "Про мінімальний вік допуску дітей на роботу в сільському господарстві" передбачено, що діти віком до 14 років не можуть бути прийняті на роботу або працювати в державних чи приватних сільськогосподарських підприємствах, чи в яких-небудь їхніх філіях у години, встановлені для відвідування школи. Якщо вони використовуються на такого роду роботах у позашкільні години, то ця робота не повинна перешкоджати їхньому відвідуванню школи. Із метою практичного професійного навчання, навчальний рік і години відвідування школи, може встановлюватися так, щоб було можливо використовувати працю дітей на легких сільськогосподарських роботах і, зокрема, на

легких роботах, пов'язаних зі збиранням врожаю, за умови, що зайнятість дітей на таких роботах не спричиняє скорочення загальної тривалості навчального року більш як до восьми місяців. Зазначені положення Конвенції, не поширюються на роботу, виконувану дітьми в технічних училищах, за умови, що така робота виконується за схваленням і під наглядом органу державної влади.

Відповідно до ст. 2 Конвенції МОП № 59 "Про мінімальний вік прийому дітей на роботу в промисловості" діти, які не досягли 15-річного віку, не можуть бути найняті або працювати на державних або приватних промислових підприємствах або у їхніх філіях. Однак, національне законодавство може дозволити використання праці таких дітей на підприємствах, де зайняті лише члени сім'ї роботодавця, за винятком такої роботи, яка за своїм характером або за умовами, у яких вона виконується, є небезпечною для життя, здоров'я чи моралі осіб, пов'язаних із нею. Аналогічні положення передбачені нормами Конвенцій № 90 і № 79.

Необхідно відмітити, що у своїй більшості міжнародні акти містять лише відносну умову – це правило про встановлення самими державами учасниками мінімального віку прийому на роботу. Отже, мінімальний вік, із якого дозволяється приймати на роботу, слід вважати нижньої віковою межею. У зв'язку з цим, не можна не відзначити Конвенцію № 138 "Про мінімальний вік прийому на роботу" 1973 р. [24]. Зазначена Конвенція об'єднала Конвенції №№ 5, 7, 10, 15, 33, 58, 59, 60, 112, 123.

Відповідно до її положень, вік прийому на роботу не може бути нижчим віку закінчення обов'язкової шкільної освіти і, у будь-якому випадку, не повинен бути нижчим 15 років. Однак, є і виключення, які допускають зниження вікової межі. Так, ст. 7 цієї Конвенції передбачає можливість прийому на роботу за наймом осіб у віці: від 13 до 15 років для легкої роботи, яка не є шкідливою для їхнього здоров'я або розвитку, не перешкоджає відвідуванню школи, їхній участі в затверджених компетентними органами влади програмах професійної орієнтації або підготовки, або їхнім можливостям скористатися отриманим навчанням; у 14 років у випадку недостатнього розвитку економіки або системи освіти держави члена МОП; у 12 років як варіант зниження віку допуску до легкої роботи. У цьому випадку, держава зобов'язуватиметься щорічно надавати звіти про те, що ситуація з освітою або економікою не змінилася, або про те, що вік прийому на роботу був збільшений.

Для шкідливих і небезпечних робіт, а також для робіт, які можуть завдати шкоди моральному розвитку, ст. 3 Конвенції встановлює мінімальний вік укладення трудового договору у 18 років.

Міжнародно-правове регулювання праці літніх працівників. Іншою віковою категорією працівників, правове регулювання яких передбачено нормами міжнародного трудового права, варто визнати літніх осіб. Юриспруденція, як наука, не має самостійного, суто правового обґрунтування вікових норм початку старості, керуючись у їхньому визначенні економічними, соціально-політичними та соціально-культурними традиціями й кон'юнктурою. Саме тому, натеper неможливо дати чітку відповідь щодо віку, із досягненням якого людину можна вважати особою похилого віку.

Школа Гіппократа в Давній Греції дала перше розмежування хронологічного віку людини: 1) дитинство – до 14 років; 2) зрілість від 15 до 42 років; 3) старість від 43 до 63 років; 4) довголіття від 63 років і старше. Натепер здійснюється така періодизація віку людини: 1) допродуктивний вік – 0–17 років; 2) продуктивний вік – 18–64 роки для чоловіків і 18–59 років для жінок; 3) після продуктивний вік – старше 65 років для чо-

ловіків і старші 60 років для жінок; 4) старість – 65–79 років – для чоловіків і 60–79 років для жінок; 5) глибока старість – старші 80 років.

У 1963 р. у Києві на семінарі геронтологів і ВООЗ була прийнята така вікова періодизація: 1) молодий вік – 18–44 роки; 2) середній вік – 45–59 років; 3) похилий вік – 60–74 роки; 4) старечий вік – 75–90 років; 5) довголіття – старші 90 років [25, с. 186].

Відповідно до класифікації, яку використовує МОП для дорослих, вік 25–35 років є раннім дорослим віком; 36–45 років – середнім дорослим віком; 46–60 років – пізнім дорослим; 60–74 літнім; 75–89 – старечим; 90 і старші – довгожителі.

Відповідно до вікової класифікації Всесвітньої організації охорони здоров'я: 25–44 років – молодий вік; 44–60 років – середній вік; 60–75 років – похилий вік; 75–90 років – старечий вік; особи які досягли 90 років – довгожителі.

Дослідження трудового потенціалу літніх людей актуалізується ступенем прогресування процесу старіння населення. Ця тематика охоплює широке коло питань, що характеризують якість життя літніх людей, зокрема: доступність ринку праці, мотивація економічної активності, види зайнятості; охоплення пенсійним забезпеченням і ризики бідності; зменшення нерівності, узгодження інтересів різних вікових груп; спосіб життя, коло інтересів, соціальні зв'язки; можливість перегляду вікових меж старості та підвищення віку, що дає право на одержання пенсії за віком [26, с. 357].

Сучасний підхід до оцінки викликів, пов'язаних із демографічним старінням, передбачає відмову від застарілої політики обов'язковості виходу на пенсію чи інших обмежувальних заходів щодо зайнятості людей старші певного віку. Завдяки зростаючій тривалості здорового життя, люди старшого віку довгий час зберігають працездатність і їхній трудовий потенціал є цінним і продуктивним ресурсом економічного зростання. Мадридський міжнародний план дій у галузі старіння (§ 22), ставить завдання забезпечення можливості літнім людям продовжувати займатися економічною діяльністю стільки, скільки вони бажають і спроможні працювати [27].

Важливість використання трудового потенціалу літніх людей, особливо зростає в умовах скорочення контингенту населення працездатного віку та незначної кількості поколінь, які вступають на ринок праці та починають трудову кар'єру, порівняно з чисельністю поколінь, які виходять на пенсію та залишають ринок праці. За цих умов підвищення економічної активності літніх людей стає найперспективнішим напрямом політики.

Літні працівники мають ряд вагомих переваг, що є основою їхньої конкурентоспроможності на ринку праці: кваліфікація, практичні навички, досвід і зрілість. Дослідження МОП засвідчують, що літні працівники частіше демонструють відданість своїй роботі, рідше беруть лікарняні, більше часу проводять на робочому місці. Попри поширені упередження, що літні люди менш здатні до навчання та засвоювання нових навичок, практика доводить, що вони можуть і повинні бути активними користувачами сучасних технологій та інноваційних продуктів, а вирішальне значення для цього мають інвестиції в навчання впродовж життя. За сучасних темпів науково-технічного прогресу, навчально-професійна мобільність перестає бути ознакою молодого віку, вона має "супроводжувати" людину на всіх життєвих циклах [26, с. 357–358].

Стаття 7 Загальної Декларації прав людини проголошує, що всі люди є рівними перед законом і мають право на рівний їхній захист від якої б то не було дискримінації та від якого б то не було підбурювання до

такої дискримінації. Стаття 23 Декларації передбачає, що кожна людина має право на працю, на вільний вибір роботи, на справедливі та сприятливі умови праці та на захист від безробіття [1].

У Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права відображається обов'язок всіх держав-учасниць гарантувати, що права, проголошені в ньому, забезпечуватимуться без будь-яких проявів дискримінації (ст. 2) [2].

Вищезазначені основоположні міжнародні акти про працю не передбачають вік як безпосередню ознаку, за якою забороняється дискримінація у трудових відносинах.

До міжнародно-правових актів глобального значення, які безпосередньо спрямовані на захист соціальних, зокрема, трудових прав осіб похилого віку, насамперед потрібно віднести: Рекомендацію МОП № 162 "Щодо літніх працівників" 1980 р., [28] Віденський Міжнародний план дій з проблем старіння 1982 р., [29] Принципи ООН щодо осіб похилого віку 1991 р., [30] Декларацію ООН із проблем старіння 1992 р. [31].

Досить важливим є те, що Рекомендація МОП № 162 не містить вказівок щодо вікових категорій працівників, на яких вона поширює свою дію. У Рекомендації зазначається, що її положення поширюються на всіх працівників, які з віком можуть відчувати труднощі в галузі праці та зайнятості. Вказана Рекомендація передбачає можливість кожної держави-учасниці самостійно визначати вікові категорії трудящих, на які поширюватимуться її положення.

Віденський Міжнародний план дій із проблем старіння 1982 р. містить численні рекомендації державам-учасницям щодо захисту прав осіб похилого віку, зокрема у сфері праці.

Сучасні міжнародні принципи ставлення до літніх людей, найбільш чітко були сформульовані на Генеральній Асамблеї ООН у 1991 р. і загалом звучать як заклик зробити повнокровним життя осіб похилого віку.

Як основоположні принципи варто вказати такі: незалежність осіб похилого віку; активна участь осіб літнього віку у суспільному житті; реалізація внутрішнього потенціалу осіб похилого віку; гідність осіб похилого віку. Відповідно до принципу незалежності, передбачені такі трудові гарантії осіб літнього віку: право літніх осіб працювати або займатися іншими видами діяльності, що приносить прибуток; право літніх працівників брати участь у визначенні термінів і форм припинення трудової діяльності; право працівників похилого віку брати участь у відповідних програмах освіти та професійної підготовки. У межах принципу участі, передбачено право осіб літнього віку брати активну участь у життєдіяльності суспільства, а також ділитися своїми знаннями й досвідом із представниками молодшого покоління.

Загалом, повинні бути створені умови в суспільстві, щоб люди поважного віку якомога довше зберігали високий соціальний статус, звичний спосіб життя, залишалися активними й корисними членами суспільства.

Важливо водночас пам'ятати, що літні люди не є гомогенною групою. Літні чоловіки й жінки старіють по-різному, і дискримінація, якої вони зазнають, є багатовимірною, оскільки це залежить не лише від віку, але й від інших факторів: етнічне походження, місце проживання, інвалідність, бідність, стать, ступінь освіти.

В основу сучасної політики розвинених держав також входить всіляке заохочення різних заходів, спрямованих на здоровий спосіб життя членів суспільства: здорове харчування, фізичні вправи і спорт, різноманітні санітарно-освітні та профілактичні програми, які враховують, наприклад, потужні кампанії проти куріння і

живання алкоголю, що розглядається як найважливіша складова частина проблеми підвищення середньої тривалості життя, загального оздоровлення нації й досягнення фактичного активного довголіття.

У Декларації ООН із проблем старіння підкреслюється тенденція щодо прискорення темпів старіння населення в державах, які розвиваються повільніше, порівняно з економічно розвиненими країнами, а також необхідність забезпечення реалізації потенціалу осіб похилого віку як людських ресурсів.

На рівні Європи головні правові аспекти у сфері захисту соціальних, зокрема трудових прав осіб похилого віку зосереджені в Європейській Соціальній Хартії (переглянутій) [32]. Зокрема, ст. 23 Хартії передбачає право осіб похилого віку на соціальний захист і покладає на держави-учасниці Ради Європи зобов'язання щодо надання особам похилого віку можливості якомога довше залишатися повноцінними членами суспільства; надання особам похилого віку можливості вільно обирати спосіб свого життя й незалежно жити у знайомому для них оточенні так довго, як вони забажають і зможуть; забезпечення інформації про послуги та програми, що існують для осіб похилого віку, а також щодо можливості їхнього використання такими особами.

ВИСНОВКИ. Вивчення міжнародно-правових актів дозволяє виділити три вікові групи, які у своїй сукупності складають категорію дитячої праці.

Перша група – діти. Ця група найбільш широко представлена в межах міжнародно-правового регулювання з огляду на те, що вона є найменш захищеною та вимагає, відповідно, більш чіткого правового регулювання. Правове положення осіб, що входять до цієї групи, розкривається в Пакті про економічні, соціальні і культурні права 1966 р., Декларації МОП основних принципів і прав у сфері праці 1998 р., Конвенції МОП № 7, 10, 33, 58, 59, 122 і Конвенції № 138, яка їх об'єднує, а також у Конвенціях МОП № 5, 60, 79, 14, Рекомендації МОП № 146 і № 80, Європейській соціальній хартії.

Характерною ознакою для цієї групи є їхній мінімальний вік прийому на роботу, який визначається досягненням 15 років, як виняток він може коливатися від 12 до 14 років.

Друга група – підлітки. Правове положення осіб, що входять до цієї групи, регламентовано в Пакті про економічні, соціальні й культурні права 1966 р., Конвенціях МОП № 15, № 6, № 79, № 14, № 90, № 58.

Для такої групи мінімальним віком прийому на роботу вважається досягнення 16 років, а максимальною межею – 17 років. Водночас, необхідно зазначити, що Конвенції МОП № 79 і № 14 встановлюють межу початку позначення групи підлітків із 14 років. Вбачається, що цю обставину варто розглядати з позиції встановленого мінімального віку щодо певної групи дітей, чез певні специфічні ознаки та не вважати це винятком у групі підлітків.

Характерними особливостями підлітків, як особливої вікової групи, можна вважати наявність у них обов'язкової шкільної освіти, що не впливає на реалізації здібностей до праці. Однак, у зв'язку з тим, що процес фізичного розвитку ще не завершений, для них пропонується виконання не лише легкої роботи, але й роботи відповідно до потреб їхнього розвитку, зокрема у їх потребі щодо професійної підготовки.

Ще однією групою, яка виділяється в нормах міжнародних правових актів, є категорія – неповнолітні діти. Цілком очевидно, що з огляду на раніше наведені положення, у неї можна включити всіх неповнолітніх до досягнення ними 18-річного віку.

Отже, віднесення особи до категорій дітей, підлітків або неповнолітніх дітей відображає диференційований підхід законодавця, що у свою чергу, означає наявність у нормах міжнародного трудового права групи актів, що регламентують працю осіб, які не досягли віку 18 років, як особливої вікової категорії.

Іншою віковою категорією працівників, правове регулювання яких передбачено в нормах міжнародного трудового права, варто визнати літніх громадян. Необхідність правової регламентації їхньої праці визначена сукупністю чинників, серед яких слід виділити, насамперед потребу в підвищеній соціальній захищеності у зв'язку з віком.

Отже, проведений аналіз міжнародних правових актів, які регулюють працю таких вікових категорій працівників, як неповнолітні й особи похилого віку, свідчить про визнання світовою спільнотою фактів їхніх потреб у підвищеному соціальному захисті в межах трудових відносин, які обумовлені властивими кожній із цих груп віковими особливостями. Водночас своєю основною метою законодавець на міжнародному рівні ставить недопущення їх дискримінації та створення умов для вільної реалізації їхніх здібностей до праці в межах національних законодавств.

Список використаної літератури

1. Загальна декларація прав людини: Декларація ООН від 10.12.1848 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_015
2. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: Пакт ООН від 16.12.1966 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_042
3. Про дискримінацію в галузі праці та занять: Конвенція МОП №111 від 25.06.1958 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_161
4. Щодо політики в галузі зайнятості: Рекомендація МОП №122 від 09.07.1964 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_246
5. Коляда Т. А. Поняття диференціації правового регулювання праці / Т. А. Коляда // Право і безпека. – 2003. – Т. 2. – № 3. – С. 93–97.
6. Мельник К. Щодо розуміння єдності трудового права / К. Мельник // Юридична Україна. – 2010. – № 3. – С. 79–83.
7. Мішук М. О. Підстави диференціації правового регулювання праці в умовах кодифікації трудового законодавства України / М. О. Мішук // Адвокат. – 2013. – №1(148). – С. 29–32.
8. Процевський О. І. Окремі питання щодо єдності та диференціації правового регулювання трудових відносин / О. І. Процевський // 36. наук. праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди: Серія – Право. – Х. – 2007. – Вип. 9. – С. 39–48.
9. Коваленко О. О. Єдність та диференціація норм трудового права як правова категорія // 36. наук. праць Харків. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди "ПРАВО". – Х., 2017. – Вип. 27. – С. 85–91.
10. Лютов Н. Л. Международное трудовое право; под общей ред. К. Н. Гусова / Н. Л. Лютов, П. Е. Морозов. – М.: Проспект, 2011.
11. Двадцять років Конвенції ООН про права дитини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://khp.org/1258983351>
12. Декларація прав дитини: Декларація ООН від 20.11.1959 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text
13. Конвенція про прав дитини: Конвенція ООН від 20.11.1989 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
14. Декларація основних принципів та прав у сфері праці: Декларація МОП від 18.06.1998 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_260
15. Про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці: Конвенція МОП № 182 від 17.06.1999 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_16
16. Про вік дітей для прийому їх на непромислові роботи: Конвенція МОП № 60 від 22.06.1937 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_131
17. Про мінімальний вік допуску дітей до роботи в сільському господарстві: Конвенція МОП № 10 від 25.10.1921 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_142
18. Про мінімальний вік дітей для допуску їх на роботу в морі: Конвенція МОП № 58 від 24.10.1936 р. (втратила чинність) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_133
19. Про мінімальний вік прийому дітей на роботу в промисловості: Конвенція МОП № 59 від 22.06.1937 р. (переглянута в 1937 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_132

20. Про медичний огляд дітей та підлітків з метою виявлення їхньої придатності до праці на непромислових роботах: Конвенція МОП №78 від 09.10.1946 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_127
21. Про медичний огляд молодих людей з метою визначення їхньої придатності до праці на підземних роботах в шахтах і копальнях: Конвенція МОП № 124 від 23.06.1965 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_360
22. Про обов'язків медичний огляд дітей та підлітків, зайнятих на борту суден: Конвенція МОП № 16 від 25.10.1921 р. (в ред. 2006 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_138
23. Щодо медичного огляду дітей та підлітків з метою виявлення їхньої придатності до праці: Рекомендація МОП № 79 від 09.10.1946 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakononline.com.ua/documents/show/140921_140921
24. Про мінімальний вік для прийому на роботу: Конвенція МОП № 138 від 26.06.1973 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_054
25. Андріїв В. М. Порівняльно-правові аспекти пенсійного забезпечення: монографія / В. М. Андріїв. – К.: ФОП Маслаков. – 2018.
26. Андріїв В. М. Міжнародне трудове право: навч. посіб. / В. М. Андріїв. – К.: ВД "Дакор", 2017.
27. Мадридський міжнародний план дій з питань старіння. База даних "Законодавство України" / ВР України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/NT2322.html
28. Щодо літніх працівників: Рекомендація МОП № 162 від 23.06.1980 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_089
29. Віденський Міжнародний план дій з проблем старіння 1982 р: План ООН від 06.08.1982 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_870
30. Принципи ООН по відношенню до осіб похилого віку: Принципи ООН від 16.12.1991 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_314
31. Декларацію ООН з проблем старіння: Декларація ООН від 16.10.1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_510
32. Європейська соціальна хартія (переглянута): Хартія Ради Європи від 18.12.1979 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_062

References

1. Zahal'na deklaratsiya prav lyudyny, Deklaratsiya OON [Universal Declaration of Human Rights, UN Declaration] (1848). http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (in Ukrainian).
2. Mizhnarodnyy pakt pro ekonomichni, sotsial'ni i kul'turni prava, OON [International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, UN] (1966). http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_042 (in Ukrainian).
3. Pro dyskryminatsiyu v haluzi pratsi ta zanyat', Konventsia MOP [On discrimination in employment and occupation, ILO Convention] №111 (1958). http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_161 (in Ukrainian).
4. Shchodo polityky v haluzi zanyatosti, Rekomendatsiya MOP №122 [Regarding employment policy: ILO Recommendation №122] (1964). http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_246 (in Ukrainian).
5. Kolyada, T.A. (2003) Ponyattya dyferentsiatsiyi pravovoho rehulyuvannya pratsi [The concept of differentiation of legal regulation of labor]. *Pravo i bezpeka* [Law and Security], (2'3), 93-97 (in Ukrainian).
6. Mel'nyk, K. Yu. (2010) Shchodo rozuminnya yednosti trudovoho prava [On understanding the unity of labor law]. *Yurydychna Ukrayina* [Legal Ukraine], (3), 79-83 (in Ukrainian).
7. Mishchuk, M.O. (2013) Pidstavy dyferentsiatsiyi pravovoho rehulyuvannya pratsi v umovakh kodyfikatsiyi trudovoho zakonodavstva Ukrainy [Grounds for differentiation of legal regulation of labor in terms of codification of labor legislation of Ukraine]. *Advokat* [Lawyer], (1(148)), 29-32 (in Ukrainian).
8. Protsevs'kyi, O.I. (2007) Okremi pytannya shchodo yednosti ta dyferentsiatsiyi pravovoho rehulyuvannya trudovykh vidnosyn [Some issues regarding the unity and differentiation of legal regulation of labor relations]. *Zbirnyk naukovykh prats' KHNPU im. H.S. Skovorody. Pravo* [Collection of scientific works of KhNPU named after G.S. Skovoroda: Series Law], (9), 39-48 (in Ukrainian).
9. Kovalenko, O.O. (2017) Yednist' ta dyferentsiatsiya norm trudovoho prava yak pravova katehoriya [Unity and differentiation of labor law as a legal category]. *Zbirnyk naukovykh prats' Kharkivs'koho natsional'nogo pedahohichnoho universytetu imeni H. S. Skovorody. Pravo* [Collection of scientific works of KhNPU named after G.S. Skovoroda: Series Law], (27), 85-91 (in Ukrainian).
10. Lyutov, N.L. & Morozov, P.E. (2011) Mezhdunarodnoe trudovoe pravo [International labor law] (K. N. Husov, red.). Prospekt (in Russian).
11. Dvadsyat' rokiv Konventsiyi OON pro prava dytyny [Twenty years of the UN Convention on the Rights of the Child] (b.d.) Harkivs'ka pravozahysna grupa. <http://khpg.org/1258983351> (in Ukrainian).
12. Deklaratsiya prav dytyny, OON [Declaration of the Rights of the Child, UN] (1959). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text (in Ukrainian).
13. Konventsia pro prav dytyny, OON [Convention on the Rights of the Child, UN] (1989). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (in Ukrainian).
14. Deklaratsiya osnovnykh pryntsyipiv ta prav u sferi pratsi, MOP [Declaration of Basic Principles and Rights at Work, ILO] (1998). http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_260 (in Ukrainian).
15. Pro zaboronu ta nehayni zakhody shchodo likvidatsiyi nayhirshykh form dytyachoyi pratsi, Konventsia MOP [On the Prohibition and Immediate Action for the Elimination of the Worst Forms of Child Labor, ILO Convention] №182 (1999). http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_16 (in Ukrainian).
16. Pro vik ditey dlya pryymu yikh na nepromyslovi roboty, Konventsia MOP [On the age of children for admission to non-industrial work, ILO Convention] №60 (1937). http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_131 (in Ukrainian).
17. Pro minimal'nyy vik dopusku ditey do roboty v sil's'komu hospodarstvi, Konventsia MOP [On the minimum age for admission of children to work in agriculture, ILO Convention] №10 (1921). http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_142 (in Ukrainian).
18. Pro minimal'nyy vik ditey dlya dopusku yikh na robotu v mori, Konventsia MOP [On the minimum age of children to be admitted to work at sea, ILO Convention] №58 (1936) (vtratyta chynnist'). http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_133 (in Ukrainian).
19. Pro minimal'nyy vik pryymu ditey na robotu v promyslovosti, Konventsia MOP [On the minimum age for employment in industry, ILO Convention] №59 (1937). http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_132 (in Ukrainian).
20. Pro medychnyy ohlyad ditey ta pidlitkiv z metoyu vyvaylennya yikhnoyi prydatnosti do pratsi na nepromyslovykh robotakh, Konventsia MOP [On medical examination of children and adolescents to determine their suitability for work in non-industrial work, ILO Convention] №78 (1946). http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_127 (in Ukrainian).
21. Pro medychnyy ohlyad molodykh lyudey z metoyu vyznachennya yikhnoyi prydatnosti do pratsi na pidzemnykh robotakh v shakhtakh i kopal'nnyakh, Konventsia MOP [On medical examination of young people to determine their suitability for work in underground work in mines and quarries, ILO Convention] №124 (1965). http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_360 (in Ukrainian).
22. Pro obov'язkiv medychnyy ohlyad ditey ta pidlitkiv, zaynyatykh na bortu suden, Konventsia MOP [On the duties of medical examination of children and adolescents engaged on board ships, ILO Convention] №16 (2006). http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_138 (in Ukrainian).
23. Shchodo medychnoho ohlyadu ditey ta pidlitkiv z metoyu vyvaylennya yikhnoyi prydatnosti do pratsi, Rekomendatsiya MOP [Regarding the medical examination of children and adolescents in order to identify their fitness for work, ILO Recommendation №] №79 (1946). <https://zakononline.com.ua/documents/show/140921> (in Ukrainian).
24. Pro minimal'nyy vik dlya pryymu na robotu, Konventsia MOP [On the minimum age for employment, ILO Convention] №138 (1973). http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_054 (in Ukrainian).
25. Andriyiv, V.M. (2018) *Porivnyal'no-pravovi aspekty pensynnoho zabezpechennya* [Comparative legal aspects of pension provision]. FOP Maslakov (in Ukrainian).
26. Andriyiv, V.M. *Mizhnarodne trudove pravo* [International labor law]. VD "Dakor" (in Ukrainian).
27. Madryds'kyi mizhnarodnyy plan diy z pytan' starinnya [Madrid International Plan of Action on Aging] (b.d.). Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy" [Database "Legislation of Ukraine"]. http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/NT2322.html (in Ukrainian).
28. Shchodo litnikh pratsivnykiv, Rekomendatsiya MOP [Regarding elderly workers, ILO Recommendation] №162 (1980). http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_089 (in Ukrainian).
29. Videns'kyi Mizhnarodnyy plan diy z problem starinnya, OON [Vienna International Plan of Action on Aging, UN] (1982). http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_870 (in Ukrainian).
30. Pryntsypy po vidnoshenniyu do osib pokhlyloho viku, OON [Principles for the Elderly, UN] (1991). http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_314 (in Ukrainian).
31. Deklaratsiyu z problem starinnya, OON [Declaration on Aging, UN] (1992). http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_510 (in Ukrainian).
32. Yevropeys'ka sotsial'na khartiya (perehlyanuta): Rada Yevropy [European Social Charter (revised), Council of Europe] (1979). http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_062 (in Ukrainian).

Received: 10/01/2021
1st revision: 02/02/2021
Accepted: 17/02/2021

V. Andriiv, Dr of Law, Prof.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

AGE FEATURES OF EMPLOYEES AND THEIR REGULATION UNDER INTERNATIONAL LABOUR LEGISLATION

The article analyses international legal acts that regulate the labour relations of certain categories of workers, as well as related problems. Their distinctive feature is the age that a person has reached at the time of entering into such a legal relationship.

The peculiarities of such regulation are determined; its characteristic features are specified.

Due to the fact that age is one of the legal facts that affect the legal status of the employee, an attempt is made to distinguish between age groups of employees and to identify features of their legal status in the employment relationship.

The methodological basis of the study includes general and special methods of cognition. The dialectical method examines the problems of legal regulation of international norms on the use of hired labour of minors and the elderly and their relationship with a number of trends that have different effects on international labour law. Formal-logical and systematic methods are used to study the content of international legal acts governing labour relations of minors and the elderly.

The main result of the study is the regulation in international legal acts of relations concerning the use of hired labour of minors and the elderly, improving its conditions, protection against discrimination and creating conditions for the free exercise of their ability to work within national laws, for comparative legal analysis and finding ways to improve existing systems. The article also pays attention to the content, significance and features of the basic principles for the use of hired labour of minors and the elderly, the establishment by member states of the minimum age for employment.

Keywords: labour, employee, international legal acts, age, child labour, children, adolescents, elderly workers, employment, working conditions, legal protection.

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv.
Legal Studies, 2021; 1 (116): 11–14
УДК: 349.2
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2021/1.116-2>

ISSN 1728-2195
© Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Publishing center "Kyiv University", 2020

Т. Вахоньса, д-р юрид. наук, проф. Інституту права
ORCID ID: 0000 00002 3495 3622

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПРАВОВИЙ СТАТУС І КВАЛІФІКАЦІЙНІ ВИМОГИ ДО ФАРМАЦЕВТИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Досліджуються особливості правового статусу фармацевтичних працівників і визначається місце фармацевтичної діяльності у сфері охорони здоров'я. Фармацевтичні працівники розглядаються як окрема категорія працівників охорони здоров'я поряд із медичними працівниками та працівниками, що працюють у сфері здійснення реабілітаційної діяльності. Визначаються закріплені законодавством кваліфікаційні вимоги до фармацевтичних працівників залежно від сфери та виду фармацевтичної діяльності. До фармацевтичних працівників належать професіонали та фахівці, які працюють на підставі трудового договору у сфері виробництва, оптової (роздрібно) торгівлі й імпорту лікарських засобів і відповідають ліцензійним та іншим нормативним вимогам, що врегульовують організацію і функціонування фармацевтичної діяльності. Досліджуються окремі ліцензійні умови здійснення різних видів фармацевтичної діяльності та співвідношення їхніх норм з іншими нормативними актами.

Вказується на необхідність удосконалення чинного законодавства у сфері регулювання фармацевтичних відносин і розроблення дієвих юридичних механізмів забезпечення ефективного контролю за такою діяльністю. Необхідним є прийняття спеціального закону про фармацевтичну діяльність; законодавче визначення фармацевтичної діяльності з основними її ознаками; законодавче визначення всіх основних видів фармацевтичної діяльності, умов її здійснення та суб'єктів; детальна регламентація правового та трудо-правового статусу фармацевтичних працівників; особлива увага та контроль повинен приділятися питанням визначення кваліфікації фармацевтичних працівників, підтримці їхнього безперервного професійного навчання та встановленню якісного контролю за якістю їх роботи.

Ключові слова: фармацевтична діяльність, фармацевтичні працівники, кваліфікаційні вимоги, кваліфікаційні характеристики, ліцензійні вимоги.

ВСТУП. Виходячи із сутності та напрямів фармацевтичної діяльності, фармацевтичні працівники є працівниками охорони здоров'я, але не належать до категорії медичних працівників. Водночас фармацевтична діяльність є настільки важливою ланкою у сфері забезпечення належного рівня охорони здоров'я, що у відповідній системі, фармацевтична діяльність займає належне місце поряд із медичною діяльністю, і діяльністю у сфері надання реабілітаційної допомоги. Варто відзначити, що, незважаючи на безспірну важливість і значущість, законодавство про охорону здоров'я залишається не сформованим у повному обсязі й абсолютно неупорядкованим. Наприклад, відсутнє визначення фармацевтичної діяльності та її складових, залишаються нормативно не закріпленими принципи такої діяльності, потребують уточнення всі можливі суб'єкти фармацевтичної діяльності. Визначитися з окремими видами та напрямками фармацевтичної діяльності можна завдяки Закону України "Про лікарські засоби" [1], однак зазначений нормативний акт, звичайно, урахуовуючи сферу

його дії, не визначає правового статусу фармацевтичних працівників, які є лише окремою групою серед багатьох інших суб'єктів фармацевтичної діяльності. Проте фармацевтичні працівники є численною групою учасників фармацевтичних відносин, які в різних її сферах виконують різні професійні функції, але, загалом, забезпечують внутрішнє обслуговування та зовнішнє функціонування фармацевтичної галузі.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ. Ураховуючи положення основних нормативних актів у зазначеній сфері, визначимо **фармацевтичну діяльність** як різновид господарської діяльності, яка здійснюється суб'єктами господарювання на підставі ліцензії на відповідний вид діяльності з метою виробництва, оптової та роздрібно-торгівлі й імпорту лікарських засобів за умови виконання (дотримання) кадрових, організаційних, інших спеціальних вимог, встановлених законодавством.

Відповідно до "Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з виробництва лікарських засобів, оптової та роздрібно-торгівлі лікарськими засобами,

імпорту лікарських засобів (крім активних фармацевтичних інгредієнтів)" [2] провадження вищезазначеної діяльності здійснюється через:

- для виробництва лікарських засобів (промислового) – виробничу дільницю із зазначенням переліку лікарських форм, складську зону (приміщення для зберігання, склад), зону контролю якості, зону здійснення видачі дозволу на випуск лікарських засобів;
- для виробництва (виготовлення) лікарських засобів в умовах аптеки – аптеку;
- для оптової торгівлі лікарськими засобами – аптечний склад (базу);
- для роздрібною торгівлі лікарськими засобами – аптеку, аптечний пункт;
- для імпорту лікарських засобів (крім активних фармацевтичних інгредієнтів) – складську зону (приміщення для зберігання, склад), зону контролю якості, зону здійснення видачі дозволу на випуск (реалізацію) серії лікарського засобу.

Усі види фармацевтичної діяльності підлягають ліцензуванню, що зобов'язує суб'єктів підприємницької діяльності дотримуватися норм ліцензійного законодавства, зокрема, під час здійснення фармацевтичної діяльності – спеціальних ліцензійних вимог (умов), що містяться в Законі України "Про лікарські засоби" [1], Основах законодавства України про охорону здоров'я [3] та інших Законах і підзаконних нормативних актах, основним із яких є "Ліцензійні умови провадження господарської діяльності з виробництва лікарських засобів, оптової та роздрібною торгівлі лікарськими засобами, імпорту лікарських засобів (крім активних фармацевтичних інгредієнтів)" [2].

Ліцензійні умови охоплюють практично всі питання організації різних видів фармацевтичної діяльності суб'єктами господарювання (ліцензіатами), зокрема вміщує кваліфікаційні й інші вимоги до фармацевтичних працівників. Основні такі вимоги викладено у ст. 74 Основ законодавства України про охорону здоров'я [3], яка закріплює, що провадити фармацевтичну діяльність можуть особи, які мають відповідну спеціальну освіту та відповідають єдиним кваліфікаційним вимогам. Водночас єдині кваліфікаційні вимоги до осіб, які провадять певні види фармацевтичної діяльності, встановлюються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я. Відповідальність за дотримання зазначених кваліфікаційних вимог несуть керівники закладів охорони здоров'я, реабілітаційних закладів, відділень, підрозділів, а також органи, яким надано право видавати ліцензію на провадження відповідних видів господарської діяльності.

Єдині кваліфікаційні вимоги містяться насамперед у **Довіднику кваліфікаційних характеристик професій**, який призначається для розв'язання питань раціонального розподілу праці та правильного використання персоналу згідно з фахом і кваліфікацією; визначення завдань, обов'язків і відповідальності працівників галузі. Кваліфікаційні вимоги передбачають насамперед визначення освітньо-кваліфікаційний рівня працівника, напрям і спеціальність його підготовки, підвищення кваліфікації, стаж роботи.

Випуск 78 "Охорона здоров'я" Довідника кваліфікаційних характеристик професій [4] працівників розроблено з урахуванням змін державних стандартів щодо класифікації професій і чинної номенклатури посад медичних працівників системи Міністерства охорони здоров'я України. Зазначений "Випуск" побудовано відповідно до структури Класифікатора професій (ДК 003:2010) [5]. До нього ввійшли кваліфікаційні характеристики **керів-**

ників (рівень спеціаліста та магістра), **професіоналів** (рівень спеціаліста або магістра), **фахівців** (рівень молодшого спеціаліста, бакалавра або спеціаліста, що проходить післядипломну підготовку (стажування)), **технічних службовців** і **робітників** (рівень повної або базової загальної середньої освіти та професійної підготовки на робочому місці), які є специфічними для фармацевтичної галузі.

Отже, загальний перелік посад працівників у сфері охорони здоров'я, що міститься в Довіднику кваліфікаційних характеристик професій (вип. 78) [4], до фармацевтичних працівників належать особи, які мають освіту:

1) керівники за напрямом підготовки "Фармація" і спеціальністю "Фармація" (завідувач аптеки, завідувач аптечної бази, завідувач лабораторії й ін.);

2) професіонали в галузі фармації за напрямом підготовки "Фармація" та спеціальностями "Фармація", "Клінічна фармація", "Технологія парфумерно-косметичних засобів" (провізор, провізор-аналітик, клінічний провізор, провізор-косметолог та ін.);

3) фахівці за напрямом підготовки "Фармація" та спеціальностями "Фармація", "Аналітичний контроль якості хімічних лікарських сполук" (фармацевт, лаборант та ін.).

У процесі зарахування на посади провізорів та середнього фармацевтичного персоналу варто також урахувати положення "Переліку вищих медичних навчальних закладів, підготовка й отримання звання в яких дають право займатися медичною і фармацевтичною діяльністю" [6]. Вказаний перелік визначає провізорські посади та посади середнього фармацевтичного персоналу, що належать до фармацевтичних працівників, із вказівкою на: вимоги до спеціальності; назву навчального закладу; факультет (відділення); спеціальність (кваліфікацію), що дає право обіймати посади фармацевтичних працівників; посади, які може обіймати спеціаліст в установах охорони здоров'я. "Фармація" є основною спеціальністю фармацевтичних працівників, але факультети навчальних закладів передбачають можливість навчання не лише на фармацевтичному факультеті, а також на лікувальному, біологічному, хімічному, хіміко-фармацевтичному й ін. Отже, щодо окремих посад, фармацевтичні працівники можуть мати медичну, хіміко-біологічну й іншу освіту. Виходячи зі змісту та видів фармацевтичної діяльності, такий підхід є логічним і доцільним, однак потребують уточнення й узгодження норми законодавства про освіту з тими вимогами, які містяться у кваліфікаційних довідниках та інших нормативних актах, які визначають професійний рівень і необхідні компетентності для таких працівників.

Ураховуючи основні напрями фармацевтичної діяльності, щодо кожного її виду закріплені свої ліцензійні умови її здійснення, які включають зокрема й певні кваліфікаційні вимоги до персоналу. Наприклад, **щодо виробництва лікарських засобів**, відповідно до "Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з виробництва лікарських засобів, оптової та роздрібною торгівлі лікарськими засобами, імпорту лікарських засобів (крім активних фармацевтичних інгредієнтів)" [2], ліцензіат повинен мати кваліфікований персонал із практичним досвідом роботи в кількості, що забезпечує належне виконання всіх завдань, пов'язаних із його діяльністю. У зв'язку з цим ліцензіат повинен затвердити організаційну схему й посадові інструкції.

Ліцензійні вимоги до провадження господарської діяльності з оптової торгівлі лікарськими засобами також включають обов'язок ліцензіата мати кваліфікований персонал у кількості (залежно від кількості й потужності аптечних складів), що дає змогу ви-

конати всі завдання, покладені на ліцензіата. Для цього в ліцензіата повинні бути затверджені штатний розклад та посадові інструкції працівників, у яких зазначені основні функції, повноваження, професійні знання, компетенція й інші вимоги до працівників. У ліцензійних умовах щодо вказаної категорії фармацевтичних працівників зазначено, що особи, які безпосередньо здійснюють оптову торгівлю лікарськими засобами, повинні мати:

1) документ про вищу освіту не нижче першого (бакалаврського) рівня за спеціальністю "Фармація";

2) для фахівців із вищою освітою не нижче другого (магістерського) рівня – сертифікат провізора-спеціаліста, виданий закладом післядипломної освіти, або посвідчення про присвоєння (підтвердження) відповідної кваліфікаційної категорії;

3) посади завідувачів аптечного складу (бази), заступників завідувачів аптечного складу (бази) можуть замінюватися особами, які мають документ про вищу освіту не нижче другого (магістерського) рівня за спеціальністю "Фармація" та сертифікат провізора-спеціаліста за спеціалізацією "Організація та управління фармацією" або атестовані за цією спеціалізацією з присвоєнням (підтвердженням) відповідної категорії.

Ліцензійні вимоги щодо роздрібної торгівлі лікарськими засобами та щодо провадження господарської діяльності з виробництва (виготовлення) лікарських засобів в умовах аптеки вказують на те, що аптеки та їхні структурні підрозділи повинні мати укомплектований штат працівників, які мають відповідну фармацевтичну освіту. Ліцензіатом затверджуються посадові інструкції працівників, діяльність яких безпосередньо пов'язана з виробництвом (виготовленням) лікарських засобів в умовах аптеки, роздрібною торгівлею лікарськими засобами, у яких зазначаються основні функції, повноваження, професійні знання, компетенція й інші вимоги до працівників.

У ліцензійних умовах щодо вказаної категорії фармацевтичних працівників зазначено, що особи, які безпосередньо здійснюють виробництво (виготовлення) лікарських засобів в умовах аптеки, роздрібну торгівлю лікарськими засобами, повинні мати:

1) документ про вищу освіту не нижче першого (бакалаврського) рівня за спеціальністю "Фармація";

2) для фахівців із вищою освітою не нижче другого (магістерського) рівня – сертифікат провізора-спеціаліста, виданий закладом післядипломної освіти, або посвідчення про присвоєння (підтвердження) відповідної кваліфікаційної категорії;

3) відпуск лікарських засобів можуть здійснювати провізори-спеціалісти, клінічні провізори та фармацевти з дотриманням вимог законодавства;

4) посади завідувачів аптеки, заступників завідувачів аптеки замінюються особами, що мають документ про вищу освіту не нижче другого (магістерського) рівня за спеціальністю "Фармація" та сертифікат провізора-спеціаліста за спеціалізацією "Організація та управління фармацією" або атестовані за цією спеціалізацією з присвоєнням (підтвердженням) відповідної категорії та стаж роботи за фахом не менше двох років. Щодо аптек, розташованих у селах, селищах і селищах міського типу, посади завідувача аптеки, заступника завідувача аптеки можуть обіймати особи, що мають документ про вищу освіту не нижче першого (бакалаврського) рівня за спеціальністю "Фармація". Не допускається обіймання посади завідувача аптечного закладу за сумісництвом.

Ліцензійні вимоги до провадження господарської діяльності з імпорту лікарських засобів (крім активних фармацевтичних інгредієнтів) вказують, що для виконання вимог належної виробничої практики, що стосуються імпорту лікарських засобів, необхідно мати навчений персонал, що має необхідну кваліфіка-

цію в кількості, що дає змогу виконати всі завдання, покладені на ліцензіата. Персонал повинен знати й дотримуватися вимог належної виробничої практики, належної практики дистрибуції, належної практики зберігання, що стосуються його діяльності, а також пройти навчання відповідно до його обов'язків, включаючи інструктаж із виконання гігієнічних вимог. Ліцензіат повинен забезпечити періодичне навчання персоналу, діяльність якого може вплинути на якість продукції, відповідно до затверджених ліцензіатом навчальних програм.

До керівного персоналу належать уповноважена особа й керівник підрозділу контролю якості, якщо уповноважена особа не відповідає за обов'язки керівника підрозділу з контролю якості. Керівний персонал має працювати в режимі повного робочого дня відповідно до внутрішнього трудового розпорядку.

Кваліфікаційні вимоги до фармацевтичних працівників, що містяться в ліцензійних умовах щодо здійснення різних видів фармацевтичної діяльності, потребують узгодження із кваліфікаційними вимогам, що містяться в інших нормативних актах, зокрема і в "Довіднику кваліфікаційних характеристик професій" [4]. "Ліцензійні умови провадження господарської діяльності з виробництва лікарських засобів, оптової та роздрібної торгівлі лікарськими засобами, імпорту лікарських засобів (крім активних фармацевтичних інгредієнтів)" [2] є одним із основоположних нормативних актів, що визначають організацію та здійснення фармацевтичної діяльності, тому кваліфікаційні вимоги, що містяться в Довіднику, можуть опинитися на другому місці, що, із погляду призначення вказаного нормативного акту, є нелогічним. Кваліфікаційні характеристики професій, що належать до фармацевтичної діяльності, повинні узгоджуватися із законодавством про освіту. Запровадження такої категорії як "професійний стандарт" і нової "Методики розроблення професійних стандартів" [7] дозволили максимально уніфікувати освітні та професійні стандарти, результатом чого повинна стати відповідність освіти вимогам роботодавців до професійних якостей потенційної робочої сили. Професійні стандарти є більш широкою категорією, яка "обслуговує" освітні стандарти та визначає кваліфікаційні вимоги до професійних кадрів.

Законодавство не містить визначення фармацевтичної діяльності та фармацевтичних працівників. Однак, виходячи з ліцензійних умов, які в багатьох аспектах визначають трудо-правовий статус фармацевтичних працівників, наприклад, окрім кваліфікаційних вимог, містять професійні посадові права й обов'язки працівників, вимоги до умов праці, норми з охорони праці, норми з дисципліни праці та ін. Досліджуючи зміст ліцензійних умов, важливість для сфери охорони здоров'я фармацевтичної діяльності, рівень відповідальності фармацевтичних працівників, можемо припустити, що фармацевтичні працівники працюють виключно на підставі трудового договору, що призводить до виникнення всіх юридичних наслідків, які тягнуть за собою трудові правовідносини. Отже, до **фармацевтичних працівників** належать професіонали й фахівці, які працюють на підставі трудового договору у сфері виробництва, оптової (роздрібної) торгівлі й імпорту лікарських засобів і відповідають ліцензійним та іншим нормативним вимогам, що врегульовують організацію та функціонування фармацевтичної діяльності.

На формування кваліфікаційних вимог до фармацевтичних працівників суттєвий вплив здійснює активна діяльність міжнародних організацій, які, зокрема, співпрацюють із нашими національними фармацевтичними організаціями.

Міжнародна фармацевтична федерація (International Pharmaceutical Federation, FIP) – Всесвітня федерація національних фармацевтичних (наукових) асоціацій,

має статус неурядової організації, що співпрацює з ВООЗ (WHO). Завданням такої організації є представлення інтересів фармації та фармацевтичної науки в усьому світі. До складу федерації входять як фармацевти, які працюють в аптечних закладах, так і вчені в галузі фармації. У 2015 р. до Міжнародної фармацевтичної федерації було прийнято першого організаційного члена з України – громадську організацію **"Всеукраїнська фармацевтична палата"**.

ВИСНОВКИ.

Міжнародні організації спільно з національними постійно займаються питаннями розробки й удосконалення глобальної моделі компетенцій для працівників фармацевтичної галузі. Фармацевтична діяльність є важливою складовою сфери охорони здоров'я, що тісно пов'язана з медичною й реабілітаційною діяльністю. Належне функціонування фармацевтичної сфери є також передумовою надання якісних медичних і реабілітаційних послуг. Професійність під час здійснення всіх видів фармацевтичної діяльності та забезпечення і підтримання високої кваліфікації і професійної компетентності фармацевтичних кадрів повинно бути першочерговим завданням держави, що належить до підтримки й розвитку сфери охорони здоров'я.

Отже, існує необхідність удосконалення чинного законодавства у сфері регулювання фармацевтичних відносин і розроблення дієвих юридичних механізмів забезпечення ефективного контролю за такою діяльністю. Необхідним є прийняття спеціального закону про фармацевтичну діяльність; законодавче визначення фармацевтичної діяльності з основними її ознаками; законодавче визначення всіх основних видів фармацевтичної діяльності, умов її здійснення та суб'єктів; детальна регламентація правового та трудо-правового статусу фармацевтичних працівників; особлива увага та контроль повинен приділятися питанням визначення кваліфікації фармацевтичних працівників, підтримці їхнього безперервного професійного навчання та встановленню якісного контролю за якістю їх роботи.

Нині діючі "Ліцензійні умови провадження господарської діяльності з виробництва лікарських засобів, оптової та роздрібною торгівлі лікарськими засобами, імпорту лікарських засобів (крім активних фармацевтичних інгредієнтів)" є підзаконним нормативним актом, який закріплює ряд важливих для врегулювання питань здійснення фармацевтичної діяльності, але більшість питань потребують упорядкованого визначення та закріплення на рівні Закону з подальшим окремим детальним врегулюванням на рівні підзаконних нормативних актів.

Список використаної літератури

1. Закон України "Про лікарські засоби" від 4 квітня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 22. – Ст. 86. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/123/96-%D0%B2%D1%80#Text>

T. Vakhoniev, Dr of Law, Prof.

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

тронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/123/96-%D0%B2%D1%80#Text>

2. Ліцензійні умови провадження господарської діяльності з виробництва лікарських засобів, оптової та роздрібною торгівлі лікарськими засобами, імпорту лікарських засобів (крім активних фармацевтичних інгредієнтів) / Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2016 р. № 929. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929-2016-%D0%BF#Text>

3. Закон України "Основи законодавства України про охорону здоров'я" від 19 листопада 1992 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1993. – № 4. – Ст. 19. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>

4. Довідник кваліфікаційних характеристик професій. Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 29 березня 2002 року. – № 117. – Вип. 78. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va117282-02#Text>

5. Класифікатор професій (ДК 003:2010): Наказ Держспоживстандарту України від 28 липня 2010 р. № 327. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va327609-10#Text>

6. Перелік вищих медичних навчальних закладів, підготовка і отримання звання в яких дають право займатися медичною і фармацевтичною діяльністю: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 25 грудня 1992 р. – № 195. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0195282-92#Text>

7. Методика розроблення професійних стандартів / Затверджена Наказом Міністерства соціальної політики України від 22 січня 2018 р. № 74. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0165-18#Text>

References

1. Pro likars'ki zasoby, Zakon Ukrainy [On Medicinal Products, Law of Ukraine] № 123/96-VR (1996). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [Information of the Verkhovna Rada of Ukraine], (22), 86 (in Ukrainian).

2. Licenzijni umovy pro vprovadzhennya gospodars'koyi diyal'nosti z vyrobnyctva likars'kyx zasobiv, optovoyi ta rozdribnoyi torgivli likars'kykh zasobamy, importu likars'kyx zasobiv (krim aktyvnykh farmaceutychnykh ingrediєntiv), postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy' № 929 (2016). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929-2016-%D0%BF> (in Ukrainian).

3. Osnovy zakonodavstva Ukrainy' pro oхoronu zdorov'ya, Zakon Ukrainy' [Fundamentals of Ukrainian legislation on health care, Law of Ukraine] (1992). Vidomosti Verkhovnoi Rady' Ukrainy [Information of the Verkhovna Rada of Ukraine], (4), 19 (in Ukrainian).

4. Dovidnyk kvalifikacijnykh kharakterystyk profesij. Vy'pusk 78 "Oхorona zdorov'ya", Nakaz Ministerstva oхoronu zdorov'ya Ukrainy' [Handbook of qualification characteristics of professions. Issue 78 "Health Care", Order of the Ministry of Health of Ukraine] №117 (2002). <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va117282-02#Text> (in Ukrainian).

5. Klyasyfikator profesij (DK 003:2010), Nakaz Derzhspozhyvstandartu Ukrainy' [Classifier of professions (DK 003: 2010), Order of Derzhspozhyvstandart of Ukraine] № 327 (2010). <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va327609-10#Text> (in Ukrainian).

6. Perelik vy'shykh medychnykh navchal'nykh zakladiv, pidgotovka i otrymannya zvannya v yakyx dayut' pravo zaymaty'sya medychnoyu i farmaceutychnoyu diyal'nistyu, Nakaz Ministerstva oхoronu zdorov'ya Ukrainy' [The list of higher medical educational institutions, preparation and obtaining of a title in which give the right to be engaged in medical and pharmaceutical activity, Order of the Ministry of Health of Ukraine] № 195 (1992). <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0195282-92#Text> (in Ukrainian).

7. Metodyka rozroblennya profesijnnykh standartiv, Nakazom Ministerstva social'noyi polityky' Ukrainy' [Methodology for developing professional standards, Order of the Ministry of Social Policy of Ukraine] № 74 (2018). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0165-18#Text> (in Ukrainian).

Received: 14/01/2021

1st revision: 08/02/2021

Accepted: 18/02/2021

LEGAL STATUS AND QUALIFICATION REQUIREMENTS FOR PHARMACEUTICAL WORKERS

The article examines the features of the legal status of pharmaceutical workers and determines the place of pharmaceutical activity in the field of health care. Pharmaceutical workers are considered as a separate category of health workers, along with medical workers and workers working in the field of rehabilitation. The qualification requirements to pharmaceutical workers fixed by the legislation depending on the sphere and type of pharmaceutical activity are determined. Pharmaceutical workers include professionals and specialists who work on the basis of an employment contract in the field of production, wholesale (retail) and import of medicines and meet the licensing and other regulatory requirements governing the organization and operation of pharmaceutical activities. Some licensing conditions for the implementation of various types of pharmaceutical activities and the relationship of their standards with other regulations are investigated.

The need to improve the current legislation in the field of regulation of pharmaceutical relations and the development of effective legal mechanisms to ensure effective control over such activities is pointed out. It is necessary to adopt a special law on pharmaceutical activities; legislative definition of pharmaceutical activity with its main features; legislative definition of all main types of pharmaceutical activity, conditions of its implementation and subjects; detailed regulation of the legal and labor status of pharmaceutical workers. Particular attention and control should be paid to determining the qualifications of pharmaceutical workers, supporting their continuing professional education and establishing quality control over the quality of their work.

Keywords: pharmaceutical activity, pharmaceutical workers, qualification requirements, qualification characteristics, licensing requirements.

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv.
Legal Studies, 2021; 1 (116): 15–19
УДК: 343.222.4:343.575(616-051)(477)
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2021/1.116-3>

ISSN 1728-2195
© Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Publishing center "Kyiv University", 2020

Р. Гринюк, д-р юрид. наук, проф.
ORCID ID: 0000-0003-0158-8363

Донецький національний університет імені Василя Стуса, Вінниця, Україна

Б. Кіндюк, д-р юрид. наук, зав. лаб.
ORCID ID: 0000-0001-8519-4649

Одеський державний університет внутрішніх справ, Одеса, Україна

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЗА ЗЛОЧИННИ У СФЕРІ ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПЕРЕДБАЧЕНІ СТАТТЕЮ 320 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Розглянуто особливості кримінальної відповідальності працівників закладів охорони здоров'я за порушення положень ст. 320 КК України, яка складається з двох частин, що відрізняються за способами (формами) вчинення кримінальних правопорушень та мірами відповідальності. Методологічну основу дослідження становить: логіко-семантичний метод, за допомогою якого розглянуто види способів (форм) вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 320 КК України; системний підхід, на підставі якого проаналізовано послідовність дій працівників слідчих органів під час розслідування злочинів за ознаками злочинної діяльності, передбаченої цією статтею. Встановлено, що ст. 320 КК України складається з двох частин і передбачає широкий спектр кримінальних правопорушень, зокрема: вирощування снодійного маку чи конопель; порушення правил виробництва, виготовлення, зберігання, обліку, відпуску, розподілу, торгівлі, перевезення, пересилання чи використання наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів або прекурсорів, призначених для виробництва чи виготовлення цих засобів чи речовин; викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів, або заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовою особою своїм службовим становищем тощо. Показано, що диспозиція ст. 320 КК України має бланкетний характер, що потребує конкретизації її положень в інших нормативно-правових актах: наказах, інструкції, правила. Наголошено, що працівники медичних установ і закладів охорони здоров'я повинні чітко знати зміст постанови КМ № 770 "Про затвердження переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів" від 06.06.2000 р., наказу МОЗ № 188 "Про затвердження таблиць невеликих, великих та особливо великих розмірів наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, які перебувають у незаконному обігу" від 01.08.2000 р., що значно допоможе їм уникнути правопорушень, пов'язаних з обігом наркотичних засобів. Особливої уваги з боку таких працівників потребує дотримання правил зберігання, передачі, обліку, відпуску, розподілу, торгівлі, перевезення, а також ведення журналів обліку наркотичних речовин. Показано послідовність дій працівників слідчих органів під час розслідування злочинів за ознаками злочинної діяльності, передбаченої ст. 320 КК України.

Ключові слова: наркотичні засоби, психотропні речовини, прекурсори, Кримінальний кодекс України, злочин, медичні працівники, порядок слідчих дій.

ВСТУП. Постановка проблеми. Актуальність теми дослідження пов'язана з трьома причинами. По-перше, незаконний обіг наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів і прекурсорів набули в Україні загрозливого характеру та становлять загрозу національній безпеці, правопорядку, здоров'ю та фізичному стану населення. Характерною рисою цього процесу є збільшення кількості злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотиків, численним фактам наркоторгівлі з використанням мережі інтернет, поява стійких злочинних угруповань. Такий стан речей вимагає підвищення ефективності законодавства, пов'язаного з протидією незаконному вживанню цих небезпечних речовин. По-друге, розгляд практики кримінальних справ, пов'язаних із незаконним обігом наркотиків, показує наявність значної кількості кримінальних правопорушень, скоєних медичними працівниками. До них належать: недотримання загальних правил обліку, недбале ставлення під час дотримання правил зберігання, видачі, відпуску, розподілу, обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів. По-третє, поширеними є випадки порушення працівниками правоохоронних органів своїх службових обов'язків у сфері контролю за обігом наркотичних засобів. Причиною такого явища є бажання показати високу ефективність своєї діяльності, унаслідок чого спостерігаються випадки безпідставного притягнення медичних працівників до відповідальності за порушення законодавства в цій сфері. Виходячи з цього, працівникам закладів охорони здоров'я й інших медичних установ, необхідно чітко знати зміст положень, які регламентуються ст. 320 Кримінального кодексу України.

Аналіз публікацій показує наявність двох блоків наукової літератури з цієї теми. Перший блок – теоретичні праці з кримінального законодавства з питань незаконного обігу наркотичних засобів, підготовлені В. К. Гришкою, В. Л. Грохольським, В. С. Комісаровим, В. О. Глушко, Н. А. Мірошніченко, А. А. Музикою, В. О. Навроцьким, В. В. Романовим. Другий – дослідження українських і зарубіжних науковців, пов'язані із практичними заходами боротьби з наркозлочинністю, серед яких А. М. Бабенко, В. П. Бахін, І. Г. Богатирьов, Є. Г. Гасанов, О. А. Мартиненко, В. М. Попович, В. В. Коваленко, В. Ф. Рудаков, К. Садиков, О. М. Сергеев, Ю. О. Старук та ін. Незважаючи на наявність цих робіт, питання, пов'язані з відповідальністю медичних працівників за порушення правил обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів і прекурсорів, не знайшли детального відображення в науковій літературі.

Метою роботи є розгляд відповідальності працівників закладів охорони здоров'я за порушення положень ст. 320 КК України "Порушення встановлення правил обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів".

Викладення матеріалів дослідження необхідно розпочати з того, що у 2001 р. Верховна Рада України прийняла Кримінальний кодекс України, у якому в Особливій частині виокремила Розділ XIII "Кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення", що регламентує кримінальну відповідальність за такі дії. На думку О. В. Козаченко, наркотичні засоби і психотропні речо-

вини характеризуються єдністю чотирьох ознак: а) фізичною; б) юридичною; в) соціальною; г) медичною [1, с. 4], кожна з яких відображається у класифікації засобів і речовин, здатних викликати виникнення наркоманії й токсикоманії. До змісту розділу XIII КК України ввійшла ст. 320 "Порушення встановлених правил обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів", на підставі якої, здебільшого, притягають до відповідальності працівників медичних установ. Виходячи з цього, доцільно розглянути її зміст, основні положення та міри відповідальності, передбачені нею.

Так, ця стаття складається з двох частин. У першій частині регламентується відповідальність за порушення встановлених правил посіву або вирощування снодійного маку чи конопель, а також порушення правил виробництва, виготовлення, зберігання, обліку, відпуску, розподілу, торгівлі, перевезення, пересилання чи використання наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів або прекурсорів, призначених для виробництва чи виготовлення цих засобів чи речовин. За такі дії закон встановлює покарання у вигляді штрафу розміром до 50 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на термін до чотирьох років, або позбавлення волі на термін до трьох років, із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на термін до трьох років. Друга частина ст. 320 КК України передбачає відповідальність за ті самі дії, вчинені повторно, або якщо була спричинена нестача наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів чи прекурсорів у великих розмірах, або призвели до викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів, або заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовою особою своїм службовим становищем. За такі дії встановлюється покарання у вигляді штрафу до 70 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням волі на термін від трьох до п'яти років із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на термін до трьох років. Отже, ст. 320 КК України передбачає широкий спектр кримінальних правопорушень, тому у випадках проведення слідства медичні працівники повинні дуже уважно ставитися до розгляду фактів кожного з цих їх видів. Диспозиція цієї статті має бланкетний характер, а це означає, що відповідна правова норма потребує конкретизації згідно з іншими нормативно-правовими актами: накази, інструкції, правила. Тому для правильного її застосування медичні працівники повинні вимагати від слідчого чітко вказати, які саме правила були порушені та зафіксувати у протоколі пункти відповідних нормативно-правових актів.

Досить суворі покарання за порушення встановлених правил обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів або прекурсорів, на думку А. С. Політової, пов'язані з тим, що за період з 1991 р. дотепер кількість кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотиків збільшилася майже в 7,2 рази [2, с. 139]. Під час розгляду змісту ст. 320 КК України необхідно звернути увагу на те, що правила обігу наркотичних засобів психотропних речовин, їхніх аналогів або прекурсорів можуть порушуватися шляхом: 1) дій, наприклад, відпуск психотропних речовин під час незалежного оформлення документів; 2) бездіяльності, наприклад, ухилення від ведення обліку, наркотичних засобів за встановленою формою тощо. Загалом кримінальне правопорушення, яке кваліфікується за цією статтею, вважається закінченим із моменту доведення факту порушення встановлених правил обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів або прекурсорів.

У процесі встановлення судом міри покарання важливе значення має суб'єктивний бік кримінального правопорушення, яке характеризується умислом або необережністю, від цього залежить санкція ст. 320 КК України. Так, якщо під час проведення розслідування буде встановлено факт умислу, наприклад, працівник органу охорони здоров'я умисно сприяє викраденню чи привласненню наркотиків, психотропних речовин або прекурсорів, то слідчий кваліфікуватиме такий злочин за сукупністю злочинів, передбачених ч. 1 ст. 320 КК України та ст. ст. 27, 308, 312 КК України. Ця ситуація змінюється, якщо слідчим буде встановлена наявність будь-якої з трьох кваліфікуючих ознак цього злочину: 1) вчинення його повторно; 2) спричинення ним нестачі наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів чи прекурсорів у великих розмірах; 3) дії медичного працівника, які призвели до викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовою особою своїм службовим становищем. Отже, за наявності хоча б однієї з цих ознак дії медичного працівника кваліфікуватимуться за ч. 2 ст. 320 КК України, яка передбачає значно більш суворі санкції. Як вказує П. О. Лиска, в Україні діє система класифікації наркотичних засобів, які поділено на речовини рослинного походження та наркотики, синтезовані в хімічних лабораторіях, що не відповідає вимогам суспільства та ставить великих наркоторговців на один рівень з одноразовими суб'єктами [3, с. 115]. Тому, на думку вченого, варто диференціювати такий підхід на загальнодержавному рівні відповідно до міжнародної системи їхньої класифікації.

Розгляд ст. 320 КК України показує, що законодавець під час формулювання її положень використовує такі поняття, як "нестача", "розкрадання", "привласнення", "утримання" наркотичних засобів, які суттєво впливають на зміст обвинувального акту.

Під **нестачею** розуміють відсутність чи втрату власником чи володільцем наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів чи прекурсорів у великих розмірах, а також нематеріальні збитки, які мають вартісний критерій.

Розкрадання наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів у закладах охорони здоров'я означає протиправне, навмисне вилучення наркотиків. Такі дії можуть здійснюватись будь-яким способом із фондів закладів та установ системи охорони здоров'я з метою їхнього особистого вживання або передачі іншим особам для збуту, а також іншого незаконного використання. Розкрадання можуть вчинятися працівниками органів охорони здоров'я у вигляді привласнення, розтрати, зловживання службовим становищем. Питання кваліфікації розкрадань стали темою наукових досліджень С. Н. Арешкіної, яка у своїй кандидатській дисертації детально розглянула такі форми (способи), як вимагання, шахрайство, привласнення наркотичних речовин, а також встановила кваліфікуючі ознаки складу таких злочинів [4, с. 11]. Особливістю форм розкрадання наркотичних засобів є те, що винна особа діє проти правил, які регулюють порядок обігу наркотичних засобів, зловживає особливою довірою, наданою їй відповідною організацією, підприємством, установою для розпорядження, управління, доставкою, зберіганням або використанням наркотиків, унаслідок чого такі речовини потрапляють у незаконний обіг.

Розкрадання наркотиків у формі **привласнення** полягає в незаконному утриманні винною особою довірених їй наркотиків і залишенні їх собі з метою протиправного використання. Привласнення наркотиків означає

протиправне й безоплатне вилучення, утримання, не-повернення наркотиків, які перебувають у законному обігу, із наміром у подальшому обернути їх на свою користь чи користь третіх осіб.

Утримання як спосіб привласнення характеризується двома необхідними ознаками: 1) винна особа не повертає довірені їй наркотики в термін, передбачений правилами МОЗ України про зберігання, облік, відпуск, перевезення, пересилання та використання наркотиків, або вимог про їхнє знищення у зв'язку з непридатністю для медичної, ветеринарної й наукової мети та не пред'являє їх у процесі ревізії або іншій перевірки; 2) винна особа обертає такі засоби на свою користь або передає іншим особам для незаконного використання. **Розтрата** передбачає незаконне й безоплатне витрачання, споживання, продаж, безоплатну передачу, обмін, передачу в рахунок погашення боргу особою, яка має права на користування наркотиками, які були довірені чи перебували в його розпорядженні. Розтрата як форма розкрадання наркотиків відрізняється від привласнення тим, що особа, якій ці засоби відповідно до службових обов'язків були довірені, незаконно використала їх, тобто вжила безпосередньо сама або разом з іншими особами, подарувала, обміняла, продала їх тощо.

Особливо небезпечним способом (формою) злочинної діяльності є розкрадання наркотиків шляхом **зловживання службовим становищем**, яке, на відміну від інших форм, полягає в незаконному оберненні посадовою особою наркотиків, довірених їй відповідно до функціональних обов'язків, на свою користь або іншої особи, тобто проти службових інтересів. Такий злочин може бути вчинено посадовою особою стосовно наркотиків, що перебувають у підлеглій їй особи, яка відповідає за їхнє зберігання й обіг. Характерною рисою розкра-

дання шляхом зловживання службовим становищем є та обставина, що винна особа, надаючи своїм діям зовні законного вигляду, дає розпорядження підлеглій особі, унаслідок чого остання є ошуканою. Злочином є факт передачі наркотичних засобів особисто своєму керівнику або іншим особам для протиправного їхнього використання. Значну складність із погляду доказової бази має кваліфікація розкрадання наркотичних засобів шляхом зловживання службовим становищем у ході складання посадовою особою фіктивних прибутково-видаткових документів, із метою приховування недостачі наркотиків, яка виникла в неї або у підлеглих їй осіб, але не пов'язувалася з розкраданням таких засобів. На практиці слідчі звертають увагу на спрямованість дій і прийомів, що застосовуються винною особою у процесі протиправного вилучення нею наркотиків із фондів органів системи охорони здоров'я. Як вказує А. В. Окушко, незважаючи на ту обставину, що способи розкрадання наркотиків дуже різноманітні, до їхнього змісту входить порушення порядку дій із такими речовинами згідно з чинними відомчими нормативно-правовими актами [5, с. 49].

Розгляд змісту ст. 320 КК України показує, що в ній до класифікуючих ознак віднесено також великий розмір наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів або прекурсорів, що визначаються спеціально уповноваженим органом виконавчої влади в галузі охорони здоров'я. Зараз в Україні діє Постанова КМ України № 770 "Про затвердження переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів" від 06.05.2000 р. Згідно з цим нормативно-правовим актом, систематизація наркотичних засобів проводиться на підставі чотирьох таблиць, до кожної з яких входять різні Списки цих небезпечних речовин (табл. 1).

Таблиця 1

Перелік наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів

Таблиця I	Список № 1. Особливо небезпечні наркотичні засоби, обіг яких заборонено. Список № 2. Особливо небезпечні психотропні речовини, обіг яких заборонено. Список № 3. Рослини, які містять наркотичні засоби та психотропні речовини і обіг яких допускається для промислових цілей.
Таблиця II	Список № 1. Наркотичні засоби, обіг яких обмежено. Список № 2. Психотропні речовини, обіг яких обмежено.
Таблиця III	Список № 1. Наркотичні засоби, обіг яких обмежено і стосовно яких допускаються виключення деяких заходів контролю. Список № 2. Психотропні речовини, обіг яких обмежено і стосовно яких допускаються виключення деяких заходів контролю.
Таблиця IV	Список № 1. Прекурсори, обіг яких обмежено і стосовно яких встановлюються заходи контролю. Список № 2 Прекурсори, стосовно яких встановлюються заходи контролю.

Так, до Таблиці I увійшло три списки, два з яких включають особливо небезпечні наркотичні засоби та психотропні речовини, обіг яких заборонений на території України, наприклад, героїн, ацетилфентаніл, опій, кетобемідон. Ураховуючи ту обставину, що на території України зростає значна кількість рослин, які містять сильнотоксичні речовини, їхні назви увійшли до списку № 3, згідно з яким допускається їх обіг виключно для промислових цілей (табл. 1). До них належать: рослини виду мак снодійний; рослини роду коноплі. До Таблиці II увійшли Список № 1 і Список № 2, у які внесено наркотичні засоби, психотропні речовини, обіг яких обмежено на території України. До змісту Таблиці III увійшли Список № 1 і Список № 2, у які внесено небезпечні речовини, обіг яких обмежений, але їхнє використання допускається з науковою метою та для виробництва ліків з одночасним проведенням заходів контролю. У Таблицю IV увійшли два Списки, у яких перераховуються прекурсори, обіг яких є обмеженим, і стосовно яких встановлюються заходи контролю з боку держави.

Під час встановлення ознак злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних речовин, основною класифікаційною рисою є обсяг наркотичних, психотропних речовин і прекурсорів. Із метою доведення цього факту необхідно звернутися до Наказу від 01.08.2000 р. № 188 МОЗ України "Про затвердження таблиць невеликих, великих та особливо великих розмірів наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, які знаходяться у незаконному обігу", згідно з яким визначається категорія розміру наркотичних засобів: невелика, велика, особливо велика.

Незважаючи на наявність ст. 320 КК України, на думку Я. В. Ступник, кримінально-правова політика в цій сфері характеризується несистемністю та непродуманістю антинаркотичної діяльності, що потребує вдосконалення Кримінального кодексу відповідно до міжнародних нормативно-правових актів [6, с. 74].

Розслідування злочинів за ознаками злочинної діяльності, передбаченої ст. 320 КК України, проводиться у **два етапи**: 1) виявлення, документування, розслі-

дування злочину; 2) встановлення та використання доказів для закріплення напрацьованих матеріалів кримінального провадження та завершення стадії досудового розслідування.

На першому етапі проводиться реєстрація заяви чи повідомлення про злочин у журналі Єдиного обліку відділу поліції. Далі збираються важливі дані про обставини події, яка скоєна, місто та час її скоєння, а також встановлюються особи, які брали в ній участь. Реєстрація матеріалів за заявою або повідомленням в ЄРДР проводиться відповідно до ст. 214 Кримінального процесуального кодексу України (КПК України), яка починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР і закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акту та пропозиції щодо застосування примусових заходів чи клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності. Слідчий, прокурор здійснюють свої повноваження відповідно до вимог КПК України, починаючи з моменту надходження інформації від заявника до органу державної влади, що фактично є передумовою для початку досудового розслідування. Ця інформація подається у вигляді заяви або повідомлення про скоєне кримінальне правопорушення, як в усній формі, так і письмово.

Наступним кроком у розслідуванні кримінальних правопорушень за ознаками злочинної діяльності, передбаченої ст. 320 КК України, є надання окремого доручення слідчим в оперативний підрозділ, у якому ставиться завдання щодо встановлення повних анкетних даних особи, місць її мешкання (реєстрації) та іншої інформації, яка має значення для подальшого проведення слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій у межах кримінального провадження. За результатами виконання доручення слідчий доповідає результати перевірки процесуальному керівнику – прокурору.

Важливим заходом під час проведення слідства щодо цієї категорії справ є направлення клопотання до суду про проведення експертизи вилучених засобів, яка проводиться за ухвалою суду. У більшості випадків оперативними підрозділами проводиться оперативна закупка наркотичних речовин, яка здійснюється виключно за грошові кошти та з використанням майна, зокрема імітаційних засобів, цих органів і підрозділів, за результатами чого складається протокол з дотриманням вимог ст. 104 КПК України. У ході розслідування таких злочинів проводиться судова експертиза, яка розв'язує ключові в цих категоріях кримінальних проваджень питання: експертиза наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів і прекурсорів; судово-фармакологічна експертиза; судово-наркологічна експертиза; судово-психіатрична експертиза.

Клопотання про проведення обшуку за місцем мешкання фігуранта чи місцем роботи готується слідчим і за погодженням із прокурором направляється до слідчого судді. За справами цієї категорії рекомендовано проводити: обшук житла підозрюваних; обшук підозрюваних; обшук приміщень на підприємстві де працюють підозрювані. У перших двох випадках об'єктами обшуку є: житлові та нежитлові приміщення, підозрювані особи, їхній одяг, особисті речі, предмети побуту й ін. Особливістю обшуку приміщень на підприємстві, де працюють підозрювані, є те, що під час обшуку вилучаються: реєстраційні документи організації; бухгалтерські документи та звітності, картки зі зразками підписів осіб, наділених правом підписання грошових документів, печатки організації; накази, розпорядження, службове листу-

вання; первинні касові документи; транспортні та приймально-здавальні документи; документи складського обліку. Усі матеріали фіксуються у протоколі слідчої дії, який підписується понятими й усіма учасниками заходу.

Підводячи підсумки дослідження особливостей кримінальної відповідальності працівників закладів охорони здоров'я за порушення положень, передбаченої ст. 320 КК України, можна зробити такі **висновки**:

1. Ст. 320 УКУ України складається з двох частин і передбачає широкий спектр кримінальних правопорушень, зокрема: вирощування снодійного маку чи конопель; порушення правил виробництва, виготовлення, зберігання, обліку, відпуску, розподілу, торгівлі, перевезення, пересилання чи використання наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів або прекурсорів, призначених для виробництва чи виготовлення цих засобів чи речовин; викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів, або заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовою особою своїм службовим становищем тощо.

2. Диспозиція ст. 320 КК України має бланкетний характер, що потребує конкретизації її положень в інших нормативно-правових актах: накази, інструкції, правила.

3. Працівники медичних установ і закладів охорони здоров'я повинні чітко знати зміст Постанови КМ № 770 "Про затвердження переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів" від 06.06.2000 р., наказу МОЗ № 188 "Про затвердження таблиць невеликих, великих та особливо великих розмірів наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, які знаходяться у незаконному обігу" від 01.08.2000 р., що значно допоможе їм уникнути правопорушень, пов'язаних з обігом наркотичних засобів.

4. Особливої уваги з боку таких працівників потребує дотримання правил зберігання, передачі, обліку, відпуску, розподілу, торгівлі, перевезення, а також введення журналів обліку наркотичних речовин.

Список використаної літератури

1. Козаченко О. В. Поняття предмету наркозлочину і його кримінально-правове значення : автореф. дис.... канд. юрид. наук : 12.00.08. – О., 2000.
2. Політова А. С. Сучасний стан протидії наркозлочинності в Україні / А. С. Політова // Правовий часопис Донбасу. – 2018. – № 3. – С. 136–145.
3. Лиска Л. О. Проблематика та прогалини диспозиції та санкції основного складу злочину, передбаченого статтею 307 Кримінального кодексу України. Scientific Journal "ScienceRise" / Л. О. Лиска // Юрид. науки. – 2014. – № 1. – С. 114–126.
4. Арешкіна С. Н. Кваліфікація розкрадання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів : автореф. дис.... канд. юрид. наук : 12.00.08 / С. Н. Арешкіна. – К., 2010.
5. Окушко А. В. Характеристика способів розкрадання наркотиків у медичних закладах. Основні напрями та проблеми протидії наркоманії : Матеріали круглого столу (м. Київ, 6 лют. 2017 р.) / А. В. Окушко. – Івано-Франківськ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. – С. 47–49.
6. Ступник Я. В. Антинаркотичне законодавство в світлі трансформації політики протидії наркозлочинності / Я. В. Ступник, А. В. Коштура // Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. Серія Право. – 2015. – Вип. 31. – С. 70–74.

References

1. Kozachenko, O.V. (2000) Ponyattya predmetu narkoty'zmu i jogo kry'minal'no-pravove znachennya [The concept of the subject of narcotics and its criminal significance] [avtoref. dy's. kand. yury'd. nauk]. Odesa (in Ukrainian).
2. Polytova, A.S. (2018) Suchasny'j stan proty'diyi narkozlochy'nnosti v Ukraini [The current state of combating drug crime in Ukraine]. *Pravovy'j chasopys Donbasu* [Legal magazine of Donbass], (3), 136-145 (in Ukrainian).
3. Ly'ska, L.O. (2014) Problematy'ka ta progaly'ny' dy'spozy'ciyi ta sankciyi osnovnogo skladu zlochy'nu, peredbachenogo statteyu 307 Kry'minal'nogo Kodeksu Ukrainy' [Problems and gaps in the disposition and sanctions of the main elements of the crime provided for in Article 307 of the Criminal Code of Ukraine]. *Scientific Journal "ScienceRise"*. Yury'dy'chni nauky', (1(1), 114-126 (in Ukrainian).

4. Aryeshkina, S.N. (2010) Kvalifikaciya rozkradannya narkotychnykh zasobiv, psyxotroponykh rechovyh, yix analogiv ta prekursoriv [Qualification of theft of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues and precursors] [avtoref. dy's. kand. yury'd. nauk]. K. (in Ukrainian).

5. Okushko, A. V. (2017). Harakterystyka sposobiv rozkradannya narkotykv u medychnykh zakladakh [Characteristics of methods of drug theft in medical institutions]. U Osnovni naprjamy ta problemy protydii narkomanii [The main directions and problems of drug addiction] (s. 47-49). Nac. akad. vnutr. sprav (in Ukrainian).

6. Stupnyk, Ya.V. & Koshtura, A.V. Antynarkotychnе zakonodavstvo v svitli transformaciyi polityky protydyi narkozlochyynosti [Anti-drug legislation in the light of the transformation of the policy to combat drug crime]. Naukovy visnyk Uzhgorodskogo nacional'nogo universytetu. Seriya Prava [Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Law Series], (31), 70-74 (in Ukrainian).

Received: 19/10/2020
1st revision: 25/11/2020
Accepted: 18/12/2020

R. Grinyuk, Dr of Law, Prof.
Vasyl Stus Donetsk National University, Vinnytsia, Ukraine,
B. Kindyuk, Dr of Law, Prof.
Odessa State University of Internal Affairs, Odessa, Ukraine

MEDICAL WORKERS' LIABILITY FOR CRIMES IN THE FIELD OF TRAFFICKING OF NARCOTIC PRODUCTS UNDER ARTICLE 320 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE

The article considers the peculiarities of criminal liability of employees of health care institutions for violation of the provisions of Art. 320 of the Criminal Code of Ukraine, which consists of two parts, which differ in the ways (forms) of committing criminal offenses and limits of liability. The methodological basis of the study includes logical-semantic method, by which the types of methods (forms) of committing criminal offenses under Art. 320 of the Criminal Code of Ukraine are studied; a systematic approach, on the basis of which the author analyses the sequence of actions of employees of investigative bodies in the investigation of crimes on the grounds of criminal activity provided for in the provisions of this article. It is established that Art. 320 of the Criminal Code of Ukraine consists of two parts and provides for a wide range of criminal offenses, in particular the cultivation of sleeping poppy or hemp; violation of the rules of production, manufacture, storage, accounting, release, distribution, trade, transportation, shipment or use of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors intended for the production or manufacture of these drugs or substances; theft, misappropriation, extortion of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors, or their acquisition by fraud or abuse of office by an official, etc. It is shown that the disposition of Art. 320 of the Criminal Code of Ukraine has a blanket nature, which requires specification of its provisions in other regulations, including orders, instructions, rules. It is emphasized that employees of medical institutions and health care institutions must clearly know the content of the resolution of the Cabinet of Ministers № 770 "On approval of the list of narcotic drugs, psychotropic substances and precursors" from 06.06.2000, the order of the Ministry of Health № 188 "On approval of tables of small, large and especially large amounts of narcotic drugs, psychotropic substances and precursors that are in illicit traffic" from 01.08.2000, which will significantly help them to avoid offenses related to drug trafficking. Special attention should be paid to compliance with the rules of storage, transfer, accounting, release, distribution, trade, transportation, as well as the introduction of drug logs. The article also shows the sequence of actions of employees of investigative bodies during crime investigation on grounds of the criminal activity provided by Art. 320 of the Criminal Code of Ukraine.

Keywords: drugs, psychotropic substances, precursors, Criminal Code of Ukraine, crime, medical workers, procedure for investigative actions.

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv.
Legal Studies, 2021; 1 (116): 19–23
УДК: 343.222.4:343.575(616-051)(477)
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2021/1.116-4>

ISSN 1728-2195
© Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Publishing center "Kyiv University", 2020

О. Котюк, канд. юрид. наук, асист.
ORCID ID: 0000-0002-6464-2315

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПРАВОМІРНІСТЬ ЯК СВІТОГЛЯДНИЙ КРИТЕРІЙ ОЦІНКИ ПОВЕДІНКИ ТА ДІЯЛЬНОСТІ

Проаналізовано суперечності в наявних концептуальних підходах до визначення категорії "правомірність" та обґрунтування власної концепції її змісту.

Методологією цього дослідження є аналіз генези уявлень про поняття "правомірність", його сутнісних характеристик і засобів практичного забезпечення правомірної поведінки й діяльності. Автор привертає увагу до того, що оскільки спочатку поняття "правомірність" тлумачилась виключно з позицій позитивістського праворозуміння, то на підставі цього робився висновок, що головним критерієм правомірної поведінки й діяльності є її відповідність вимогам закону. Згодом складовою вимог правомірності стали визнавати й основні принципи права. А наперед усе більшої підтримки набуває концепція, згідно з якою правомірною є поведінка, яка відповідає вимогам не лише нормам позитивного права, а й вимогам інших загальновизнаних соціальних норм, які відображають найвищі соціальні цінності. Саме тому основними вимогами правомірності є верховенство права, тобто пріоритет прав і свобод людини в усіх сферах суспільного життя; їхня гарантованість; обов'язковість їх дотримання всіма учасниками правовідносин; ефективна та послідовна боротьба з посяганнями на них; невідворотність відповідальності за правопорушення.

З урахуванням вимог засади верховенства права та природно-правового праворозуміння автором запропоновано власну концепцію змісту категорії "правомірність" і привернено увагу до суперечливих положень Конституції України, які стають очевидними у процесі істинного розуміння цієї категорії. Крім того, автор обґрунтовує, що умовами забезпечення правопорядку, засади верховенства права, а відтак, і правомірності поведінки і діяльності, є відповідні гарантії, тобто умови, засоби й заходи, за допомогою яких вона забезпечується, зокрема: економічні, ідеологічні, політичні, юридичні, громадські та міжнародні. Що ж до практичних способів її забезпечення, то ними є: переконання, заохочення, заходи примусу та профілактична діяльність.

Ключові слова: верховенство права, правопорядок, правомірність, законність, принципи права, соціальні норми, поведінка, діяльність.

ВСТУП. Як відомо, засада законності є вимогою суворого та неухильного дотримання законів усіма органами, організаціями, посадовими особами та громадянами. За таких умов головним критерієм оцінки й поведінки, і діяльності була її відповідність вимогам закону, а поняття "правомірність" практично не викори-

стовувалось. Однак оскільки зміна світоглядних орієнтирів у політико-правовій організації суспільного життя зумовила їхню демократизацію, проголошення людини найвищою соціальною цінністю та визнання засади верховенства права, то це змусило привернути увагу й до цього поняття як з теоретичного, так і з практичного

погляду. Як наслідок, із приводу цієї проблеми почали з'являтися окремі статті та дослідження на монографічному рівні, прикладом яких є дисертації О. І. Котюка (2013) [1] і Г. В. Свириденко (2018) [2]. Однак в умовах панування позитивістського праворозуміння вважалося, що хоча поняття "правомірність" є багатозначним, зазвичай під ним розуміють те, "що має певне значення з погляду реалізації чинного в суспільстві права, вираженого у нормах законодавства" [3, с. 1101].

З урахуванням цього *метою цієї статті* є аналіз наявних концептуальних підходів до визначення категорії "правомірність", обґрунтування власної його концепції та уточнення характеристики системи засобів забезпечення правомірної поведінки й діяльності.

ВІКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ.

Традиційні підходи до розуміння поняття "правомірність"

Традиційно вважається, що оскільки поняття "правомірність" означає: узгодженість поведінки з вимогами правових норм; неприпустимість протиставлення поведінки їхнім вимогам; рекомендовано, дозволено і є обов'язковим лише те, що передбачене законом, то "правомірна поведінка" тлумачиться як суспільно корисна, необхідна, бажана й допустима система діянь, яка "відповідає правовим нормам і гарантується державою" [4, с. 448]; "відповідає приписам норм усіх галузей права" [5, с. 25] тощо.

Що ж до змісту цього поняття, то складовими правомірності визнають: 1) її суб'єкта; 2) суб'єктивну сторону, змістом якої є позитивна мотивація до вчинення конкретних дій і переконаність суб'єкта в необхідності діяти саме так; 3) об'єкт, що є матеріальним і духовним благом, із приводу яких вчиняються конкретні дії; 4) об'єктивна сторона, тобто фактичний прояв конкретних дій і їхні наслідки.

На підставі наведених підходів робиться й висновок, що "з приводу того, що правомірна поведінка повинна відповідати або узгоджуватися з приписами правових норм, мабуть, не повинно виникати жодних заперечень" [2, с. 20].

Водночас, як зазначає С. Погребняк, в умовах лібералізації й демократизації суспільного життя та визнання прав і свобод людини найвищою соціальною цінністю, дослідження правомірної поведінки не може відбуватися лише за допомогою формально-логічних прийомів наукового пізнання, оскільки абсолютизація такого підходу необґрунтовано звужує сферу правового регулювання суспільних відносин лише необхідністю реалізації норм позитивного права, виносячи за дужки регулятивний потенціал принципів права, у яких відображаються найвищі соціальні цінності, як, наприклад, справедливість, гуманізм, свобода, рівність тощо [6, с. 240].

Привертається увага й до того, що з позицій історичного підходу правомірна поведінка ґрунтується на сформованих у певних темпорально-просторових вимірах звичаях, традиціях, етичних правилах тощо, які сприймаються більшістю громадян [7, с. 183]; що "отождолення правового впливу з незабороненістю призводить до приписування праву невластивій йому ролі "глобального" регулятора суспільних відносин, до непомірного перебільшення правової регламентації та державного контролю за поведінкою громадян, а відтак – і невинуватеного звуження сфери особистої свободи" [8, с. 155]. Тобто традиційні підходи до розуміння правомірної поведінки є ознаками й наслідками тоталітарних політичних режимів і вибудованих ними критеріїв оцінки соціальних цінностей.

Демократичні критерії визначення поняття "правомірність"

Що ж до демократичних критеріїв оцінки поведінки, то тут варто виходити з того, що не може бути підставою для виправдання аморального вчинку лише те, що він не заборонений законом [9, с. 31]. Тим більше не може бути виправданням діяльності, яка здійснюється згідно з вимогами закону, який є аморальним, лише те, що цей закон неправовим ще офіційно не визнаний.

А з урахуванням цих настанов стає очевидним, що правомірна поведінка – це не лише та, що не порушує лише правових норм, а та, що узгоджується й із принципами права, "духом законів", джерелами яких є норми моралі, звичаї й інші загальноновизнані соціальні норми, які є втіленням абсолютних, загальнолюдських цінностей, через що вони є загальносоціальними, а відтак, і найвищими критеріями її оцінки.

Заслуговує на увагу й висновок, що в широкому розумінні поведінка людини є, по суті, метанормативною, тобто вона, зазвичай, підпадає під регламентацію не однієї, а декількох груп соціальних норм, які завжди об'єктивно функціонують у кожному суспільстві. Саме тому варто визнати доцільним виокремлення так званої загальної нормативної поведінки, тобто такої, яка регулюється багатьма соціальними нормами – моральними, релігійними, правовими, звичаєвими тощо [10, с. 35]. Прогресивними, а тому й актуальними є висновки, що правомірна поведінка "узгоджується з усіма вимогами норм буттєвого, соціоприродного, природно-правового простору та позитивно-правового поля" [11, с. 92]; що нині реалістичними стають наукові роздуми про те, що юриспруденція повинна ставати наукою про соціальну поведінку людини у правовій сфері [12, с. 1385–1387].

А з урахуванням цього стає зрозумілим й висновок О. Шпенглера, що "право завжди звернене до людей, які, окрім статутів, внутрішньо розуміють те, про що немає сенсу говорити, розуміють саме з огляду на це й чудово собі уявляють, як ним користуватися. Будь-яке право є переважно звичаєвим: нехай собі закон визначає слова – а розтлумачуватиме їх життя" [13, с. 85]. Та й не випадково кажуть, що в найбільш загальному, широкому розумінні правомірною є та поведінка, яка визнана на певних соціальних рівнях правильною або/та праведною, справедливою, такою, що пов'язана із сакральними елементами буття. Тобто правомірною, а відтак – справедливою поведінкою є та, що узгоджується з волею Бога, із Божим законом.

Однак, оскільки справедливість є морально-етичною категорією, то об'єктивним критерієм оцінки поведінки й діяльності вона бути не може. Адже навіть "золоте правило" – стався до людей так, як би ти хотів, щоб вони ставилися до тебе", є надто суб'єктивним. З урахуванням цього й стає очевидним, що об'єктивним критерієм поведінки й діяльності може бути не закон, і не справедливість, а її відповідність правам і свободам людини, які закріплені в загальноновизнаних соціальних нормах.

Мотиваційні засади правомірної поведінки

Що ж до мотиваційної основи і права, і правомірної поведінки, то нею є матеріальні та духовні цінності. А тому коли фактична правова дійсність із різних причин втрачає цю ціннісну основу, то право починає втрачати свій справжній регулятивний потенціал, а правомірна поведінка – сутнісні внутрішні характеристики, унаслідок чого її зміст стає занадто формалізованим і позбавленим повноти телеологічного смислу [14, с. 106–120].

Важливим є й те, що між правилами, встановленими державою і морально-етичними нормами, крім інших, є відмінності у спонукальних механізмах діяти згідно з їхніми приписами. Зокрема, якщо закон зобов'язує викону-

вати його приписи незалежно від наявності осмислення та логічного обґрунтування такого виконання, і примушують до цього лише погрозою можливих санкцій, то до виконання приписів моралі спонукає наявність осмисленого й логічного обґрунтування такої необхідності усвідомлення морально-етичного принципу справедливості та можливості як суспільного, так і власного осуду.

От тому правомірну поведінку не варто розглядати не лише поза контекстом тих процесів, які відбуваються у суспільстві та державі, а й поза контекстом свідомості людини як суб'єкта суспільних, а отже, правових відносин. Водночас, як переконливо свідчать складні та суперечливі реалії сьогодення, одна з основних проблем формування належного рівня соціально активної правомірної поведінки перебуває не стільки у формально-юридичній площині (наприклад, якість законів, ефективний апарат держави тощо), скільки в самій людині, її свідомості та ціннісних орієнтаціях, прагненнях, інтересах тощо. У зв'язку з цим надзвичайно важливою складовою забезпечення соціально активної правомірної поведінки людини є формування морально-правової, ціннісної системи координат як суспільної та індивідуальної свідомості в цілому, так і правосвідомості, зокрема.

Отже, правомірна поведінка спочатку тлумачилась виключно з позицій позитивістського праворозуміння, внаслідок чого головним її критерієм визнавалась узгодженість лише із приписами правових норм. Згодом складовою її вимог почали визнавати й основоположні принципи права. А натеper усе більшої підтримки набуває концепція, згідно з якою правомірною є поведінка, яка відповідає вимогам не лише нормам позитивного права, а й вимогам інших загальнозовизнаних соціальних норм (названих Конституційним Судом "соціальними регуляторами"), які відображають найвищі соціальні цінності.

Водночас, віддаючи належне прогресивним тенденціям, які простежуються у вказаних підходах, усе ж варто визнати, що вони продовжують базуватися на позитивістському праворозумінні у якому поняття "право" ототожнюється із законом, а його форма – із його змістом. Що ж до істинного розуміння категорії "правомірність", то у ході його визначення необхідно виходити з того, що конституційне визнання Україною людини, її прав і свобод найвищою соціальною цінністю та засади верховенства права є юридичною підставою для висновку про фактичну трансформацію її правової системи із традиційного позитивістського праворозуміння в природно-правове, згідно з яким правом визнаються не правила, встановлені державою у формі закону, а права і свободи людини, змістом яких є її повноваження на володіння, користування й розпорядження соціальними цінностями. А з урахуванням цього стає очевидним, що поняття "правомірність" означає відповідність вимогам, що впливають із прав і свобод суб'єктів суспільних відносин, незалежно від того якими із загальнозовизнаних соціальних норм ці права і свободи визнані. А оскільки соціальні норми поведінки завжди передують, то саме цим і створюються передумови для належної її оцінки на предмет відповідності їхнім вимогам. Як наслідок, за таких обставин засада законності стає складовою засади правомірності, але лише за тих умов, що закон є правовим.

Що ж до діяльності, то оскільки за змістом вона є діями, спрямованими на досягнення конкретної мети і стосується насамперед державних органів і посадових осіб, то з урахуванням викладеного стає очевидним, що вимоги Конституції України згідно з якими: 1) "державні органи і посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України" (ст. 6 та ст. 19);

2) "виключно законами України визначаються: права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод; основні обов'язки громадянина" (п. 1 ст. 92), а також "діяння, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальність за них" (п. 22 ст. 92) [15], також є відображенням суто позитивістського праворозуміння, а тому суперечать і передбаченій у ст. 8 тієї ж Конституції засаді верховенства права, і вимогам її ст. 22 згідно з якими "права і свободи людини і громадянина, закріплені цією Конституцією, не є вичерпними", і фактичним вимогам їхньої правомірності.

Отже, оскільки суспільний порядок базується на верховенстві та гарантованості прав і свобод людини, то основним критерієм поведінки й діяльності повинна бути засада їхньої правомірності, яка є *однією з засад суспільного і державного життя, що полягає у вимозі суворого та неухильного підтримання правопорядку й дотримання прав і свобод людини, незалежно від того, якими із загальнозовизнаних соціальних норм вони визнані, усіма учасниками суспільних відносин*. Основними її вимогами є: верховенство права, тобто пріоритет прав і свобод людини в усіх сферах суспільного життя; їхня гарантованість; обов'язковість їх дотримання усіма учасниками правовідносин; ефективна та послідовна боротьба з посяганнями на них; невідворотність відповідальності за правопорушення.

Механізми забезпечення правомірної поведінки

Що ж до умов забезпечення правопорядку, верховенства права, а відтак, і правомірності поведінки й діяльності, то ними є відповідні гарантії, тобто умови, засоби і заходи, за допомогою яких вони забезпечуються, зокрема: економічні, ідеологічні, політичні, юридичні, громадські та міжнародні.

Економічні гарантії – це рівень розвитку економічної системи суспільства, що визначає рівень добробуту, а отже, й зацікавленість або незацікавленість його членів у підтриманні існуючого правопорядку та прав і свобод людини, і є об'єктивною передумовою правомірності поведінки й діяльності.

Ідеологічні гарантії є системою поглядів і ціннісних орієнтирів і критеріїв поведінки, що склалися у суспільстві й визначають рівень правосвідомості як суспільства в цілому, так і кожного його члена зокрема та їхнє ставлення до існуючого правопорядку. Як наслідок, правопорядок може визнаватися ними як соціальна цінність, а може й не визнаватися.

Політичні гарантії – це здійснення державної влади з урахуванням волевиявлення суспільства, що сприяє й справедливому врегулюванню суспільних відносин.

Юридичні гарантії – це наявність самих правових норм, які справедливо врегульовують суспільні відносини і користуються авторитетом у суспільстві, та наявність тих державно-правових інститутів, діяльністю яких забезпечується підтримання існуючого правопорядку. Практичними юридичними механізмами, завдяки яким забезпечується правопорядок, засада верховенства права та правомірність поведінки і діяльності, є: 1) досконалість правової системи, яка відповідає рівню розвитку суспільних відносин і забезпечує: втілення у правових нормах волевиявлення суспільства, що сприяє забезпеченню авторитету цих норм і готовності членів суспільства дотримуватись визначених ними правил; її відповідність поняттям про загальнолюдські цінності, закріпленим у міжнародно-правових актах; повноту та внутрішню узгодженість нормативного регулювання суспільних відносин; відповідність вимогам техніко-юридичного характеру; 2) ефективність роботи правотворчих органів, що забезпечує своєчасне врегулювання

суспільних відносин, удосконалення законодавства та приведення його у відповідність до вимог суспільних відносин, які постійно розвиваються; 3) ефективна діяльність правоохоронних органів, яка сприяє підтриманню правопорядку і включає: конституційний суд як гарантію додержання конституційної законності; систему правосуддя як найвищу гарантію забезпечення прав і свобод людини; здійснення належного нагляду за підтриманням правопорядку; ефективне розкриття та розслідування правопорушень; профілактична діяльність спрямована на запобігання їхньому вчиненню; 4) дієвість заходів примусового впливу.

Громадські гарантії – це заходи, що застосовуються громадянськостю для підтримання правопорядку. У широкому розумінні – це діяльність будь-яких громадських організацій, які сприяють формуванню суспільної свідомості, а отже, і правосвідомості особи. А у вузькому – діяльність громадських організацій, які спеціально створюються для підтримання правопорядку.

Міжнародні гарантії правопорядку – це діяльність міжнародних організацій, спеціалізованих органів та уповноважених осіб, спрямована на: визначення міжнародних стандартів у сфері правопорядку і, насамперед, у сфері прав і свобод людини; здійснення контролю за їхнім дотриманням у різних країнах, яка може виявлятися у наданні офіційного права громадянам звертатися у міжнародні організації за захистом своїх прав, інспекційних поїздок представників цих організацій у регіони, де порушуються права людини, інституту міжнародних спостерігачів за проведенням виборів та інші; політичні та економічні заохочення дотримання загально-визнаних прав і свобод людини; застосування політичних, економічних і воєнних санкцій щодо держав – порушниць прав і свобод.

Що ж до практичних способів забезпечення засади верховенства права, правопорядку та правомірності поведінки й діяльності, то ними є: **переконання** – активний, систематичний вплив на свідомість і поведінку суб'єктів правовідносин із метою виховання в них потреби, звички додержуватися правопорядку та загально-визнаних прав і свобод; **заохочення** – заходи морального, матеріального й організаційного характеру, що їх застосовують до суб'єктів суспільних відносин; **примус** – вольовий вплив на свідомість і поведінку з метою спонукання до додержання правопорядку; **профілактична діяльність** – це заходи, спрямовані на запобігання правопорушенням, усунення причин, що їх зумовлюють та умов, які їм сприяють.

ВИСНОВКИ. 1. Оскільки суспільний порядок базується на засаді верховенства права, яка передбачає пріоритет і гарантованість прав і свобод людини, то основним критерієм поведінки й діяльності повинна бути засада їхньої правомірності, яка є однією із засад суспільного й державного життя, що полягає у вимозі суворого і неухильного підтримання правопорядку та дотримання прав і свобод людини незалежно від того, якими із загально-визнаних соціальних норм вони визнані, усіма учасниками суспільних відносин.

2. Основними вимогами правомірності є: пріоритет і гарантованість прав і свобод людини в усіх сферах суспільного життя; обов'язковість їх дотримання усіма учасниками правовідносин; ефективна та послідовна боротьба з посяганнями на них; невідворотність відповідальності за правопорушення.

3. За таких обставин засада законності є складовою засади правомірності, але за умови, що закон є правовим.

4. Умовами забезпечення правопорядку, засади верховенства права, а відтак, і правомірності поведінки й діяльності, є відповідні гарантії, тобто умови, засоби

та заходи, за допомогою яких вона забезпечується, зокрема: економічні, ідеологічні, політичні, юридичні, громадські та міжнародні.

5. Практичними способами забезпечення правомірності поведінки й діяльності є: переконання, заохочення, заходи примусу та профілактична діяльність.

Список використаної літератури

1. Котюк О. І. Правомірність слідчих дій: умови визначення та засоби забезпечення : дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / О. І. Котюк. – К. : Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка, 2013.
2. Свириденко Г. В. Правомірна поведінка: сучасний контекст: монографія / Г. В. Свириденко. – К. : Вид-во "Юрид. думка", 2018.
3. Великий тлумачний словник української мови / Уклад. і гол. ред. В. Г. Бусел. – К. ; Ірпін'я : Перун, 2005. – С. 1101.
4. Дробязко С. Г. Общая теория права : учеб. пособие / С. Г. Дробязко, В. С. Козлов. – Минск : Амалфея, 2005.
5. Пелевина М. С. Правомерное поведение – основа современного правового государства / М. С. Пелевина // Юрид. мысль. – 2014. – № 6 (86). – С. 25–28.
6. Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика) : монографія / С. П. Погребняк. – Х. : Право, 2008.
7. Черданцев А. Ф. Толкование права и договора : учеб. пособие / А. Ф. Черданцев. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2003.
8. Методологические и теоретические проблемы государства и права развитого социализма / О. Э. Лейст и др. ; под ред. А. И. Денисова, О. Е. Кутафина. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1983.
9. Казаков В. Н. Правосознание и правомерное поведение : монография / В. Н. Казаков, В. П. Малахов. – М. : Мос. ун-т МВД РФ им. В. Я. Кикотя, 2002.
10. Рабинович П. М. Формування основ правового світогляду, правової свідомості та правової культури шкільної молоді (теоретико- й соціально-правове дослідження) / Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина НДІ держ. будівництва та місц. самовр. НАПРН України / П. М. Рабинович, Т. В. Бачинський. Серія 1. – Л. : Вид-во ЛОБФ "Медицина і право", 2015. – Вип. 29. – С. 35–46.
11. Романова А. Правомірна поведінка як умова самоствердження людини / А. Романова // Юрид. вісник. – 2014. – № 6. – С. 91–95.
12. Головатий С. Верховенство права : у 3 кн. / С. Головатий. – К. : Фенікс, 2006. – Кн. 3.
13. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории / О. Шпенглер ; пер. с нем. И. Маханькова. – М. : Мысль, 1998. – Т. 2.
14. Гусарев С. Д. Юридична діяльність: методологічні та теоретичні аспекти / С. Д. Гусарев. – К. : Знання, 2005. – С. 106–120.
15. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon01.rada.gov.ua/laws/show/254k-wp>

References

1. Kotiuk, O.I. (2013) Pravomirnist slidchykh dii: umovy vyznachennia ta zasoby zabezpechennia [Legality of investigative actions: conditions of definition and means of maintenance] [dys. kand. yuryd. nauk]. Kyiv. nats. un-t imeni Tarasa Shevchenka (in Ukrainian).
2. Svyrydenko, H.V. (2018) Pravomirna povedinka: suchasnyi kontekst [Legitimate behavior: modern context]. Kyiv: "Yurydychna dumka" (in Ukrainian).
3. Velykyi tлумachnyi slovnyk ukrainskoi movy [Large explanatory dictionary of the Ukrainian language] (2005), Ed. V.H. Busel. Kyiv, Irpin: Perun (in Ukrainian).
4. Drobjazko, S.G. & Kozlov, V.S. (2005) Obshhaja teorija prava [General theory of law]. Minsk: Amalfeja (in Russian).
5. Pelevina, M.S. (2014) Pravomernoje povedenie – osnova sovremenogo pravovogo gosudarstva [Legitimate behavior is the basis of the modern rule of law]. *Juridicheskaja mys'* [Legal thought]. (6 (86), 25-28 (in Russian)).
6. Pohrebniak, S.P. (2008) *Osnovopolozhni printsypy prava (zmistovna kharakterystyka)* [Fundamental principles of law (substantive characteristics)]. Kharkiv: Pravo (in Ukrainian).
7. Cherdancev, A. F. (2003) *Tolkovanie prava i dogovora* [Interpretation of law and contract]. Moskva: JuNITI-DANA (in Russian).
8. O.Je. Lejst, M.N. Marchenko, A.I. Denisov, A.A. Kenenov i dr. (1983) *Metodologicheskie i teoreticheskie problemy gosudarstva i prava razvitogo socializma* [Methodological and theoretical problems of the state and the law of developed socialism]. Eds. A.I. Denisova, O.E. Kutafina. Moskva: Izd-vo Mosk. un-ta (in Russian).
9. Kazakov, V.N. & Malahov, V.P. (2002) *Pravosoznanie i pravomernoje povedenie* [Legal awareness and lawful behavior]. Moskva: Mos. un-t MVD RF im. V.Ja. Kikotja (in Russian).
10. Rabinovych, P.M. & Bachynskiy T.V. (2015) *Formuvannia osnov pravovoho svitohliadu, pravovoi svidomosti ta pravovoi kultury shkilnoi molodi (teoretyko- y sotsialno-pravove doslidzhennia)* [Formation of bases of legal worldview, legal consciousness and legal culture of school youth (theoretical and social-legal research)] U *Pratsi Lvivskoi laboratorii prav liudyny i hromadianyna NDI derzh. budivnytstva ta mists. samovr.* [Proceedings of the Lviv laboratory of human and civil rights of the Research Institute of State. construction and sites] (s. 35-46.). Lviv: Vyd-vo LOBF "Medytsyna i pravo" (in Ukrainian).

11. Romanova, A. (2014) *Pravomirna povedinka yak umova samost-verzhennia liudyny* [Legitimate behavior as a condition of human self-affirmation]. *Yurydychnyi visnyk* [Legal Bulletin], (6), 91-95 (in Ukrainian).
12. Holovaty, S. (2006) *Verkhovenstvo prava* [The rule of law]. Kn. 3 *Ukrainskyi dosvid* [Ukrainian experience]. Kyiv: Feniks (in Ukrainian).
13. Shpengler, O. (1998) *Zakat Evropy. Ocherki morfologii mirovoj istorii* [Sunset of Europe. Essays on the morphology of world history]. T. 2: *Vsemirno-istoricheskie perspektivy* [World-historical perspectives]. Translated by I. Mahan'kova. Moskva: Mysl' (in Russian).

14. Husariev, S.D. (2005) *Yurydychna diialnist: metodolohichni ta teoretychni aspekty* [Legal activity: methodological and theoretical aspects]. Kyiv: Znannia (in Ukrainian).
15. *Konstytutsiia Ukrainy, Zakon Ukraïny* [Constitution of Ukraine, Law of Ukraine] № 123/96-VR (1996). <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/254k-vr> (in Ukrainian).

Received: 31/12/2020
1st revision: 20/01/2021
Accepted: 10/02/2021

O. Kotiuk, PhD (Law), Assist. Prof.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

LEGITIMACY AS A WORLDVIEW CRITERION FOR ASSESSING CONDUCT AND ACTIVITY

The author analyzes the genesis of the ideas about the concept of "legitimacy". The focus is on analyzing different conceptual approaches to defining its content, essential characteristics and attributes, as well as the means of practicing legitimate conduct and activity. On the basis of the rule of law and natural legal understanding, the concept of the content of the category "legitimacy" is proposed. Attention is drawn to the contradictory provisions of the Constitution of Ukraine, which become evident in its true understanding.

In particular, the author draws attention to the fact that the genesis of the formation of representations of legitimate conduct leads to the conclusion that initially it was interpreted solely from the standpoint of positivist understanding, which led to the conclusion that the main criterion for its legitimacy is its consistency only with the rules of law. Subsequently, the basic principles of the law began to be recognized as a component of its requirements. And nowadays, the concept according to which the conduct that meets the requirements of not only the provisions of the positive law but also the requirements of other generally recognized social norms that reflect the highest social values is gaining support.

At the same time, while paying tribute to the progressive trends that are followed in these approaches, it should be acknowledged that they continue to be based on a positivist understanding in which the concept of "rule" is equated with the law and its form with its content. With regard to true understanding of the category of "legitimacy", when defining it, it is necessary to proceed from the fact that Ukraine's constitutional recognition of a person, his rights and freedoms as the highest value and the rule of law is the legal basis for the conclusion about the actual transformation of its legal system from traditional positivist legal understanding into natural-legal, according to which the law recognizes not the rules established by the state in the form of law, but human rights and freedoms, the content of which is its powers to own, use and order social values. And with this in mind, it becomes apparent that the concept of "legitimacy" means compliance with the requirements arising from the rights and freedoms of the subjects of the social relations. And since the social norms of conduct are always preceded, this creates the preconditions for a proper assessment of them for compliance with their requirements. As a consequence, in such circumstances, the principle of legality becomes part of the principle of legitimacy, but only if the law is legal.

The main requirements of legitimacy include the rule of law, i.e. the priority of the human rights and freedoms in all the spheres of the public life; their warranty; obligation of their observance by all the participants of legal relations; effective and consistent counteracting; the inevitability of liability for the offense. As for the conditions of the law and order, the principles of the rule of law and, consequently, the legitimacy of conduct and activity, they are the corresponding guarantees, that is, the conditions, means and measures by which they are ensured, in particular: economic, ideological, political, legal, public and international. As for practical ways to ensure the rule of law, law and order and the legitimacy of conduct and activity, they are: persuasion, encouragement, coercive measures, prophylactic activity.

Keywords: law, rule of law, law and order, legitimacy, legality, principles of law, social norms, conduct, activity.

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv.
Legal Studies, 2021; 1 (116): 23–29
UDK: 001:34
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2021/1.116-5>

ISSN 1728-2195
© Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Publishing center "Kyiv University", 2020

Р. Марусенко, канд. юрид. наук, доц.
ORCID ID: 0000-0003-3631-9593

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПОКАЗНИКИ ПУБЛІКАЦІЙНОЇ АКТИВНОСТІ ПРАВНИКІВ КРИЗЬ ПРИЗМУ ЗАКОНОДАВЧИХ ВИМОГ

Критерії оцінки якості наукової роботи вченого в Україні та обов'язки щодо їхнього дотримання в тому вигляді, у якому вони закріплені нормативно, зараз викликають перестороги з боку науковців-правників.

Метою статті є аналіз нормативного регулювання оцінки продуктивності діяльності науковців, які здійснюють дослідження в галузі юридичної науки, окреслення потенційних негативних наслідків реалізації таких норм, а так само аналіз практики інших країн, які вже зіштовхнулись із подібними проблемними питаннями.

За результатами порівняльного аналізу автором наводяться приклади негативних наслідків застосування кількісних показників оцінки продуктивності діяльності науковців і наукових установ в інших країнах, пропонуються можливі шляхи виправлення ситуації в Україні.

Констатується, що встановлення обов'язку публікування результатів наукової роботи у визначеній кількості статей у виданнях, проіндексованих у наукометричних базах Scopus та Web of science Core Collection, має ряд негативних наслідків для вчених у галузі права. Іноземні видання, проіндексовані у згаданих наукометричних базах, мають обмежений інтерес до правових досліджень національного характеру. Це призводить до ускладнення публікації результатів роботи та появи ряду негативних практик публікації у непрофільних виданнях, здорожчання послуг публікації, появи "хижацьких журналів". Розв'язання проблеми може полягати, зокрема, у відмові від звужувального тлумачення нормативних вимог щодо потреби публікації у виданнях, що індексуються виключно у двох наведених наукометричних базах, і врахування специфіки права як галузі науки, яка має переважно національне значення. Пропонується розширення кола наукометричних баз, а також видань, результати дослідження в яких мають визнаватись як достатня підстава для обліку результатів наукової роботи.

Ключові слова: публікаційна активність, індексація у наукометричних базах, Scopus, наукометричні показники, рейтинг ученого.

ВСТУП. Науковий працівник – це "вчений, який [...] відповідно до трудового договору (контракту) професійно провадить наукову, науково-технічну, науково-організаційну, науково-педагогічну діяльність [...] [1, с. 1]. На-

укова діяльність є творчою активністю й передбачає одержання нових знань, пошук шляхів їхнього застосування тощо. Одержані наукові результати можуть мати різні форми втілення, але серед інших мають бути

оприлюднені у формі наукової статті, монографічного дослідження, проекту нормативно-правового акта тощо [1, с. 1]. Для ряду галузей науки опис результату і його опублікування є допоміжними стадіями, оскільки сам по собі результат наукової праці може існувати в матеріальному вигляді (пристрій, корисна модель, продукт, матеріал тощо). Натомість для ряду галузей, які досліджують знакові системи й оперують ними (наприклад, мовою), кінцевий результат може полягати виключно у формулюванні певних положень, що оприлюднюються у знаковому вигляді. У такому випадку власне публікація як така не лише описує результат наукової роботи, а й сама уособлює результат. Наприклад, проект нормативного акта може існувати саме в текстовій формі. У зв'язку з цим постає питання оцінки якості наукової роботи в таких галузях. Природно, це питання впирається в показники роботи науковця, які були б порівнюваними, дозволяли достовірно та однозначно оцінити продуктивність його наукової діяльності. Законодавець передбачив вимоги щодо публікаційної активності науковців під час присвоєння вчених звань, присудження наукових ступенів, а так само в процесі провадження ними своєї діяльності. Водночас окремі складові таких вимог, зокрема, у частині публікацій у виданнях, що індексуються у визначених законодавцем наукометричних базах, створюють певні складнощі для представників правової спеціальності. Крім того, актуалізується питання переважання кількісного підходу в оцінюванні публікаційної активності окремих науковців і закладів, які вони представляють, радше ніж оцінювання змісту роботи науковця.

Оцінювання роботи науковців на основі обліку опублікованих праць містить багато "каменів спотикання". Це, з одного боку, необхідність оцінити якість публікацій різного обсягу, характеру, сфери застосування. З іншого – потреба у експертизі робіт, які не втілюються в матеріальні об'єкти, містять завершені теорії, проекти нормативних актів, концепції тощо. Викладені супутні явища породжують ряд проблем, які аналізуватимуться автором у цій статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. порушені питання не є новими. Проблематика підходів до оцінювання результатів наукових досліджень тривалий час є предметом уваги ряду науковців як в Україні [2; 3], так і за її межами [4; 5]. Так, проблема "опублікуйся або піді в небуття" (*publish or perish*) обговорюється у світі не перше десятиліття [6; 7]. Запровадження кількісних показників оцінки ефективності науковця в тій чи іншій формі присутнє в багатьох країнах і справедливо критикується через перекося в діяльності науковців [8], які виникають під час намагання відповідати [9] встановленим нормативам. Дослідниками окремо відзначається існування складнощів дотримання вимог щодо наявності необхідної кількості публікацій у ході підготовки та атестації вчених соціогуманітарного профілю, а також під час формування періодичних фахових видань за наявними нормативними вимогами [10].

У цій публікації ми **ставимо за мету** проаналізувати сильні та слабкі сторони окремих складових кількісного підходу в оцінюванні ефективності наукової роботи наукових, науково-педагогічних працівників на відповідних посадах, а також під час присвоєння вчених звань, присудження наукових ступенів, які виявлені практикою та впливають зі змісту нормативних вимог. Завданнями роботи є аналіз окремих недоліків нормативних вимог щодо публікації результатів наукових досліджень, проблема кількісних і якісних метрик так званої публікаційної активності науковця. За результатами такого аналізу автором пропонуються можливі шляхи виправлення ситуації.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ. Донедавна проблема забезпечення визначеного рівня публікаційної активності та його оцінки мала помірний прояв у діяльності науковців України. Водночас протягом останніх років намагання державних органів запозичити іноземні зразки, які мали б сприяти визнанню праці науковців на міжнародному рівні, втілились у досить неоднозначні механізми. Розглянемо їхні окремі особливості.

Науковий, науково-педагогічний працівник (далі використовуватиметься узагальнений термін "науковий", оскільки саме наукова складова діяльності є предметом нашої уваги) унаслідок своєї діяльності має отримувати певні результати, які об'єктивуються серед іншого в публікаціях. Водночас публікаційна активність є обов'язком [1, ст. 6]. Донедавна публікація результатів для присвоєння вчених звань, присудження наукових ступенів допускалась у будь-яких фахових виданнях, перелік яких визначався Вищою атестаційною комісією України [11] і для кожної спеціальності був досить об'ємним. Фактично це були визнані серед науковців певного фаху видання, у яких вони публікували свої доробки навіть без мети здобуття відповідного вченого звання, наукового ступеня. Така схема дозволяла оперативню та із прийнятними зусиллями оприлюднити результати дослідження й поширити серед колег.

Натепер одним з обов'язкових елементів публікаційної активності є поширення своїх здобутків за межі України. З одного боку це виглядає логічним, адже Україна прагне інтегруватись у світову наукову спільноту. З іншого – неоднозначним, на нашу думку, є зобов'язання науковців мати публікації у виданнях, проіндексованих у наукометричних базах Scopus і Web of science Core Collection. Цей обов'язок передбачений як для науковців, які претендують на присвоєння вченого звання [12], присудження наукового ступеня [13; 14], так і для науковців у їхній поточній роботі [15]. Крім того, одним із критеріїв рейтингування установ-роботодавців є також кількість публікацій саме у згаданих наукометричних базах [16].

Загалом вважаємо, що в публікаціях у визнаних світових фахових виданнях є здебільшого позитивні риси. Кожен науковець цілком обґрунтовано прагне до того, аби його здобутки були поширені серед колег, зокрема за межами країни, якнайширше. Занепокоєння викликає інше – коли вченого зобов'язують публікуватись у певному колі видань, де його потенційна аудиторія є мінімальною чи відсутньою взагалі. Як ми показали вище, чинні вимоги передбачають публікацію не у будь-яких міждержавних виданнях, як було передбачено раніше. Натомість це видання, індексовані комерційною структурою [17], яка встановлює певні правила включення видань до такого індексу, правила платного доступу до інформації тощо з огляду на комерційну привабливість. Звідси випливає очевидний висновок: видання/публікації, які не викликають значного міжнародного інтересу, мають мінімальні шанси до потрапляння до таких баз.

Широкий загал може задатись питанням: так кому ж тоді така публікація взагалі потрібна, якщо нею не дуже цікавляться у світі? На це питання є відповідь, яка є одним із проявів досліджуваної проблеми. Це публікація з галузей науки, які передусім мають національну, а не міжнародну значимість з огляду на свою специфіку. Наприклад, надбання у сфері національного права України (проекти нормативних актів, концепти правових явищ, їхньої класифікації, пропозиції щодо оптимізації практики, тлумачення тощо) вочевидь викликати будуть обмежену зацікавленість за кордоном, оскільки стосуватимуться виключно українського права. Інтерес можливий здебільшого в контексті порівняльного міждер-

жавного аналізу, а так само щодо тих розвідок, які пов'язані з історичними передумовами розвитку права, спільними для кількох країн. Аналогічна ситуація виникне, наприклад, з українською філологією, яка також переважно, хоча звичайно не повністю, зорієнтована на філологів нашої країни. Наприклад, можливі наслідки скасування Постанови Кабінету Міністрів України, якою схвалений Український правопис 2019 р., вочевидь будуть актуальнішими на національному рівні, ніж за кордоном. Більше того, публікація напрацювань в іншій країні та іншою мовою буде виконувати зовсім інше завдання, ніж публікація українською мовою [18].

Результатом публікації в іноземному виданні буде значно менший ніж в Україні попит на такі публікації за кордоном, а тому відсутність мотивації у власників згаданого видання. Аналогічно включення до міжнародної наукометричної бази українського видання, яке містить дослідження переважно національного характеру на штовхуватиметься на ту ж проблему – таке видання комерційно малопривабливе для власників наукометричної бази, яка зорієнтована на отримання прибутку. Як наслідок, фахівцям відповідних галузей науки буде важче виконати норматив публікаційної активності, який є формальним та уніфікованим. Звичайно, публікація праці з такої спеціальності в закордонному виданні не є неможливою, оскільки, як може зауважити читач, такі роботи попри всі перепони все одно з'являються. Питання лише – завдяки позиції законодавця чи всупереч.

Мова публікації відіграє велику роль у дослідженнях зі згаданих наук. Використання мови міжнародного спілкування (англійської чи іншої) хоча і здатне ознайомити світ із напрацюваннями національної науки, проте в розглянутих сферах науки ускладнить розуміння контексту, а інколи і зможе знівелювати сам зміст дослідження, яке спирається на особливості певної мови, мовленнєві конструкції тощо. Водночас ефект від перекладу може бути спотвореним з огляду на те, що, як ми вказували, основне застосування напрацювань таких наук відбувається в локальному контексті певного суспільства, країни.

Можливість публікації в іноземному статусному виданні праці, яка здебільшого стосується явищ, що функціонують і цікавлять переважно представників національної науки, є досить обмеженою. Наприклад, у переліку національних фахових видань, у яких можуть публікуватись здобутки правників, які претендують на здобуття наукових ступенів, більше 100 найменувань, що дає можливість опублікувати свої здобутки сотням, якщо не тисячам правників одночасно [19]. До згаданих національних видань віднесені ті, які з роками є визнаними джерелами якісної професійної інформації з певної галузі науки. Зараз законодавець відніс їх до "другого ешелону", поставивши не перше місце іноземні індексовані у Scopus або Web of Science Core Collection видання, які українського права безпосередньо не стосуються. Важко уявити, що хоча б мінімально співставна кількість статей прийматиметься від правників України виданнями інших держав, внесеними до розглядуваних наукометричних баз з огляду на те, що обсяг і зміст таких видань обумовлений потребами певної країни/регіону, не України. Також у цьому зв'язку справедливим питанням, що порушується експертами та підлягатиме розв'язанню, буде необхідність якісного рецензування статей, коли доступність досліджень, виконаних відповідними мовами, є недостатньою [20].

Одним із варіантів розв'язання проблеми фахівці пропонують ширше використання локальних мов і публікацію результатів двома мовами як для локального, так і для міжнародного співтовариств [21]. Звідси пос-

тає необхідність врахування результатів продуктивності науковців не виключно на підставі Web of Science Core Collection і Scopus, як нормативно передбачено нині. Зазначені наукометричні бази певною мірою є фільтрами, які запобігають поширенню більш локально значимих знань країн окремих регіонів, фактично маргіналізуючи такі наукові знання у світовому контексті [22]. Вважаємо, що в контексті цього питання є перспективними ініціативи щодо збереження національної інфраструктури для публікації локально значимих досліджень на неприбутковій основі та національними мовами [23].

Оскільки питання публікації є питанням збереження науковцем робочого місця, отримання наукового ступеня тощо, то науковці малозатребуваних за кордоном галузей науки зазвичай готові фінансувати видання своїх праць. Звідси з'являється така проблема: безліч посередників, які пропонують послуги з гарантованої публікації у виданнях, включених до наукометричних баз і навіть "пошуку співавторів" [24], що вочевидь покликано здешевити публікацію для конкретної особи. В іноземній практиці у зв'язку з такою діяльністю щодо пришвидшення, полегшення публікації статей в обхід загального порядку зазвичай згадуються так звані "хижацькі журнали" (predatory journal) [25], які створюються виключно з метою отримання швидкого прибутку за рахунок науковців. Науковці, чиї статті потрапляють до такого видання, не можуть бути забезпечені від того, що оплачена ними публікація вийде у виданні зовсім іншого рівня, ніж очікувалося чи не буде проіндексована в бажаній наукометричній базі. Наприклад, відомими є випадки, коли журнал раптово починає публікувати надзвичайно велику кількість статей. Наприклад один зі згодом виключених зі Scopus журналів за 2019 р. опублікував 8336 статті, тобто 23 у день, інший – 8314 статті [26]. Вочевидь, постраждалим у такій ситуації буде автор навіть найкращого дослідження, яке опинилося в такому журналі. Можливе не лише припинення індексації журналу в наукометричній базі на майбутнє, але й вилучення вже проіндексованих статей. В одному прикладі зі 127 українських авторів, статті яких були опубліковані у "хижацькому виданні", яке масово публікувало статті, 81 були вилучені. Автор аналізу ставить досить актуальне питання про те, що варто робити у випадку, якщо вилучені статті були підставою отримання вченого звання, наукового ступеня [27]. Вважаємо таке питання досить актуальним з огляду на прив'язку ряду показників діяльності науковців до кількості проіндексованих праць. Заради справедливості під час згадування про "хижацькі журнали" варто вказати й на інший наслідок – появу великої кількості праць за рахунок публікацій, неідеальних із боку академічної доброчесності [28].

Інше питання пов'язано із фінансуванням опублікування результатів наукової роботи. Одне з досліджень демонструє [2], що 78 % журналів, індексованих у Scopus, у яких українські вчені здебільшого публікувались останні п'ять років, є перекладеними українськими виданнями чи мають українського видавця. Автор ставить питання щодо фінансування такої діяльності видавців журналів. На нашу думку, такий стан речей нівелює декларовану державою мету – поширення результатів вітчизняних досліджень у світі, адже фактично йдеться про все ті ж національні видання, проте з іншим статусом і вартістю публікації.

Публікація в переважній більшості журналів є платною, що зазвичай є фінансовим тягарем саме автора, за винятком установ, які винагороджують публікації в таких виданнях, компенсуючи авторові частину затрат. Відтак постає парадоксальна ситуація: науковець, аби витримувати вимоги публікаційної активності, повинен

оплачувати публікації, і чим більш продуктивним у науковому плані він є, тим більший фінансовий тягар він нестиме за публікацію власних результатів.

Ситуація здається абсурдною, бо виходить спрощено, що чим більше особа видає наукового результату на посаді, тим більші будуть її видатки у зв'язку з перебуванням на цій посаді (публікацією своїх напрацювань). Звичайно, потрібно не забувати і про тих науковців, хто може отримати грантове фінансування та не потрапити в описану ситуацію, утім очевидно, що це зазвичай лише частина науковців того чи іншого закладу. Грантова система утворює складні зв'язки з необхідністю публікуватись, конкуренцією на робочому місці. Водночас грантова система сама по собі може породжувати додаткові перекося [29]: знищувати ті галузі/сфери науки, які традиційно є вузькоспеціальними, забирати час корисний науковця на потреби самопромоції [30] тощо. Тиск необхідності більше публікуватись хоча і є меншим для молодих науковців, проте, як вказують дослідження [31], також нерідко відчувається ними як надмірний.

Дослідники зауважують, що ідеалізація кількісного підходу, тобто самого факту включення статті до певної наукометричної бази даних, що зараз активно практикується у вітчизняній науці, є неправильним підходом [32, с. 85] і застерігають від надто спрощеного сприйняття кількісних показників відносно до різноманітності наукових результатів. Так, наприклад КНР не зважаючи на те, що є другою у світі за кількістю наукових публікацій, відмовилася від використання в оцінці наукової роботи індексу цитування для зняття проблеми "опублікуйся або піди в небуття" [33]. Не спрощуючи значення такого кроку, зауважимо, що такий досвід потребує всебічного вивчення з огляду як на потенційні позитивні зрушення, так і на висловлювані дослідниками перестороги [34].

Загальновідомим є факт постійного зростання темпів появи нових наукових праць, і це саме по собі ускладнює порівняння досліджень, які з'являються [35]. Кількість наукових публікацій зростає досить швидко, подвоюється щодев'ять років [36], тоді як корелюючого просування в науці не спостерігається. Часто більше уваги приділяється журналу як такому, аніж власне якості публікованої роботи. Більш цитовані роботи стають ще більш популярними, малоцитовані губляться серед чималої кількості інформації [5].

Публікація статей у розглядуваних виданнях нашоується також на проблему поширення наукового знання. Якщо метою публікації в іноземному виданні є ознайомлення з науковими результатами якнайбільшої аудиторії фахівців, то вочевидь це могло б бути досягнуто за допомогою індексації в наукометричних базах з відкритим доступом, а так само публікації у виданнях, до яких забезпечується відкритий доступ на підставі ліцензії Creative Commons чи подібної [37]. Останнє потребує одночасного перегляду практики оцінки результативності наукової роботи на підставі кількісних показників [38].

Інколи складається враження, що процес відбувається у зворотному напрямку. Наприклад, п. 30 ліцензійних умов провадження освітньої діяльності ставить умову наявності в особи за останні п'ять років "наукових публікацій у періодичних виданнях, які включені до наукометричних баз, рекомендованих МОН, зокрема Scopus або Web of Science Core Collection" [15]. Для нас є очевидним, що вживання слова "зокрема" мало б означати можливість індексації хоча б в одній іншій, ніж перелічені наукометричній базі. Натомість, роз'яснюючи цю норму, міністерство тлумачить її як індексацію *виключно* у Scopus або Web of Science Core Collection

[39]. Розв'язанням такої безумовно штучно створеної проблеми, може бути якомога ширше використання наукометричних баз даних, які працюють із регіональними, локальними виданнями [40], а так само створення національної системи, що могла б врахувати специфіку соціогуманітарних дисциплін [10]. Ще одним фактом на користь необхідності розвитку національних видань і врахування під час оцінювання продуктивності наукометричних баз із ліберальнішою політикою індексації є те, що "наукова продуктивність" країни в цілому критично залежить від кількості видань з цієї країни, проіндексованих у відповідній наукометричній базі [41].

У ситуації, яка складається, вважаємо, що має перспективи і більш радикальний підхід до розв'язання проблеми: пропозиція щодо додаткової підготовки молодих вчених у контексті публікаційної діяльності, до якої могли б долучатись зацікавлені в подальшій співпраці видавці наукових видань [42].

Загалом нам здається, що цінність наукового знання не знижується лише від того, що воно оприлюднене у виданні, яке не внесене до окремо визначеної бази даних, яка пропонується комерційною компанією. Так само як не можуть бути єдиним правильним показником визнання вченого індекси цитування. Наприклад, нещодавнє дослідження самоцитовань науковців світу у базі Scopus показує, що вчені з України мають найвищий показник самоцитовання у світі серед проіндексованих робіт, який значно відрізняється від середнього [43].

Подібною до індексу цитування критика зазнав імпактор журналів. Критика вчених втілюється у Сан-Франциській декларації про оцінку наукових досліджень [44]. У практиці цей показник часто також помилково використовується для оцінювання роботи конкретного науковця й має наслідком розв'язання питання "де краще опублікуватись", замість "що краще опублікувати" [45].

Вважаємо, що й кількість опублікованих ученим праць чи їхній обсяг як відокремлено взяті показники так само не можуть бути однозначними показниками продуктивності наукової роботи такого вченого. На думку спадає приклад Д. Ф. Неша, дисертація якого, що зробила його нобелівським лауреатом, разом із бібліографією налічувала усього 28 сторінок [46]. Усього перу вченого разом із дисертацією належить 21 праця [47, с. 1331]. Другим прикладом можна навести десятисторінкову роботу С. Накамото, із якої бере початок розвиток блокчейн-технологій у різних сферах цифрової економіки [48].

Науковці інших країн також вказують на необхідність протистояння тиску продукування якомога більшої кількості праць [49], що неодмінно негативно відбиватиметься на якості та продуктивності роботи науковця загалом. Наукова продуктивність має полягати радше в акценті на розвитку вченого в обраній галузі знань, поширенні своїх знань, ніж у підвищенні індексів чи імпакторів журналу [50]. Кількість статей навряд чи може бути показником і для рейтингування установ, адже кількість їхніх працівників може відрізнитись.

Порушені у статті питання безумовно є комплексними й не можуть розв'язуватись цілкомитово відмовою від вживання кількісних оцінок. Натомість існує потреба у зважених рішеннях, адже над пошуком найбільш оптимальних моделей порівняльного оцінювання результативності роботи науковців, які мають об'єктивно неспівставні за змістом результати досліджень, працюють вчені в галузі наукометрії у усьому світі.

Порівняння якісної сторони досліджень навряд чи можливе виключно кількісними метриками [5]. Здається важливим застосовувати певні моделі не шляхом механічного копіювання, а з огляду на ефект, який вони продукують. Як було показано вище, критичний аналіз пев-

них ініціатив, який уже не одне десятиліття наявний серед науковців світу, повинен стати фактором, який варто брати до уваги у процесі формування національних положень у цій сфері.

ВИСНОВКИ. Наявна система оцінювання наукової діяльності породжує висококонкурентне середовище, яке здатне негативно вплинути на якість, різноманіття досліджень і загалом на клімат співпраці [51; 52]. Рейтинг, кількісне значення чи показник із допоміжного засобу здатні перетворитись на мету, самоціль і джерело погіршення якості праці, а так само співпраці науковців. Натомість існує потреба оцінки змістовного наповнення роботи науковців, обміну результатами праці, а не кількісними показниками.

Вимоги щодо публікації результатів наукових досліджень правового та в ширшій перспективі – соціогуманітарного профілю повинні врахувати можливість публікації в регіональних, локальних виданнях, а також індексації в тих наукометричних базах даних, які зорієнтовані на найширше представлення таких видань. Звідси необхідність відмови від невинуватого звужувального тлумачення вимог законодавства про необхідність наявності у науковця певної кількості публікації, проіндексованих виключно у наукометричних базах Scopus або Web of Science Core Collection.

Підхід щодо оцінювання продуктивності науковців виключно на основі кількості праць, індексованих у обраних наукометричних базах, що не повністю враховують специфіку досліджень у сфері національного права, варто скорегувати. Необхідне розширення законодавчих нормативів щодо публікації результатів наукових досліджень з урахуванням існування інших наукометричних баз.

Існує необхідність використання політики відкритих джерел публікації, які дозволяють знайомити з надбаннями української науки не лише представників закладів, що мають платну підписку на видання з обмеженим доступом, а й широкої професійної спільноти. Це безумовно сприятиме поширенню відкритого, а тому якісного наукового знання і його критичному осмисленню широкими науковими колами, власне для чого і здійснює свою діяльність кожен науковець.

Запровадження мінімуму представлених пропозицій дозволить відійти від практики публікації у непрофільних чи іноземних локальних виданнях, де статті не мають своєї аудиторії, а науковцем використовується лише факт публікації як такої, а так само від практики комерціалізації процесу публікації за рахунок недобросовісних посередників. Крім того, відмова від простих, але недієвих кількісних показників публікаційної активності й цитованості на користь виважених метрик, запропонованих фахівцями в галузі наукометрії, дозволить уникнути прикрих ситуацій, описаних вище, коли українські науковці порівняно з науковцями інших держав мають надміру публікацій у виданнях, що непов'язані із їхньою сферою діяльності, або створюють прецеденти неоднозначного сплеску показників цитування порівняно зі своїми іноземними колегами.

Список використаної літератури

1. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 26 листопада 2015 року № 848-VIII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text> (дата звернення: 31.01.2021).
2. Nazarovets S. (2020). Controversial practice of rewarding for publications in national journals. *Scientometrics*. doi:10.1007/s11192-020-03485-7
3. Гераськов С. Державне управління наукометриєю: від сталості до відсталості? Збірник наукових праць НАДУ. Спецвипуск/2020. DOI 10.36030/2664-3618-2020-si-59-63
4. van Wesel M. (2016). Evaluation by Citation: Trends in Publication Behavior, Evaluation Criteria, and the Strive for High Impact Publications.

- Science and engineering ethics, 22(1), 199–225. URL: <https://doi.org/10.1007/s11948-015-9638-0> (дата звернення: 31.01.2021).
5. Génova G., Astudillo H., & Fraga A. (2015). The Scientometric Bubble Considered Harmful. *Science and Engineering Ethics*, 22(1), 227–235. doi:10.1007/s11948-015-9632-6
6. Garfield E. (1996) What Is The Primordial Reference For The Phrase 'Publish Or Perish'? *The Scientist*. Vol:10. #12. p.11. URL: [http://www.garfield.library.upenn.edu/commentaries/tsv10\(12\)p11y19960610.pdf](http://www.garfield.library.upenn.edu/commentaries/tsv10(12)p11y19960610.pdf) (дата звернення: 31.01.2021).
7. Rawat S., & Meena S. (2014). Publish or perish: Where are we heading? *Journal of research in medical sciences: the official journal of Isfahan University of Medical Sciences*, 19(2), 87–89.
8. Frandsen T., Jacobsen R.H., Nicolaisen J., & Ousager, J. (2019). Pressure to publish: a bibliometric study of PhD students (1993–2009). *Inf. Res.*, 24.
9. Fanelli D. (2010). Do pressures to publish increase scientists' bias? An empirical support from US States Data. *PloS one*, 5(4), e10271. URL: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0010271> (дата звернення: 31.01.2021).
10. Кремень В. Г. (2020). Відкритість, цифровізація й оцінювання в науці: загальне і особливе для соціогуманітарного знання / В. Г. Кремень та ін. DOI: 10.33407/itlt.v8i06.4155
11. Про мінімальну кількість та обсяг публікацій основного змісту дисертацій на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук: Постанова Вищої атестаційної комісії України № 1/4 від 17.04.97 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v01_4330-97#Text (дата звернення: 31.01.2021).
12. Порядок присвоєння вчених звань науковим і науково-педагогічним працівникам, затв. Наказом Міністерства освіти і науки України від 14.01.2016. – № 13. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0183-16/ed20170303#Text> (дата звернення: 31.01.2021).
13. Порядок проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 р. – № 167. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 31.01.2021).
14. Порядок підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 р. – № 261. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/261-2016-%D0%BF#Text> (дата звернення: 31.01.2021).
15. Про затвердження Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності: Постанова Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2015 р. № 1187. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1187-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення: 31.01.2021).
16. Рейтинг університетів за показниками Scopus 2020 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://osvita.ua/vnz/rating/72780/> (дата звернення: 31.01.2021).
17. Tennant J. (2018). Elsevier are corrupting open science in Europe. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.theguardian.com/science/political-science/2018/jun/29/elsevier-are-corrupting-open-science-in-europe> (дата звернення: 31.01.2021).
18. Богдан С. (2020). Міжнародні стилі цитування – вектор інтеграційних процесів українських наукових видань / С. Богдан, Т. Тарасюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://doi.org/10.36074/21.08.2020.v2.43>.
19. Перелік наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора наук, кандидата наук та ступеня доктора філософії, відповідно до Порядку формування Переліку наукових фахових видань України, затвердженого наказом МОН України від 15 січня 2018 р. – № 32 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/nauka/nauka/atestaciya-kadri-vishoyi-kvalifikaciynaukovih-fahovih-vidannya> (дата звернення: 31.01.2021).
20. Kanciewicz-Hoffman, N. & Pölonen J. (2020). Does excellence have to be in English? Language diversity and internationalisation in SSH research evaluation. Overview of Peer Review Practices in the SSH. *ENRESSH Report*, 32–41. URL: <https://enressh.eu/wp-content/uploads/2017/09/OverviewPeerReviewENRESSH-1.pdf#page=32> (дата звернення: 31.01.2021).
21. Kulczycki E. et al. (2020). Multilingual Publishing in the Social Sciences and Humanities: A Seven Country European Study. *Journal of the Association for Information Science and Technology*. URL: <https://doi.org/10.1002/asi.24336> (дата звернення: 31.01.2021).
22. Tennant J. P. (2020). Web of Science and Scopus are not global databases of knowledge. *European Science Editing*. doi:10.3897/ese.2020.e51987
23. Helsinki Initiative on Multilingualism in Scholarly Communication. URL: <https://www.helsinki-initiative.org/> (дата звернення: 31.01.2021).
24. Співавторство. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://web.archive.org/web/20210130195843/https://ua.publ.science/uk/uslugi/soavtorstvo> (дата звернення: 31.01.2021).
25. Grudniewicz A., Moher D., Cobey K. D., Bryson G. L., Cukier S., Allen K., Arden C., Balcom L., Barros T., Berger M., Ciro J. B., Cugusi L., Donaldson M. R., Egger M., Graham I. D., Hodgkinson M., Khan K. M., Mabizela M., Manca A., Milzow K., ... Lalu M. M. (2019). Predatory journals: no definition, no defence. *Nature*, 576(7786), 210–212. URL: <https://doi.org/10.1038/d41586-019-03759-y> (дата звернення: 31.01.2021).

26. Твої індійські блакитні очі більше не в Scopus. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.бібліотекар.укр/2020/06/scopus.html> (дата звернення: 31.01.2021).
27. Scopus може вилучати проіндексований контент. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.бібліотекар.укр/2019/07/scopus.html> (дата звернення: 31.01.2021).
28. Arnet E. (2019) The perils of publish or perish. URL: <https://blogs.iu.edu/sciu/2019/06/15/perils-publish-or-perish/> (дата звернення: 31.01.2021).
29. Lee H. (2020) Research fraud: a long-term problem exacerbated by the clamour for research grants. *Quality in Higher Education*. 26:3. 243-261. DOI: 10.1080/13538322.2020.1820126
30. Chapman Colin A., Bicca-Marques Júlio César, Calvignac-Spencer Sébastien, Fan Pengfei, Fashing Peter J., Gogarten Jan, Guo Songtao, Hemingway Claire A., Leendertz Fabian, Li Baoguo, Matsuda Ikki, Hou Rong, Serio-Silva Juan Carlos and Chr. Stenseth Nils (2019) Games academics play and their consequences: how authorship, h-index and journal impact factors are shaping the future of academia. *Proc. R. Soc. B*. 28620192047. URL: <http://doi.org/10.1098/rspb.2019.2047> (дата звернення: 31.01.2021).
31. Waaijer C. J. F., Teelken C., Wouters P. F., & van der Weijden, I. C. M. (2017). Competition in Science: Links Between Publication Pressure, Grant Pressure and the Academic Job Market. *Higher Education Policy*, 31(2), 225–243. doi:10.1057/s41307-017-0051-y
32. Мриглюд О. І., Назаровець С. А. Наукометрія та управління науковою діяльністю: вкотре про світове та українське / О. І. Мриглюд, С. А. Назаровець // Вісн. Нац. акад. наук України. 2019. – № 9. – С. 81–94. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://doi.org/10.15407/vsn2019.09.081> (дата звернення: 31.01.2021).
33. Lau J., Liu J. (2020). China Moves Away From 'Publish or Perish'. URL: <https://www.insidehighered.com/news/2020/03/06/china-moves-away-publish-or-perish> (дата звернення: 31.01.2021).
34. Qian J., Yuan Z., Li J. et al. (2020). Science Citation Index (SCI) and scientific evaluation system in China. *Humanit Soc Sci Commun* 7, 108. URL: <https://doi.org/10.1057> (дата звернення: 31.01.2021).
35. Larsen P. O., & von Ins, M. (2010). The rate of growth in scientific publication and the decline in coverage provided by Science Citation Index. *Scientometrics*, 84(3), 575–603. URL: <https://doi.org/10.1007/s11192-010-0202-z> (дата звернення: 31.01.2021).
36. Van Noorden R. (2014). Global scientific output doubles every nine years. URL: <http://blogs.nature.com/news/2014/05/global-scientific-output-doubles-every-nine-years.html> (дата звернення: 31.01.2021).
37. Vollmer T. (2020). Reporting back on Publish or Perish panel discussion at Morrison Library. URL: <https://update.lib.berkeley.edu/2020/02/10/reporting-back-on-publish-or-perish-panel-discussion-at-morrison-library/> (дата звернення: 31.01.2021).
38. Hasgall A. (2019). How 'publish or perish' damages doctoral research. URL: <https://www.universityworldnews.com/post.php?story=20191126122250602> (дата звернення: 31.01.2021).
39. Лист Міністерства освіти і науки України № 9/624-20 від 13.07.2020. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://dostup.pravda.com.ua/request/71478/response/175747/attach/3/9%20624%2020.pdf?cookie_pass=1 (дата звернення: 31.01.2021).
40. Li Y., & Flowerdew J., (2009). International engagement versus local commitment: Hong Kong academics in the humanities and social sciences writing for publication. *Journal of English for Academic Purposes*. 8. 279–343. 10.1016/j.jeap.2009.05.002.
41. Erfanmanesh A., Tahira M. & Abrizah, A. (2017). The Publication Success of 102 Nations in Scopus and the Performance of Their Scopus-Indexed Journals. *Publishing Research Quarterly*. 33. 421-432. 10.1007/s12109-017-9540-5.
42. Dyke G. (2019). Does the early career "publish or perish" myth represent an opportunity for the publishing industry? *Learned Publishing*, 32(1), 90–94. doi:10.1002/leap.1217
43. Van Noorden R., & Singh Chawla D. (2019). Hundreds of extreme self-citing scientists revealed in new database. *Nature*, 572(7771), 578–579. URL: <https://doi.org/10.1038/d41586-019-02479-7> (дата звернення: 31.01.2021).
44. San Francisco Declaration on Research Assessment (2012). URL: <https://sfidora.org/read/> (дата звернення: 31.01.2021).
45. Juyal D., Dhawan B., & Thawani, V. (2020). Obsessional pursuit for high-impact factor. *World journal of nuclear medicine*, 19(2), 177–178. URL: https://doi.org/10.4103/wjnm.WJNM_95_19 (дата звернення: 31.01.2021).
46. Nash J. F. (May 1950). Non-Cooperative Games. PhD thesis. Princeton University. URL: www.princeton.edu/mudd/news/faq/topics/Non-Cooperative_Games_Nash.pdf (дата звернення: 31.01.2021).
47. Milnor J. (1998) John Nash and "A Beautiful Mind". *Notice of the American Mathematical Society*, 45(10): 1329–1332. URL: <https://www.ams.org/notices/199810/milnor.pdf> (дата звернення: 31.01.2021).
48. Nakamoto S. (24 May 2009). Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System. URL: <https://bitcoin.org/bitcoin.pdf> (дата звернення: 31.01.2021).
49. Harvey L. A. (2020). We need to value research quality more than quantity. *Spinal Cord* 58, 1047. URL: <https://doi.org/10.1038/s41393-020-00543-y> (дата звернення: 31.01.2021).
50. Lee I. (2012). Publish or perish: The myth and reality of academic publishing. *Language Teaching*, 47(02), 250–261. doi:10.1017/s0261444811000504
51. Warren J. (2019). How Much Do You Have to Publish to Get a Job in a Top Sociology Department? Or to Get Tenure? Trends over a Generation. *Sociological Science*. 6. 172-196. 10.15195/v6.a7.
52. van Dalen H. P. (2020). How the publish-or-perish principle divides a science: the case of economists. *Scientometrics*. URL: <https://doi.org/10.1007/s11192-020-03786-x> (дата звернення: 31.01.2021).

References

1. Pro naukovu i nauково-tehnichnu diyalnist', Zakon Ukrainy [On scientific and scientific-technical activity: Law of Ukraine] № 848-VIII (2015). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text> (in Ukrainian)
2. Nazarovets, S. (2020). *Controversial practice of rewarding for publications in national journals*. *Scientometrics*. doi:10.1007/s11192-020-03485-7
3. Geras'kov, S. (2020). Derzhavne upravlinnya naukometriyeyu: vid stalosti do vidstalosti? [Public administration of scientometrics: from sustainability to backwardness?] *Zbirnyk naukovykh prac' NADU. Speczvy'pusk*. doi 10.36030/2664-3618-2020-si-59-63 (in Ukrainian).
4. Van Wesel, M. (2016). Evaluation by Citation: Trends in Publication Behavior, Evaluation Criteria, and the Strive for High Impact Publications. *Science and engineering ethics*, 22(1), 199-225. <https://doi.org/10.1007/s11948-015-9638-0>
5. Génova, G., Astudillo, H., & Fraga, A. (2015). The Scientometric Bubble Considered Harmful. *Science and Engineering Ethics*, 22(1), 227-235. doi:10.1007/s11948-015-9632-6
6. Garfield, E. (1996) What Is The Primordial Reference For The Phrase 'Publish Or Perish'? *The Scientist* (Vol 10, #12), 11. [http://www.garfield.library.upenn.edu/commentaries/tsv10\(12\)p11y19960610.pdf](http://www.garfield.library.upenn.edu/commentaries/tsv10(12)p11y19960610.pdf)
7. Rawat, S., & Meena, S. (2014). Publish or perish: Where are we heading? *Journal of research in medical sciences: the official journal of Isfahan University of Medical Sciences*, 19(2), 87-89.
8. Frandsen, T., Jacobsen, R.H., Nicolaisen, J., & Ousager, J. (2019). Pressure to publish: a bibliometric study of PhD students (1993-2009). *Inf. Res.*, 24.
9. Fanelli D. (2010). Do pressures to publish increase scientists' bias? An empirical support from US States Data. *PLoS one*, 5(4), e10271. URL: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0010271>
10. Kremen' V. G., Lugovyj' V. I., Regelejo I. Yu., Bazelyuk N. V., Bazelyuk O. V. (2020) Vidkrytist', cyfrovizaciya i ocinyuvannya v nauci: zagal'ne i osoblyve dlya sociogumanitarnogo znannya [Openness, digitization and evaluation in science: general and special for socio-humanitarian knowledge]. doi: HYPERLINK <https://doi.org/10.33407/itit.v8i06.4155> 10.33407/itit.v8i06.4155 (in Ukrainian).
11. Pro minimal'nu kil'kist' ta ob'syag publikacij osnovnogo zmistu dy'sertacij na zdobuttya naukovykh stupeniv doktora i kandydata nauk, Postanova Vy'sshhoj atestacijnoy komisiji Ukrainy [On the minimum number and volume of publications of the main content of dissertations for the degree of doctor and candidate of sciences, Resolution of the High Attestation Commission of Ukraine] № 1/4 (1997). https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v01_4330-97#Text (in Ukrainian).
12. Poryadok pry'svoyennya vcheny'x zvan' naukovy'm i naukovopedagogichny'm pracivny'kam, Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy [The order of assignment of scientific ranks to scientific and scientific and pedagogical workers, Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine] № 13 (2016). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0183-16/ed20170303#Text> (in Ukrainian).
13. Poryadok provedennya ekspertymentu z pry'sudzhennya stupenya doktora filosofiyi, postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy [The procedure for conducting an experiment to award the degree of Doctor of Philosophy, Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine] № 167 (2019). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2019-%D0%BF#Text> (in Ukrainian).
14. Poryadok pidgotovky' zdobuvachiv vy'sshhoj osvity' stupenya doktora filosofiyi ta doktora nauk u zakladaх vy'sshhoj osvity' (naukovy'x ustanovax), Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy [The order of preparation of applicants for higher education for the degree of Doctor of Philosophy and Doctor of Science in institutions of higher education (scientific institutions), Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine] № 261 (2016). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/261-2016-%D0%BF#Text> (in Ukrainian).
15. Pro zatverdzhennya Licenzijny'x umov provadzhennya osvity'nyi diyal'nosti, Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy [On approval of the License conditions for educational activities, Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine] № 1187 (2015). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1187-2015-%D0%BF#Text> (in Ukrainian).
16. Rejty'ng universytetiv za pokazny'kamy' Scopus 2020 roku (2020) [Ranking of universities according to Scopus 2020 indicators]. <https://osvita.ua/vnz/rating/72780/> (in Ukrainian).
17. Tennant, J. (2018). Elsevier are corrupting open science in Europe. URL: <https://www.theguardian.com/science/political-science/2018/jun/29/elsevier-are-corrupting-open-science-in-europe>
18. Bogdan, S. & Tarasyuk, T. (2020). Mizhnarodni styli cy'tuvannya – vektor integracijny'x procesiv ukrajyns'ky'x naukovy'x vy'dan' [International citation styles as a vector of integration processes of Ukrainian scientific publications]. <https://doi.org/10.36074/21.08.2020.v2.43> (in Ukrainian).
19. Perelik naukovy'x faxovy'x vy'dan' Ukrainy, v yaky'x mozhut' publikuvaty'sya rezul'taty dy'sertacijny'x robit na zdobuttya naukovy'x stupeniv doktora nauk, kandydata nauk ta stupenya doktora filosofiyi, vidpovidno do Poryadku formuvannya Pereliku naukovy'x faxovy'x vy'dan' Ukrainy, nakaz MON Ukrainy [List of scientific professional publications of Ukraine in which the results of dissertations for the degree of Doctor of Sciences,

Candidate of Sciences and Doctor of Philosophy may be published, in accordance with the Procedure for forming the List of scientific professional publications of Ukraine, Ministry of Education and Science of Ukraine] № 32 (2018). <https://mon.gov.ua/ua/nauka/nauka/atestaciya-kadri-vishoi-kvalifikaciyi/naukovi-fahovi-vidannya> (in Ukrainian).

20. Kancewicz-Hoffman, N. & Pölönen J. (2020). Does excellence have to be in English? Language diversity and internationalisation in SSH research evaluation. Overview of Peer Review Practices in the SSH. ENRESSH Report, 32-41. <https://enressh.eu/wp-content/uploads/2017/09/OverviewPeerReviewENRESSH-1.pdf#page=32>.

21. Kulczycki, E. et al. (2020). Multilingual Publishing in the Social Sciences and Humanities: A Seven Country European Study. *Journal of the Association for Information Science and Technology*. <https://doi.org/10.1002/asi.24336>.

22. Tennant, J. P. (2020). Web of Science and Scopus are not global databases of knowledge. *European Science Editing*. doi:10.3897/ese.2020.e51987.

23. Helsinki Initiative on Multilingualism in Scholarly Communication. URL: <https://www.helsinki-initiative.org/>.

24. Spivavtorstvo [Co-authorship]. <https://web.archive.org/web/20210130195843/https://ua.publ.science/uk/uslugi/soavtorstvo> (in Ukrainian).

25. Grudniewicz, A., Moher, D., Cobey, K. D., Bryson, G. L., Cukier, S., Allen, K., ... Lalu, M. M. (2019). Predatory journals: no definition, no defence. *Nature*, 576(7786), 210-212. <https://doi.org/10.1038/d41586-019-03759-y>.

26. Tvoi indijs'ki blakytni ochi bil'she ne v Scopus. [Your Indian blue eyes are no longer in Scopus]. <https://www.bibnotekap.ykp/2020/06/scopus.html> (in Ukrainian).

27. Scopus mozhe vy'luchaty' proindeksovanyj content [Scopus can remove indexed content]. <https://www.bibnotekap.ykp/2019/07/scopus.html> (in Ukrainian).

28. Arnet, E. (2019) The perils of publish or perish. <https://blogs.iu.edu/sci/2019/06/15/perils-publish-or-perish/>

29. Lee, H. (2020) Research fraud: a long-term problem exacerbated by the clamour for research grants. *Quality in Higher Education*. 26:3. 243-261. doi: 10.1080/13538322.2020.1820126

30. Chapman, C. A., Bicca-Marques, J. C., Calvignac-Spencer, S., Fan P., Fashing Peter, J., Gogarten, J., ... Chr. Stenseth N. (2019) Games academics play and their consequences: how authorship, h-index and journal impact factors are shaping the future of academia. *Proc. R. Soc. B*. 28620192047. <http://doi.org/10.1098/rspb.2019.2047>.

31. Waaijer, C. J. F., Teelken, C., Wouters, P. F., & van der Weijden, I. C. M. (2017). Competition in Science: Links Between Publication Pressure, Grant Pressure and the Academic Job Market. *Higher Education Policy*, 31(2), 225-243. doi:10.1057/s41307-017-0051-y.

32. Mryglod, O. I., Nazarovecz, S. A. (2019) Naukometriya ta upravlinnya naukovoju diyalnistyu: vktore pro svitove ta ukrajins'ke. [Scientometrics and management of scientific activity: once again about the world and Ukrainian] *Visnyk Nacional'noyi akademiyi nauk Ukrainy* [Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine] (9), 81-94. <https://doi.org/10.15407/visn2019.09.081> (in Ukrainian).

33. Lau, J., Liu, J. (2020). China Moves Away From 'Publish or Perish'. <https://www.insidehighered.com/news/2020/03/06/china-moves-away-publish-or-perish>.

34. Qian, J., Yuan, Z., Li, J. et al. (2020). Science Citation Index (SCI) and scientific evaluation system in China. *Humanit Soc Sci Commun* 7, 108. URL: <https://doi.org/10.1057>.

35. Larsen, P. O., & von Ins, M. (2010). The rate of growth in scientific publication and the decline in coverage provided by Science Citation Index. *Scientometrics*, 84(3), 575-603. <https://doi.org/10.1007/s11192-010-0202-z>.

36. Van Noorden, R. (2014). Global scientific output doubles every nine years. <http://blogs.nature.com/news/2014/05/global-scientific-output-doubles-every-nine-years.html>.

37. Vollmer, T. (2020). Reporting back on Publish or Perish panel discussion at Morrison Library. <https://update.lib.berkeley.edu/2020/02/10/reporting-back-on-publish-or-perish-panel-discussion-at-morrison-library/>.

38. Hasgall, A. (2019). How 'publish or perish' damages doctoral research. <https://www.universityworldnews.com/post.php?story=20191126122250602>.

39. Ly'st Ministerstva osvity i nauky Ukrainy' №9/624-20 (2020). https://dostup.pravda.com.ua/request/71478/response/175747/attach/3/9%20624%2020.pdf?cookie_passthrough=1 (in Ukrainian).

40. Li, Y., & Flowerdew, J., (2009). International engagement versus local commitment: Hong Kong academics in the humanities and social sciences writing for publication. *Journal of English for Academic Purposes*. 8. 279-293. doi:10.1016/j.jep.2009.05.002.

41. Erfanmanesh, A., Tahira, M. & Abrizah, A.. (2017). The Publication Success of 102 Nations in Scopus and the Performance of Their Scopus-Indexed Journals. *Publishing Research Quarterly*, (33), 421-432. doi: 10.1007/s12109-017-9540-5.

42. Dyke, G. (2019). Does the early career "publish or perish" myth represent an opportunity for the publishing industry? *Learned Publishing*, 32(1), 90-94. doi:10.1002/leap.1217.

43. Van Noorden, R., & Singh Chawla, D. (2019). Hundreds of extreme self-citing scientists revealed in new database. *Nature*, 572(7771), 578-579. <https://doi.org/10.1038/d41586-019-02479-7>.

44. San Francisco Declaration on Research Assessment (2012). <https://sfedora.org/read/>.

45. Juyal, D., Dhawan, B., & Thawani, V. (2020). Obsessional pursuit for high-impact factor. *World journal of nuclear medicine*, 19(2), 177-178. https://doi.org/10.4103/wjnm.WJNM_95_19.

46. Nash, J. F. (May 1950). Non-Cooperative Games. *PhD thesis*. Princeton University. www.princeton.edu/mudd/news/faq/topics/Non-Cooperative_Games_Nash.pdf.

47. Milnor, J. (1998) John Nash and "A Beautiful Mind". *Notice of the American Mathematical Society*, 45(10): 1329-1332. <https://www.ams.org/notices/199810/milnor.pdf>.

48. Nakamoto, S. (24 May 2009). Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System. <https://bitcoin.org/bitcoin.pdf>.

49. Harvey, L. A. (2020). We need to value research quality more than quantity. *Spinal Cord* 58, 1047. <https://doi.org/10.1038/s41393-020-00543-y>.

50. Lee, I. (2012). Publish or perish: The myth and reality of academic publishing. *Language Teaching*, 47(02), 250-261. doi:10.1017/s0261444811000504.

51. Warren, J. (2019). How Much Do You Have to Publish to Get a Job in a Top Sociology Department? Or to Get Tenure? Trends over a Generation. *Sociological Science*, (6), 172-196. doi:10.15195/v6.a7.

52. van Dalen, H. P. (2020). How the publish-or-perish principle divides a science: the case of economists. *Scientometrics*. <https://doi.org/10.1007/s11192-020-03786-x>.

Received: 01/02/2021

Accepted: 18/02/2021

R. Marusenko, PhD (Law), Associate Prof.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

INDICATORS OF PUBLICATION ACTIVITY OF LEGAL SCHOLARS THROUGH THE PRISM OF LEGISLATIVE REQUIREMENTS

Legally established criteria for assessing the quality of scientific work of a scientist in Ukraine as well as the obligation to comply with them currently raise concerns of legal scholars. The purpose of the article is to analyze the legal regulation for performance evaluation of scholars, conducting legal studies, to outline the potential adverse consequences of implementing such provisions, as well as to analyze the practice of other states that have already faced similar challenges.

Based on the results of comparative analysis, the author scrutinizes types of negative consequences of the use of quantitative indicators to assess the productivity of individual scientists and research institutions in other countries and suggests possible ways to improve the situation in Ukraine. It is stated that the obligation to publish the results of scientific work in a specified number of articles in journals indexed in the scientometric databases Scopus and Web of Science Core Collection, has some negative consequences for scholars in the field of law. Foreign publishers of journals indexed in the mentioned scientometric databases have a limited interest in Ukrainian legal research of national nature. This complicates the publication of results and gives rise to some negative practices of publication in non-core journals, more expensive publishing services, the emergence of "predatory journals". The problem can be, in particular, solved by changing the restrictive interpretation of legal requirements on the need to publish scientific results indexed exclusively in the two scientometric databases. Also, the specifics of law as a field of science of predominantly national importance should be taken into account. It is proposed to expand the list of scientometric databases recognized, as well as journals that are allowed to publish scientific results of scholars in the field of Law.

Keywords: publication activity, indexation in scientometric databases, Scopus, scientometric indicators, scientist's rating.

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv.
Legal Studies, 2021; 1 (116): 30–34
УДК: 34(3/9)
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2021/1.116-6>

ISSN 1728-2195
© Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Publishing center "Kyiv University", 2020

I. Мацелюх, д-р юрид. наук, доц.
ORCID ID: 0000-0003-3706-6428,
А. Мусієнко, канд. наук держ. управл., доц.
ORCID ID: 0000-0003-0239-1626
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ЕВОЛЮЦІЯ КАРАНТИННИХ ЗАХОДІВ І ФОРМУВАННЯ ЕПІДЕМІОЛОГІЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА В УКРАЇНІ

Досліджується еволюція карантинних заходів, які застосовувалися під час поширення чуми, холери та іспанки. Аналізуються спроби боротьби з інфекційними хворобами, які мали місце в Руській державі, Великому князівстві Литовському, Запорозькій Січі. Розглянуто проти епідеміологічне законодавство Російської імперії. Наголошено на його лікувально-поліцейському характері. Простежено за змінами в медико-санітарній системі та карантинними заходами, які застосовувалися в період відродження національної державності в ході Української революції 1917–1921 рр. Проаналізовано організаційно-правові засади адміністрування у сфері охорони здоров'я в Українській Державі гетьмана Павла Скоропадського. Простежено за порядком створення Міністерства охорони здоров'я та повноваженнями міністра охорони здоров'я.

Ключові слова: холера, чума, іспанка, карантин, епідемія, санітарне законодавство, Русь, Запорозька Січ, Російська імперія, Українська Держава гетьмана Павла Скоропадського.

ВСТУП: Непростим викликом сьогодення як для державної влади, медичної системи загалом, так і для кожного з нас зокрема, стало поширення у світі пандемії вірусу "COVID – 19". Статистичні дані повсякчас вказують на поширення захворюваності, а медична система потерпає від недофінансування, застарілої матеріальної бази, кадрової кризи тощо. У таких умовах державна влада ухвалила ряд нормативно-правових актів як загальнодержавного, так і локального значення, спрямованих на подолання епідемії, зокрема шляхом запровадження комплексу карантинних заходів. Однак, Україні донині не вдається покинути передові показники світових медичних антирейтингів розповсюдження захворюваності [1].

Сучасникам складно зрозуміти природу хвороби, розробити методи її подолання, терпляче ставитися до епідеміологічних заходів державної влади, адже донині з подібними проблемами наше покоління не зіштовхувалося. Однак у минулому людство неодноразово мало справу із викликами, які несли за собою пандемії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика вивчення історії медичного законодавства донедавна не мала зримої актуальності, проте пандемія коронавірусу змінила ситуацію. В останній рік з'явилася значна кількість робіт, серед яких статті істориків Г. Демочко, Л. Жванко, В. Зайцева, І. Патриляка, де висвітлюється особливості перебігу пандемій в минулому. Означене питання також є об'єктом інтересу медиків, серед яких О. Голубовська, Б. Герасун, О. Зінчук. Однак еволюція карантинних заходів і процеси становлення епідеміологічного законодавства в Україні, залишаються малодослідженими. Відтак, **маємо на меті** вивчити і проаналізувати вітчизняний історико-правовий досвід боротьби з пандеміями.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ. Із давніх-давен нашим пращурам доводилося боротися з чумою, холерою, тифом, віспою тощо. Зокрема, європейський континент зазнав три хвилі поширення чуми. Перша – "чума Юстиніана" прийшла у VI ст. із Єгипту та мала поширення в регіонах Середземномор'я, друга – "Чорна смерть" лютувала у XIV–XV ст., третя – "Портова смерть" поширилася з Китаю та Індії у припортові європейські міста на початку XX ст. [2].

У Середньовіччі населення Руської держави значно менше постраждало від епідемії, ніж піддані інших європейських країн, однак чума не оминула русинів. Вона

вперше проникла разом з іноземними купцями в кінці XI ст. У 1092 р. епідемія поширилася в Полоцьку і з часом потрапила і на Київщину [3]. "Вночі тіні стогнали на вулиці, нищпорили люди як біси, – пише Лаврентіївський літопис, – якщо хто виходив з дому, щоб подивитися, то одразу непомітно вражався від біса виразками і з того помирав, і не міг одужати, і тому ніхто не наважувався виходити з будинків" [4]. Як бачимо, єдиним способом уберегтися від таємничої смертельної хвороби була самоізоляція у власних будинках та обмеження соціальних контактів.

Значно більших втрат людство зазнало від чуми, яка поширилася європейським континентом і країнах Середземномор'я в XIV ст. із монголо-китайських територій. Дореволюційний історик медицини В. Ріхтер, посилаючись на Воскресенський літопис, цитував: "Кара була від Бога на люди під східною країною на місто Орнач, і на Хавторокань, і на Сарай, і на Бездеж, і на інші гради у країнах їх; був мор сильний на Бессермени і на Татари, і на Ормени, і на Обези, і на Жиди, і на фрязи, і на Черкеси і на всіх тамо живучих" [5, с. 210].

У 1352 р. хвороба поширилася і на території тогочасного Великого князівства Литовського, Руського та Жемайтійського з Московського царства, а саме із Пскова та Новгорода. Підкошуючи міста і селища, "пандемія не шкодувала ні плачуть дітей, ні зневірених батьків, вона ширилася Смоленськом, Черніговом, Суздалю, Київщиною та в інших регіонах: в Глухові і на Білозері" [3]. Никонівський літопис пише: "Того ж року був мор великий в граді Пскові і по селах, мертвих лежало багато, помирили люди і чоловіки, і жінки, і старі, і молоді, і діти, і священники, і черниці, і ченці ні єдиний чоловік не залишився, усі ізомроша" [6].

Для боротьби із хворобою застосовували три методи. Перший – втікати із зараженого місця "швидше, далі, довше", щоб уберегти себе. Однак такий спосіб не приносив великої ефективності, а лише створював умови для швидкого поширення хвороби. Другий метод ґрунтувався на очищенні повітря за допомогою тварин, вогнищ, церковних дзвонів. Зокрема, у період епідемії рекомендувалося проживати з тваринами, які фільтрували власним подихом у стайні повітря. Палаючі багаття допомагали очищувати околиці міста чи села. Їх також розводили на вулицях звідки очікувався прихід недуги. Третій – індивідуальний захист. Знахарі радили носити на собі запашні трави, ладан, пляшечки з пар-

фумами. Часто використовували редьку, цибулю та часник. Вважалося, що саме таких інгредієнтів боїться нечиста сила, яка розповсюджує хворобу [7, с. 99–113]. Однак дієвих карантинних заходів, які б запроваджувалися на рівні державної влади, не існувало. Проблема епідемій більше переймалася церква, представники якої тлумачили біду, як наслідок людського гріхопадіння. Священники справляли молебні, організовували хресні ходи навколо села чи міста для захисту їхніх мешканців.

Першою країною, яка запровадила карантинні заходи стала Венеційська Республіка. За рішенням дожа Андреа Дандоло, починаючи із 1348 р., усі торговці, які приїздили до Венеції, разом із товаром і судном зупинялися неподалік від міста на острові Лазоретто для проходження 40 денного карантину [8]. Отже, місцева влада намагалася вберегти портову державу від купців, торговців, що могли привезти з інших країн разом із товаром страшну хворобу.

Керуючись нормами звичаєвого права та принципами здорового глузду, козаки на Запорозькій Січі також дотримувалися санітарно-епідеміологічних норм. Так, під час спалаху будь-якої хвороби закривали кордони Січі. У степах, неподалік від сіл, утворювали валки, де подорожуючі зупинялися на кілька днів для оцінки свого стану здоров'я. Листи й речі, які надходили з регіонів, де вирувала хвороба, залишали в "чумній коморі", яка існувала в січовій канцелярії для проходження карантину. Їх також знезаражували, натираючи часником, обпалюючи вогнищем свічки [9].

У козаків існували такі засоби дезінфекції: вогонь, дьоготь, часник, цибуля, ароматні трави, горілка з сіллю та перцем. Традиція їхнього використання була запозичена в чумаків, яким доводилося постійно подорожувати, а відтак вони перебували в особливій зоні ризику. Так, дьогтем змащували свій одяг, руки, ноги, тваринам – копита, хвости, із собою брали цибулю та часник, які додавали в їжу, а також мішечки з ароматними травами. У випадку виявлення захворювання недужого ізолювали в хаті, яку наповнювали димом для очищення повітря. Померлих спалювали разом із їхніми особистими речами та будинком [9].

Незважаючи на спалахи чуми в лавах Війська Запорозького, втрати серед козацтва, зокрема старшини, українським лицарям вдавалося вистояти та поповнювати швидко військові ряди. Людські втрати в інших країнах Європи були значно більші. Назвати правдиву кількість жертв, яких підкосила чума, доволі складно, адже на той час не велося жодної статистики. Водночас, переважна більшість істориків стверджує: "Чорна смерть" спричинила найбільшу демографічну кризу в Європі, яку подолати вдалося лише під кінець XVII ст. [8].

Не менш тяжкі наслідки залишила по собі епідемія холери – гострої інфекційної хвороби, збудником якої є холерний вібріон, що передається фекально-оральним шляхом і призводить до нудоти, діареї, ураження кишківника, тяжкого зневоднення організму. Упродовж XIX–XX ст. людство пережило сім пандемій холери. Перша розпочалася на території забрудненої долини річки Гангу в Індії та швидко охопила не лише сусідні регіони, а й усю Азію, а згодом – Європу. В українських губерніях Російської імперії хвороба поширилася в 1830 р., у період повернення солдат із російсько-турецької війни. Із різною силою вона лютувала фактично впродовж усього XIX ст. [10, с. 45–55].

Необхідність державної влади врегулювати ситуацію спонукало до вдосконалення санітарно-епідеміологічного законодавства. Чинні на той час нормативно-правові акти виявилися недієвими, застарілими. Ідеться про "Устав про прикордонні і портові карантини"

1800 р., який передбачав створення в прикордонних і портових містах карантинних будинків і застав, де купці-іноземці та їх товари проходили період ізоляції для виявлення і запобігання можливих хвороб [11, с. 217]. Означений документ діяв до 1818 р., доки його не замінив "Устав карантинний", який запроваджував створення карантинних застав на всіх прикордонних територіях імперії. У 1832 р. Устав був доповнений "Положенням про карантинну охорону", яка запроваджувала охоронні пости в карантинних будинках, на судах, зовнішній військовий караул, морський нагляд й додаткові пости прикордонної служби для неможливості проникнення хворих на територію імперії [12, 13].

Однак, такі заходи не були ефективними. Холера стрімко ширилася Європою та Російською імперією, долаючи карантинну стражу, користуючись поганими тогочасними санітарними умовами (відсутністю каналізації, викиданням нечистот у водойми, вживання забрудненої води, не існування правил особистої гігієни). Відтак, постала необхідність внесення ряду змін в існуюче санітарно-епідеміологічне законодавство. Так, із урахування міжнародних стандартів у 1866 р. був розроблений "Устав про карантин". Він передбачав проведення ряду карантинних, обсерваційних, гігієнічних заходів. Колегіальне управління карантинними установами було замінено на одноособове, а у випадку виникнення суперечливих питань скликалася карантинна рада, до якої входили представники місцевої влади, експерти. Санітарний нагляд за благополуччям міста здійснювали лікарі за підтримки поліції. Означений Устав з невеликими змінами діяв до кінця XIX ст. [14, с. 42–45].

Приписи аналізованого документу змінювали ряд положень "Уставу лікарського" 1832 р., який увійшов до 13 тому Зводу Законів Російської імперії [14]. Так, останній доповнювався розділом 4 "Про установи та заходи для попередження і припинення епідеміологічних хвороб і про карантинну охорону". Відповідно до нього, у державі створювалися: постійні морські карантинні установи, морські лікарсько-наглядові станції і пункти, сухопутні карантинні установи та тимчасові карантини, які відкривалися за рішенням – Міністерства внутрішніх справ там, де це було необхідно.

Звичайно, як і тоді, так і нині карантинні заходи, які застосовувалися державною владою, не всім були до вподоби. По всій території Російської імперії пройшла хвиля холерних бунтів, де невдоволені громили поліцейські відділи, лікарні, нападали на чиновників, що обмежували пересування між містами. На території України такі бунти були зафіксовані на Півдні та Закарпатті [10, с. 45; 16].

Просвітницька місія для поліпшення епідеміологічної ситуації, підвищення рівня культури гігієни серед населення покладалася на церкву. Так, Київські Єпархіальні відомості від 15 жовтня 1865 р. № 20 висвітлювали останні новини в боротьбі з холерою, які підлягали розголошенню серед парафіян. Наголошувалося, що поширення хвороби залежить від рідни, яку випорожняли хворі й особистих заходів гігієни. У випадку зараження хворобою на перших стадіях рекомендовано вживати опій: дітям 1–2 краплини, а дорослим шість. У випадку тяжкого прояву хвороби прописувалася дубильну речовина. "Такі засоби лікування повинен мати кожний у своїх кишені", – мовилося в церковному віснику [17, с. 766–767].

Окрім того, Єпархіальні відомості поширювали заяву віце-губернатора і старшого радника Київської губернії Делінського, який надавав інструкції на випадок появи холери в м. Києві. На нашу думку, настанови губернатора мають доволі ґрунтовний характер і базуються зокре-

ма на європейському досвіді. У тексті наголошувалося на важливості дотримання заходів гігієни, чистоти, надавалися правила харчування, проводилася просвітницька робота, містилися поради щодо збереження фізичного та психологічного здоров'я, а також акцентувалася увага на порядку догляду за хворим членом родини, утилізації фекалій, білизни тощо [17, с. 768–778].

Через рік Київські єпархіальні відомості публікують чіткий перелік правил, яких варто дотримуватися під час появи холери [18, с. 471]. Їх запозичили із приписів, які були розроблених в Одесі – місті, яке через своє портове знання не змогло вберегтися від холери, що бушувала там хвилями в 1830 р. і з'явилася у 1865 [18]. 24 пункти правил передбачали чіткі інструкції, яких варто дотримуватися під час харчування, вживання фруктів, овочів, молока м'яса, риби, хліба. Наголошувалося на важливості правильного приготування їжі, вживання чистої води, якісно звареного пива, дозволялося червоне вино та незначна кількість горілки. У правилах також ідеться про підтримку імунної системи: вчасний і достатній сон, застереження від переохолодження. Важливими є приписи, які стосувалися особистої гігієни, чистого одягу, прибраного житла, провітрювання квартир. Наголошувалося на доцільності догляду за ямами з відходами, куди слід додавати розчин залізного купоросу. Акцентувалося, що у випадках появи будь-яких ознак хвороби недужий повинен був пити міцний час і перебувати в ліжку до прибуття лікаря [18, с. 471–473].

На жаль, таких інструкцій і рекомендацій дотримувалися не всі. Холера все ж проникла в місто Київ. Пік епідемії припадає на початок 70-х рр. XIX ст. За твердженнями істориків тоді за добу від хвороби помирало більше ста людей. Така прикра статистика й неочікувані спалахи в різних регіонах Києва змусили губернатора провести розслідування, яке виявило, що в р. Дніпро потрапили трупи померлих від холери. Так вода стала переносити інфекційну хворобу [10, с. 50–56]. Зрештою, карантинні заходи та просвітницька робота серед населення принесли свої результати. Хворобу не вдалося повністю подолати, однак кількість хворих значно зменшилася.

Наступна пандемія грипу сколихнула світ на початку XX ст. Вітчизняний історик І. Патриляк стверджує, що у 1918–1919 рр. "іспанка" убила у світі понад 17 млн людей [20, с. 7]. Інші дослідники зазначають, що достеменно кількість жертв іспанки встановити не можливо, проте їхня кількість може досягати 100 млн. Загалом у тих чи інших формах нею переохворіло близько чверті тодішнього населення.

Достеменно місце появи грипу вірусу H1N1 невідомо. Від нього почали нездужати солдати в останні місяці Першої світової війни. Масштаби хвороби були настільки різноманітними, що військове командування країн Четвертного союзу та Антанти не наважилося розголошувати справжні дані, а відтак частина смертей від хвороби зараховувалися як втрати на фронті.

Повернення військових із фронтів Першої світової війни зумовило швидке поширення пандемії. Перші офіційні повідомлення про таємничу хворобу з'явилися в Іспанії, яка в тогочасній світовій геополітиці зберігала нейтралітет, а відтак там не була поширена військова цензура. Місцеві газети постійно тиражували інформацію про спалах епідемії, на яку тяжко захворів зокрема іспанський король Альфонсо XIII [21, с. 447]. Як результат, склалося помилкове враження про Іспанію як про місце появи вірусу, і тому закріпилася його назва "іспанка".

Запеклі бої, хімічні атаки, недоїдання, недосипання, стресові ситуації для солдатів послабили їхню імунну систему, тим самим створивши ідеальні умови для посилення тяжкості перебігу хвороби, а постійні дислока-

ції військ, збільшення кількості подорожей через розвиток транспортної системи стали каталізатором поширення епідемії та перетворення її в пандемію [22, с. 44].

Україна також не змогла ізолюватися від вірусної хвороби, адже по обидва боки фронту Російської та Австро-Угорської імперій воювали понад 4,5 млн українців, які після завершення війни поверталися на батьківщину [23]. Після підписання делегацією УНР Брестського мирного договору 27 січня (9 лютого) 1918 р. із державами Четвертного союзу, Україна стала транзитною територією руху значної кількості людей, стверджує вітчизняний історик Любов Жванко, – на залізничних станціях купчилися біженці, колишні військовополонені, українські та іноземні вояки, усі вони могли перенести інфекцію" [24].

Перші випадки захворювання на новий грип були зафіксовані в м. Одесі на початку травня 1918 р. Вважається, що хвороба "прийшла" разом із гарнізоном австро-німецьких військ, які деякий час дислокувалися у місті [25]. Окрім того, у цей час в Україні лютували епідемії тифу, віспи, кору, скарлатини, дизентерії, на Херсонщині були зафіксовані випадки холери. Газета "Нова рада" від 29 травня 1918 р. констатувала: "Скрізь лютують пошесті тифу, скарлатини, корости, цинги" [26].

Як результат, на початку 1918 р. окрім державницької кризи пошуку політичної моделі становлення, поствоєнного економічного занепаду, інтервенції з боку більшовицької Росії, в Україні склалася складна епідеміологічна ситуація. Гідно її зустріти вітчизняна медицина не могла. Попереднє медичне законодавство Російської імперії мало застарілий, архаїчний характер. "Врачебный устав" 1857 р., який із незначними доповненнями діяв до 1917 р., і земська фабрично-заводська модель медицини (утримання лікарень власниками підприємств) із падіння самодержавства рухнула [27, с. 19]. Військові дії у світі не сприяли розвитку медицини, а лише забирали життя лікарів. Так, на початку 1918 р. Українська Держава гетьмана Павла Скоропадського успадкувала медико-санітарну систему, яка мала в 10 разів гірші показники (кадрові, фінансові, забезпечення медикаментами) ніж до початку Першої світової війни.

Гетьман, прийшовши до влади, визначив сферу соціального захисту та охорону здоров'я пріоритетною для держави [28, арк. 140]. 8 травня 1918 р. було створено Міністерство народного здоров'я та державного опікування, якого раніше ніколи не було. Його очолив міністр Всеволод Юрійович Любінський із доволі широкими повноваженнями. Так, він мав виняткове право законодавчих повноважень у сфері охорони здоров'я. Зокрема, за потребою міністр міг звертатися із законодавчими ініціативами до вищих органів влади Української Держави. У випадку не підтримки законопроекту, під час політичного затягування процесу, він був вправі урегульовувати відповідне питання, пов'язане зі сферою охорони здоров'я чи соціальним захистом, самостійно, шляхом видання власних розпоряджень, циркулярів, постанов, які одразу набирали загальнодержавної сили [29, с. 62–75].

Робота міністерства одразу розпочалася в декількох напрямках: створення ефективної моделі адміністрування у сфері охорони здоров'я (планувалося поділити країну на 13 округів, у кожному з яких заснувати управління та включити туди інспекторів з лікарсько-санітарної, навчально-медичної сфер і консультанта з санітарної безпеки), будівництво медичних закладів, розвиток медичної освіти (відкриття медичних училищ, вузів), популяризація санітарної гігієни (відкривалися мобільні медичні музеї-виставки, читалися освітні лек-

ції, роздавалася просвітницька література) і подолання епідеміологічної кризи [30, с. 140–144].

Із метою реалізації останнього завдання у складі міністерства було засновано санітарний департамент під керівництвом професора гігієни Київського університету імені св. Володимира Овксентія Васильовича Корчака-Чепурківського. Саме на нього покладалася обов'язок розроблення плану заходів для подолання епідемії. Досвідчений епідеміолог одразу запропонував доцільність створення карантинних, санітарних, пропускних і медичних пунктів в усіх прикордонних і великих містах. Значна увага приділялася розробленню та виготовленню вакцин. Для реалізації задуманого, незважаючи на економічні повоєнні та революційні труднощі, влада країни виділила 10 млн карбованців [31, арк. 5].

Кадрову кризу санітарних лікарів, нестачу медиків, медичних інструментів вдалося поліпшити за підтримки урядів Німеччини, Австро-Угорщини та допомогою Червоного Хреста [29, с. 62–75]. Важлива місія покладалася і на так звані "летючі загони", які доставляли ліки, вакцину, медичний інвентар у найвіддаленіші куточки держави [28, с. 140–144].

ВИСНОВКИ. Отже, варто констатувати, що світові пандемії не є новизною в історичному літописі та вихід із епідеміологічної кризи існує. Як слушно стверджує професор І. Патриляк, "він має два шляхи: смерть і знищення суспільства або дорога швидкого розвитку, удосконалення медичної системи, який, зрештою, приведе до поступу, переходу на новий рівень розвитку самої цивілізації" [20, с. 7]. Епідемії змушували швидко переорієнтуватися й поліпшувати санітарні умови, дотримуватися заходів гігієни, правил харчування, утилізації відходів тощо, а також створювати систему охорони здоров'я, яка на державному рівні перебирала на себе функції соціального захисту населення від небезпечних хвороб.

Отже, маємо сподівання, що й сучасні виклики, спричинені коронавірусом, не лише будуть успішно подолані, а й відбудеться вдосконалення медичної сфери, сформуються умови для швидкого розвитку галузі. Переконані, що лише вдало підібрана спеціальна модель державного управління у сфері охорони здоров'я, яка очолюється відповідними фахівцями високого рівня, за належного фінансування, зможе не лише подолати епідемію у країні, а й вивести медицину на якісно новий рівень.

Список використаної літератури

1. Україна 9-та в світі за швидкістю поширення коронавірусу. Українська правда, субота 28 листопада 2020. 02:26. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/news/2020/11/28/7275168/> (дата звернення 28.11.2020)
2. Frith John. The History of Plague – Part 1. The Three Great Pandemics. In History Issue. Volume 20. № 2. URL: <https://jmvh.org/article/the-history-of-plague-part-1-the-three-great-pandemics/> (дата звернення 20.12.2020)
3. Духанин В. Пандемії на Русі. Размышления о пандемиях, карантинных, страхах и Божием Промысле / В. Духанин. Часть 2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://pravoslavie.ru/131054.html> (дата звернення 11.01.2021)
4. Полное собрание русских летописей. Т. 1. Лаврентьевская летопись. Л., 1926. Изборник. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/lavrlet/lavr10.htm> (дата звернення 12.01.2021)
5. Рихтер В. М. История медицины в России / В. М. Рихтер. – М. : Университетская тип., 1814. – Т. 1.
6. Вольская Т. От холерных бунтов до коронавируса: эпидемии как двигатель прогресса? Север. Реалии / Т. Вольская. 19 марта 2020. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.severreal.org/a/30488090.html> (дата звернення 13.01.2021)
7. Kelly J. The Great Mortality: An Intimate History of the Black Death, the Most Devastating Plague of All Time. New York : HarperCollins, 2005. 304 p
8. Ерман Г. Чума, холера, "іспанка": як великі пандемії змінювали світ. BBC News Україна / Г. Ерман [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.bbc.com/ukrainian/features-52291698> (дата звернення 14.01.2021)
9. Зайцев В. Як запорозькі козаки з інфекційними хворобами боролися. Запорозька Січ. 03.04.2020 / В. Зайцев. [Електронний ресурс]. –

Режим доступу : <http://sich.zp.ua/iak-zaporozki-kozaky-z-infektsijnymi-khvorobamy-borolysia> (дата звернення 15.01.2021)

10. Інфекційні хвороби : підручник ; за ред. О. А. Голубовської. – К. : ВСВ "Медицина", 2018.

11. Воронина О. А. Создание и развитие государственной карантинной службы в Российской империи в начале XIX в. / О. А. Воронина Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2012. – Симферополь. – 2012. – № 1. – Т. 25 (64). – С. 216–224.

12. Золотоухина П. С. Правовой статус карантинной стражи в Российской империи в начале XIX века / П. С. Золотоухина // Таврический научный обозреватель. Апрель 2016. – № 4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://cyberleninka.ru/article/n/pravovoy-status-karantinnoy-strazhi-v-rossiyskoy-imperii-v-nachale-xix-veka/viewer> (дата звернення 16.01.2021)

13. Устав о карантинных, составленный по Своду законов изд. 1857 года и по Продолжению 1876 года. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://rucont.ru/efd/59279> (дата звернення 17.01.2021)

14. Зеленская Е. Л. Меры, применяемые в рамках карантинного надзора на территории Российской империи в период с конца XVIII в. по начало XX в. / Е. Л. Зеленская // История государства и права. – 2011. – № 3. – С. 42–45.

15. Устав врачебный : [Свод законов Российской империи]. – Санкт-Петербург : Кодификац. отд. при Гос. совете, 1892. – Т. 13.

16. Ушаков А. Ф. "Холерный бунт в Старой Руссе. 1831. (Рассказ очевидца)" / А. Ф. Ушаков // Русская старина. – 1874. – Т. 9. – № 1.

17. Средство против холеры // Киевские епархиальные ведомости. Отдел первый. – Киев : Тип Федорова, 1865. – 15 октября. – № 20. С. 185–782.

18. Предохранительные правила на случай появления холеры // Киевские епархиальные ведомости. Отдел первый. – Киев : Тип Федорова, 1866. – 16 июля. – № 14. – С. 99–474

19. Ларин Н. Пять инфекционных напастей Одессы: в 1812-м от чумы погиб каждый девятый, против холеры бунтовали курортники, а страшную "испанку" почти не заметили / Н. Ларин // Думская. – 2020. – 21 марта [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://dumskaya.net/news/pyat-infekcionnyh-napastey-odessy-v-1812-m-ot-c-111026/> (дата звернення 18.01.2021)

20. Патриляк І. Як часто в історії трапляються пандемії і як вони впливають на розвиток людства / І. Патриляк // Київський Університет. – 2020. – вересень. – № 4(2301). – С. 7.

21. Barry John M. The Great Influenza: The Epic Story of the Greatest Plague in History / Barry John M. – New York : Viking Penguin, 2004.

22. Qureshi Adnan I. Ebola Virus Disease: From Origin to Outbreak. Academic Press. 2016. С. 42–47.

23. Українці у Першій світовій: "На пострадянському просторі – непередбачуване минуле". Історична правда. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.istpravda.com.ua/articles/2014/08/4/143924/> (дата звернення 11.01.2021)

24. Жванко Л. М. Пандемія-1918: карантин, щеплення та закриті кордони / Л. М. Жванко // Історична правда [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.istpravda.com.ua/articles/2020/03/23/157219/> (дата звернення 11.01.2021)

25. Шевцова С. "Іспанка" 1918-го. Уроки, які потрібно винести в 2020-му. Мультимедійна платформа іномовлення України Укрінформ / С. Шевцова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3128036-ispanka-1918go-uroki-aki-potribno-vinesti-v-2020mu.html> (дата звернення 12.01.2021)

26. Жванко Л. М. Тиф, холера, "іспанка": заходи уряду Скоропадського з подолання епідемій / Л. М. Жванко // Україна модерна : міжнародний інтелектуальний часопис [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uamoderna.com/md/zhvanko-skoropadsky-pandemics/> (дата звернення 12.01.2021)

27. Акопов В. И. Медицинское право : учебник и практикум для вузов / В. И. Акопов. – М. : Издательство Юрайт, 2016.

28. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 1064. Оп. 1. Спр. 12. Арк. 140 зв.

29. Жванко Л. Основи політики Української держави у сфері охорони здоров'я та соціального захисту населення (квітень-грудень 1918) / Л. Жванко // Київська старовина. Науковий історико-філологічний журнал. – 2006. – Березень – квітень. – № 2 (368). – С. 63–75.

30. Демочко Г. Охорона здоров'я в Українській державі. Вісник КНЛУ. Серія. Історія, економіка, філософія / Г. Демочко. – 2012. – Вип. 17. – С. 140–144.

31. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 1064, оп. 1, спр. 3, арк. 5.

References

1. Ukraïna 9-ta v svitі za shvydkistju poshyrennja koronavirusu [Ukraine is ninth in the world in the rate of coronavirus spread] (2020). *Ukraïns'ka pravda* [Ukrainian Truth]. (in Ukrainian).
2. Frith, J. The History of Plague – Part 1. The Three Great Pandemics. In *History Issue*. Volume 20. № 2. <https://jmvh.org/article/the-history-of-plague-part-1-the-three-great-pandemics/> (in English).
3. Duhanyan, V. Pandemyy na Rusy. Razmyyshleniya o pandemiyah, karantynah, strahah y Bozhyem Promysle. Chast' 2. [Pandemics in Rus. Reflections on pandemics, quarantines, fears and Divine Providence. Part 2.] <https://pravoslavie.ru/131054.html> (in Russian).

4. Polnoe sobranie russkikh letopisej (1926) [Complete collection of Russian chronicles]. Lavrent'evskaja letopys'. L., Izbornyk. <http://litopys.org.ua/lavrent/lavr10.htm> (Old Slavonic).
5. Ryhter, V. M. (1814) Ystoriya medycyny v Rossyji [History of medicine in Russia]. M.: Unyversytetskaja typ. (in Russian).
6. Vol'tskaja, T. (2020) Ot holernykh buntov do koronavyrusa: epidemyy kak dvygatel' progressa? [From cholera riots to coronavirus: epidemics as an engine of progress?] Sever. Realy. <https://www.severreal.org/a/30488090.html> (in Russian).
7. Kelly, J. (2005) The Great Mortality: An Intimate History of the Black Death, the Most Devastating Plague of All Time. New York : HarperCollins (in English).
8. Erman, G. Chuma, holera, "ispanka": jak velyki pandemii' zminjuvaly svit. BBC News Ukraїna [Plague, cholera, "ispanka": how great pandemics were changing world]. <https://www.bbc.com/ukrainian/features-52291698> (in Ukrainian).
9. Zajcev, V. (2020) Jak zaporozi'ki kozaky z infekcijnyimi hovorobami borolysja [How the Zaporozhian Cossacks fought against infectious diseases]. Zaporoz'ka Sich. <http://sich.zp.ua/iak-zaporozi-kozaky-z-infekcijnyimi-hovorobami-borolysja> (in Ukrainian).
10. Ed. Golubov's'ka O.A. (2018) *Infekcijni hvoroby* [Infectious diseases]. Kyi'v: VSV "Medycyna" (in Ukrainian).
11. Voronyna, O. A. (2012) Sozdanye y razvitye gosudarstvennoj karantynnoj sluzhby v Rossyjskoj ympery v nachala XIX v. [Creation and development of the state quarantine service in the Russian Empire in the beginning of the XIX century]. *Uchenye zapysky Tavrycheskogo nacyonal'nogo unyversyteta imeny V. Y. Vernad'skogo. Seriya: Jurydycheskye nauky*. [Scientific notes of the Taurida National University named after VI Vernadsky. Series: Jurisprudence]. T. 25 (64) (1), 216-224 (in Russian).
12. Zolotouhyna, P. S. (2016) Pravovoj status karantynnoj strazhy v Rossyjskoj ympery v nachale XIX veka [Legal status of the quarantine guard in the Russian Empire in the early nineteenth century]. *Tavrycheskij nauchnyj obozrevatel'* [Taurian scientific observer], (4). <https://cyberleninka.ru/article/n/pravovoy-status-karantynnoj-strazhy-v-rossyjskoj-imperii-v-nachale-xix-veka/viewer> (in Russian).
13. Ustav o karantynah, sostavlennyj po Svodu zakonov yzd. 1857 goda y po Prodolzheniju 1876 goda. [Charter on quarantines, compiled according to the Code of Laws ed. 1857 and Continuation of 1876]. <https://rucont.ru/efd/59279> [in Russian].
14. Zelenskaja, E.L. (2011) Mery, prymerjaemye v ramkah karantynnogo nadzora na terrytorij Rossyjskoj ympery v peryod s konca XVIII v. po nachalo XX v. [Measures applied in the framework of quarantine supervision on the territory of the Russian Empire since the end of the 18th century. to the beginning of the XX century]. *Ystoriya gosudarstva y prava* [History of state and law], (3), 42-45 (in Russian).
15. Ustav vrachebnyj [Medical charter] (1892). Svod zakonov Rosyjskoj ympery. T. 13. Sankt-Peterburg : Kodyfikac. otd. pry Gos. soвете (in Russian).
16. Ushakov, A.F. (1874) Holernyj bunt v Staroj Russe. (Rasskaz ochevydca) [Cholera riot in Staraya Russa. (Eyewitness account)]. *Russkaja starina*, (T. 9, № 1) (in Russian).
17. Sredstvo protiv holery [Remedy for cholera.] (1865) Kyevskye eparhjal'nye vedomosty. Otdel pervyj. Kyev. Typ Fedorova, (20), 185-782 (in Russian).
18. Predohranytel'nye pravyla na sluchaj pojavlenija holery [Precautions in case of cholera]. Kjevskje eparhjal'nye vedomosty. Otdel pervyj. Kjev, 16 julyja 1866: Typ Fedorova. №14. S. 99 – 474 y. (in Russian).
19. Laryn, N. (2020) Pjat' ynfekcionnyh napastej Odessy: v 1812-m ot chumy pogyb kazhdyj devjatyj, protiv holery buntovaly kurortnyky, a strashnuju "yspanku" pochty ne zametyly [Five infectious plagues of Odessa: in 1812 every ninth died of the plague, holidaymakers rebelled against cholera, and the terrible Spanish flu was almost not noticed]. *Dumskaja*. <https://dumskaja.net/news/pyat-inkfekcionnyh-napastej-odessy-v-1812-m-ot-c-111026/> (in Russian).
20. Patryljak, I. (2020) Jak chasto v istorii' trapljajut'sja pandemii' i jak vony vplyvajut' na rozvytok ljudstva [How often in history pandemics occur and how they affect the development of mankind]. *Kyi'vs'kyj Unyversytet*, (4(2301), 7 (in Ukrainian).
21. Barry, John M. (2004). The Great Influenza: The Epic Story of the Greatest Plague in History. New York :Viking Penguin (in English).
22. Qureshi Adnan I. (2016). Ebola Virus Disease: From Origin to Outbreak. Academic Press. (in English).
23. Ukraїnci u Pershij svitovij: "Na postradjans'komu prostori – neperedbachuvane mynule" [Ukrainians in the First World War: "In the post-Soviet space – the unpredictable past."]. *Istorychna pravda*. <https://www.istpravda.com.ua/articles/2014/08/4/143924/> (in Ukrainian).
24. Zhvanko L.M. Pandemija-1918: karantyn, shheplennja ta zakryti kordony [Pandemic-1918: quarantine, vaccination and closed borders]. *Istorychna pravda*. <https://www.istpravda.com.ua/articles/2020/03/23/157219/> (in Ukrainian).
25. Shevcova, S. "Ispanka" 1918-go. Uroky, jaki potribno vyvesty v 2020-mu. Multymedijna platforma inomovlennja Ukraїny Ukrinform ["Spanish flu" in 1918. Lessons to be learned in 2020]. <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3128036-ispanska-1918go-uroki-aki-potribno-vynesti-v-2020mu.html> (in Ukrainian).
26. Zhvanko, L. M. Tyf, holera, "ispanka": zahody urjadu Skoropad'skogo z podolannja epidemij [Typhoid, cholera, "Spanish flu": measures of the Skoropadsky government to overcome epidemics]. *Ukraїna moderna : mizhnarodnyj intelektual'nyj chasopys*. <http://uamoderna.com/md/zhvanko-skoropadsky-pandemics/> (in Ukrainian).
27. Akopov, V. Y. (2016) Medycynskoe pravo : uchebnyk y praktikum dlja vuzov [Medical law: a textbook and a workshop for universities]. M. : Yzdatel'stvo Jurajt (in Russian).
28. Central'nyj derzhavnyj arhiv vyshhyh organiv vladny ta upravlinnja Ukraїny [Central State Archive of the highest authorities and administration of Ukraine]. F. 1064. Op. 1. Spr. 12. Ark. 140 zv. (in Ukrainian).
29. Zhvanko, L. (2006) Osnovy polityky Ukraїns'koi' derzhavy u sferi ohorony zdorov'ja ta social'nogo zahystu naselennja [Fundamentals of the policy of the Ukrainian state in the field of health care and social protection]. *Kyi'vs'ka starovyna*. Naukovyj istoryko-filologichnyj zhurnal, (2 (368), 63-75 (in Ukrainian).
30. Demochko, G. (2012) Ohorona zdorov'ja v Ukraїns'kij derzhavi [Health care in the Ukrainian state]. *Visnyk KNU. Seriya. Istorija, ekonomika, filosofija*, (17), 140-144 (in Ukrainian).
31. Central'nyj derzhavnyj arhiv vyshhyh organiv vladny ta upravlinnja Ukraїny [Central State Archive of the highest authorities and administration of Ukraine]. F. 1064, op. 1, spr. 3, ark. 5. (in Ukrainian).

Received: 11/01/2021
1st revision: 04/02/2021
Accepted: 18/02/2021

I. Matseliykh, Dr of Law, Associate Prof.,
A. Musiienko, PhD (Public Administration), Associate Prof.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

EVOLUTION OF QUARANTINE MEASURES AND FORMATION OF EPIDEMIOLOGICAL LEGISLATION IN UKRAINE

The paper studies the evolution of quarantine measures used in the spread of plague, cholera and Spanish flu. Attempts to combat infectious diseases that took place in the Rus state, the Grand Duchy of Lithuania, the Zaporozhian Sich are analyzed. Quarantine legislation of the Russian Empire is examined. The provisions of the Medical Charter of 1832, the Quarantine Charter of 1866, as well as the prescriptions of other regulatory acts aimed at preventing the spread of epidemics on the territory of the Russian Empire are also studied. Emphasis is placed on medical and police nature of regulatory prescriptions.

The author examines the changes in the health care system and quarantine measures applied during the Ukrainian Revolution of 1917 – 1921. The organizational and legal grounds for administration in the field of health care in the Ukrainian State of Hetman Pavlo Skoropadsky are also analyzed. The article studies the procedure for establishing the Ministry of Health and the powers of the Minister of Health.

It is stated that world pandemics are not a novelty in the historical chronicle and there is a way out of the epidemiological crisis. It has two paths, namely the death and destruction of society or the path of rapid development, the improvement of the medical system, which will eventually lead to progress, the transition to a new level of development of civilization itself. Epidemics forced a rapid reorientation and improvement of sanitary conditions, adherence to hygiene measures, nutrition, waste disposal, etc., as well as creation of a health care system that at the state level took over the functions of social protection against dangerous diseases. The challenges caused by the coronavirus will not only be successfully overcome, but also the medical sphere will be improved, and conditions will be created for the rapid development of the industry. We are convinced that only a well-chosen special model for public administration in the field of health care, headed by relevant high-level specialists, with proper funding, could cope with the epidemic in the country, as well as allow the medical system to reach a qualitatively new level.

Keywords: cholera, plague, Spanish flu, quarantine, epidemic, sanitary legislation, Rus, Zaporozhian Sich, Russian Empire, Ukrainian State, Hetman Pavlo Skoropadsky.

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv.
Legal Studies, 2021; 1 (116): 35–39
УДК: 347.925, 347.922.61
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2021/1.116-7>

ISSN 1728-2195
© Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Publishing center "Kyiv University", 2020

Т. Нікітіна, асп.
ORCID ID: 0000-0002-6091-0597

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

СУДОВЕ ТА ПОЗАСУДОВЕ РОЗВ'ЯЗАННЯ СПОРІВ, ЩО ВИНИКАЮТЬ ІЗ ВІДНОСИН ЗАПОДІЯННЯ ШКОДИ МЕДИЧНИМ ПРАЦІВНИКОМ

Аналізуються різні форми захисту прав осіб на відшкодування шкоди, завданої медичним працівником, які застосовуються в різних країнах світу. Зокрема, особливу увагу приділено тим підходам до досудового та позасудового розв'язання спорів, що виникають через відносини заподіяння шкоди пацієнтам, які використовуються у США. Серед найбільш розповсюджених способів урегулювання таких спорів є звернення за допомогою до окремого органу чи підрозділу медичної установи ("risk management"), медіація та переговори в медичних спорах, досудові перевірки ("screening panels"), які дозволяють знайти більш компромісний шлях захисту прав особи, що постраждала від дій медичних працівників. Відповідно в першій частині статті здійснюється термінологічний аналіз категорії "відносини із заподіяння шкоди медичним працівником" і пошук найбільш близького терміну ("medical malpractice"), що дає можливість здійснити дослідження в англійськомовних наукових джерелах. Другу частину присвячено аналізу й узагальненню тих способів, які застосовуються у практиці інших країн щодо відшкодування шкоди, завданої медичним працівником (medical malpractice). В останній частині статті проведено аналіз українського законодавства та практики національних судів, який показав, що у справах про відшкодування шкоди, завданої медичним працівником, немає єдиних підходів і сталося правозастосування. Зокрема звертається увага й аналізується запроваджений у 2016 р. процедура оцінки якості наданих медичних послуг клініко-експертними комісіями Міністерства охорони здоров'я України. Проведене дослідження дало можливість у висновках обґрунтувати необхідність і доцільність запровадження додаткових позасудових способів урегулювання спорів, що виникають із відносин заподіяння шкоди медичним працівником.

Ключові слова: цивільний процес; судовий розгляд; альтернативне врегулювання спорів; відшкодування шкоди; шкода, завдана медичним працівником.

ВСТУП. Забезпечення прав пацієнтів на належну медичну допомогу є одним із найважливіших прав у сучасному світі. Навряд чи зараз можна зустріти особу, яка жодного разу за своє життя не зверталася до лікаря, тому гарантії захисту права на належну якість наданих медичних послуг, а також відшкодування шкоди, якщо вона буде завдана в ході їхнього надання медичним працівником, має важливе значення. Додаткової актуалізації ця проблема отримала впродовж пандемії коронавірусу SARS Covid-19 у минулому році [1], коли розповсюдження інфекції спричинило перевантаження медичних систем провідних країн світу, що призвело до їхньої неспроможності надання належної медичної допомоги пацієнтам, які її потребують.

У сучасному світі для захисту прав осіб на відшкодування шкоди, завданої медичним працівником, застосовуються різні форми в різних країнах. Особливу увагу привертають ті підходи до досудового та позасудового розв'язання спорів, що виникають із відносин заподіяння шкоди пацієнтам, які використовуються у США, оскільки заслужено користуються високим рівнем довіри пацієнтів і захисту їхніх прав.

Метою статті є узагальнення судових і позасудових способів розв'язання спорів, що виникають у відносинах із заподіяння шкоди медичним працівником, їхня загальна характеристика, що, відповідно, можна досягнути, досліджуючи наукові публікації й законодавчі акти, а також національну судову практику розв'язання відповідної категорії справ про відшкодування шкоди, завданої медичним працівником. Додатковою метою є також здійснення термінологічного аналізу визначення "відносини із заподіяння шкоди медичним працівником" і пошуку найбільш близького терміну, що дає можливість здійснити дослідження в англійськомовних наукових джерелах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Останні роки серед української правничої літератури з'явилися достатньо багато джерел, у яких досліджувалися питання належного виконання договору про надання медичної допомоги [2, 3], загальних питань права на медичну допомогу [4], цивільно-правової відповідальності у сфері надання медичних послуг [5, 6, 7], деякі питан-

ня форм і способів захисту прав пацієнтів [8, 9]. Водночас, залишається поза увагою дослідників питання особливостей відшкодування шкоди, завданої медичним працівником, що в умовах пандемії та виснаження медичної системи держави, потребують нагального розв'язання.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ. Для проведення цього дослідження, передусім, варто визначити понятійно-категоріальний апарат, зокрема поняття "судовий порядок розв'язання спорів", "позасудовий порядок розв'язання спорів", і найголовніше питання – "відшкодування шкоди, завданої медичним працівником" і "медична помилка" або "медичні спори".

Відповідно в першій частині статті спробуємо проаналізувати зазначені визначення та здійснити пошук найбільш близьких термінів, що дасть можливість проаналізувати англійськомовні наукові джерела.

Судова форма захисту прав передбачена Конституцією України [10], а також ст. 16 Цивільного кодексу України [11] і врегульована Цивільним процесуальним кодексом України [12], Законами України "Про судовий збір" [13], "Про виконавче провадження" [14] та ін.

Варто зауважити, що право кожного на належний рівень життя, здоров'я та добробут його самого та його сім'ї, включаючи медичну допомогу, закріплено в Загальній декларації прав людини [15]. Там само зазначено про право особи на захист своїх прав, як це передбачено також Конвенцією про захист прав та основоположних свобод [16].

Отже, особі гарантується право на звернення до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права й інтересу, а розгляд справ щодо захисту прав людини у сфері охорони здоров'я відбувається за загальними правилами цивільного судочинства, що, відповідно, зумовлює наявність усіх звичайних проблем, пов'язаних із надмірними строками розгляду цивільних справ, витратами й ін. Варто зауважити, що до досліджуваної нами категорії справ застосовуються загальні правила диференціації цивільного судочинства, тобто вона може розглядатися як у спрощеному, так і в загальному позовному провадженні, що значно впливає на строки її розгляду [17, 18].

Узагалі так звані "медичні справи", як їх доволі часто називають у юридичній літературі, а також у побуті, належать до найскладніших категорій справ, а успішність ведення таких справ значною мірою залежить від того комплексу форм захисту прав пацієнтів, які існують у державі, про що йдеться далі в нашій статті.

Стаття 55 Конституції України передбачене право особи на звернення до міжнародних установ за умови використання всіх національних засобів правового захисту [10], тому ще однією формою судового захисту прав пацієнта буде звернення до Європейського суду із прав людини.

Якщо йдеться про позасудове розв'язання спорів, то в Україні змістовно в чинному законодавстві цей термін не визначений [19], окремо згадується лише в ст. 124 Конституції України, у якій визначено, що законом може бути визначений обов'язковий досудовий порядок урегулювання спору. Водночас, для оцінки якості надання медичної допомоги й медичного обслуговування за конкретними випадками в закладах охорони здоров'я незалежно від форми власності та підпорядкування в Україні з 2016 р. діють клініко-експертні комісії Міністерства охорони здоров'я України [20]. Така клініко-експертна оцінка якості надання медичної допомоги та медичного обслуговування проводиться протягом 30 календарних днів із дня надходження запиту чи звернення фізичної або юридичної особи, за результатами складається Експертний висновок за встановленою формою, який подається до структурного підрозділу Міністерства охорони здоров'я і може бути оскаржений у порядку, встановленому законодавством. Тобто, діяльність таких комісій спрямована не на врегулювання спору, що виник із відносин заподіяння шкоди пацієнтові, а лише з метою оцінювання якості надання медичної допомоги або медичного обслуговування. Отже, може сприяти врегулюванню зазначених спорів, але не допоможе забезпечити ефективний захист прав пацієнтів.

Термін, який використовується для позначення судового розгляду справи або судової форми захисту прав в англійській літературі – це "court procedure" та "civil proceedings" [21], тоді як позасудовий порядок розв'язання спорів позначається як "out-of-court settlement" [22] або "alternative dispute resolution" [23].

Близькими до зазначених є, наприклад, застосовуваний у Європейській конвенції термін "trial", де йдеться про право на справедливий суд, що відповідно визначено як "right to a fair trial" [16].

У літературі зазначається, що судовий порядок розгляду справ ("trial") і позасудовий порядок розгляду справ ("out-of-court settlement") відрізняються багатьма ознаками, за якими сторони визначають найбільш ефективний для себе порядок розв'язання спору [24]. По суті, "out-of-court settlement" визначається як домовленість сторін розв'язати спір, не звертаючись до суду [22]. Тому в нашому дослідженні, ми будемо розділяти судову форму захисту прав і всі позасудові ("out-of-court settlement") форми захисту прав, які охоплюють ряд способів, що охоплюються однією метою – урегулювання спору без звернення до суду.

Питання щодо визначення найбільш близького терміну "відшкодування шкоди, завданої медичним працівником" є складнішим і багатоаспектним за своєю природою. Більш поширеним в англійській літературі є термін "medical malpractice" [25], що означає незаконні дії або помилки в ході медичної діяльності, будь-який вчинок або бездіяльність лікаря під час лікування пацієнта, що відрізняється від загальноприйнятих норм медичної практики та що завдав пацієнту травми або шкоди.

"Medical malpractice" – це особлива частина деліктного права, зазначається в англійській літературі, яка стосується професійної халатності, яка зазвичай визначається як поведінка, яка не відповідає стандарту; найпоширенішим стандартом у деліктному праві є стандарт так званої "розумної особи", тобто юридична фікція, що полягає в еталонному стандарті вмотивованої поведінки, визначеної законом, якій особа за подібних обставин слідувала або не слідувала, щоб захистити іншу особу від передбачуваного ризику заподіяння шкоди [25]. Це поняття має надзвичайно важливе значення для нашого дослідження, тому що заподіяння шкоди медичним працівником – це наслідок професійної халатності, тобто таких дій або бездіяльності особи, які призвели до заподіяння шкоди пацієнтові, яких можна було б уникнути за тих обставин, якщо медичний працівник діяв би розумно, тобто відповідно до певних стандартів поведінки медичних працівників.

Халатність медичних працівників широко використовується у світі для позначення медичних помилок, але в Україні він майже не застосовується, зокрема, медична необережність кваліфікуються як злочин відповідно до ст. 140 Кримінального кодексу України [26], а саме: невиконання чи неналежне виконання медичним або фармацевтичним працівником своїх професійних обов'язків унаслідок недбалого чи несумлінного до них ставлення, якщо це спричинило тяжкі наслідки для хворого. Відповідно, особа, якій заподіяна шкода, має звертатися в порядку кримінального провадження для встановлення відповідальності медичного працівника, а лише після цього звертатися за відшкодуванням шкоди в порядку цивільного судочинства.

У судовій практиці неодноразово зустрічалися подібні справи, результати розгляду яких навряд чи можна визнати ефективним захистом прав пацієнтів. Клініко-експертні комісії Міністерства охорони здоров'я, які є консультативно-дорадчим органом, що діють на постійній або тимчасовій основі для колегіального розгляду звернень щодо питань оцінювання якості надання медичних послуг, а не розв'язання спору, а їхнє рішення щодо неналежної якості наданих медичних послуг стосується управлінської діяльності спеціально уповноважених суб'єктів права із приводу перевірки якості наданої виконавцем і спожитої громадянином послуги з медичного обслуговування, справи щодо яких розглядаються в порядку адміністративного судочинства [27], тоді як спори щодо відшкодування шкоди, завданої медичними працівниками логічніше розглядати в порядку цивільного судочинства.

В інших країнах світу до найбільш розповсюджених способів урегулювання таких спорів належить звернення за допомогою до окремого органу чи підрозділу медичної установи ("risk management") [28], mediaція та переговори, досудові перевірки ("screening panels") [29], які дозволяють знайти більш компромісний шлях захисту прав особи, що постраждала від дій медичних працівників. Зокрема варто звернути увагу на так званий "risk management", створені лікарнями для моніторингу та поліпшення якості надання медичної допомоги або медичних послуг, уникнення конфліктів або оперативного виявлення спорів, що виникли та їхнє врегулювання [30]. Отже, такі центри, або відділи, або навіть окремо уповноважена особа, призначаються для комунікації з постраждалим пацієнтом й пошуку найбільш компромісного рішення, який влаштував би і лікарню, і пацієнта [30]. Такий варіант особливо підходить до недержавних установ і медичних організацій, які мають турбуватися про своїх пацієнтів, а також персонал, і вчасно реагувати з метою недопущення ескалації конфлікту,

переходу його до відкритого та публічного протистояння, тим більше в суді. Варто особливо відмітити переваги позасудових способів урегулювання спорів перед судовим, що полягає у їхньому конфіденційному характері, оскільки справи, що виникають із відносин відшкодування шкоди, завданої медичним працівником, здебільшого, мають особистісний характер, стосуються приватного життя пацієнта та його обставин, які не оголошуються відкрито або публічно.

Переговори або медіація теж доволі широко застосовуються для врегулювання спорів щодо відшкодування шкоди, завданої медичним працівником. Зокрема, у літературі підкреслюється, що переговори як найбільш неформальний спосіб альтернативного врегулювання спорів може пришвидшити та зменшити витрати на врегулювання спору, якщо навіть не буде досягнуто компромісу між сторонами [31].

"Screening panels" ("досудова перевірка") є спеціальним способом досудового врегулювання спорів, що широко застосовуються до справ, що виникають із відносин із заподіяння шкоди медичним працівником, оскільки судовий розгляд таких справ, зазвичай, довготривалий і занадто виснажливий для пацієнтів. Така перевірка зазвичай здійснюється до подання особою позову до суду, за допомогою звернення до комісії, що формується з лікаря, адвоката та непрофесіонала, тобто пересічного громадянина [32]. Така досудова нейтральна оцінка, яка здійснюється досвідченим і неупередженим адвокатом на підставі поданих сторонами документів і доказів, допомагає реально оцінити сили перед переходом до судового розгляду й уникнути безпідставних звернень і потенційно програшних справ [32].

Застосування будь-яких позасудових або альтернативних способів врегулювання справ щодо відшкодування шкоди, завданої медичним працівником повинно бути належно обгрунтоване та доцільне, ураховуючи специфіку відносин сторін такого спору. Безсумнівно, що перевагою їхнього застосування є своєчасне реагування й компроміс за рахунок максимального задоволення інтересів обох сторін, що дозволить зберегти відносини установою та пацієнтом. Водночас, відсутність законодавчого регулювання медіації в Україні майже виключає можливість її ефективного застосування.

Аналіз національної судової практики показав необхідність виділення двох категорій справ про відшкодування шкоди, завданої медичними працівниками на підставі договору про надання медичних послуг, тобто недержавною юридичною особою, а також справ про відшкодування шкоди, завданої медичними працівниками на підставі надання ними обов'язкової медичної допомоги особам.

Зокрема, у проаналізованих нижче прикладах із національної судової практики добре видно, як у зазначених двох категоріях справ застосовуються різні способи захисту порушених прав пацієнта. У прикладі 1, позивач звертався до ТОВ "Медичний центр "Добробут-Поліклініка" про визнання окремих пунктів договору про надання медичних послуг недійсними, стягнення коштів і відшкодування шкоди, і за рішенням суду першої інстанції від 25 квітня 2019 р., ці пункти було визнано недійсними у зв'язку з їхньою несправедливістю п. 4.4. Договору здоров'я від 11 січня 2015 р. МП 9507 у частині розрахунків за неотриманні послуги та п. 8.6 зазначеного договору в частині порядку розрахунків і вимоги надання чеку або квитанції на підтвердження оплати послуг. Відповідача ТОВ "Медичний центр "Добробут-Поліклініка" за зазначеним рішенням було зобов'язано повернути на користь позивача грошові кошти за ненаданням послуг з урахуванням 3 % річних та

індексу інфляції за весь час прострочення в сумі 3.027 грн 33 коп, а також відшкодувати моральну шкоду, заподіяну позивачеві внаслідок безпідставного не повернення грошових коштів і застосування до нього несправедливих умов договору в сумі 3.500 грн 00 коп, стягнуто на користь держави судовий збір у розмірі 1.921 грн 00 коп. Водночас постановою апеляційного суду від 06 травня 2020 р., зазначене рішення було скасовано й ухвалено нове, яким у позові було повністю відмовлено [33, 34].

Істотною особливістю цієї справи, який ми використали як приклад, є наявність спеціального медичного закладу, який здійснює діяльність із надання медичних послуг.

У прикладі 2 позивач звертався до Комунального підприємства "Білозерська центральна районна лікарня", треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору: Департамент охорони здоров'я Херсонської обласної державної адміністрації, про відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої медичними працівниками під час виконання своїх трудових обов'язків. Під час перегляду рішення суду першої інстанції судом апеляційної інстанції було задоволено, із Комунального підприємства "Білозерська центральна районна лікарня" на користь позивача в рахунок відшкодування матеріальної шкоди було присуджено 488.520 грн 37 коп (чотириста вісімдесят вісім тисяч п'ятсот двадцять гривень тридцять сім копійок) у рахунок відшкодування моральної шкоди 200.000 грн (двісті тисяч гривень), а також судові витрати пов'язані із проведенням судової експертизи в сумі 12.363 грн (дванадцять тисяч триста шістьдесят три гривні) [35].

Спори щодо відшкодування шкоди, завданої медичним працівником, непоодинокі у практиці національних судів України [36, 37]. Основою для відшкодування шкоди, завданої особі, є або договірна відповідальність, тобто така, що визначена договором про надання медичних послуг, що укладений між сторонами, або деліктна, тобто така що настає за заподіяння шкоди особі, зокрема, унаслідок дій медичних працівників. Це регулюється Цивільним кодексом України, і визначається на розсуд особи, що звертається до суду за захистом. Для настання деліктної відповідальності за завдання шкоди ушкодженням здоров'я необхідна наявність таких умов: протиправна поведінка особи, яка завдала шкоду, наявність шкоди, причинно-наслідковий зв'язок між протиправною поведінкою та шкодою, наявність вини. Водночас, у цих справах діє презумпція вини заподіювача шкоди, який повинен довести відсутність своєї вини [38, 2]. Потерпілий доводить факти завдання шкоди за участю відповідача, розмір завданої шкоди, а також факт того, що відповідач є заподіювачем шкоди. Водночас, багато справ у національній судовій практиці, коли позивачеві відмовляють у задоволенні позову як заявленому без підстав або без доказів причинно-наслідкового зв'язку.

Встановленням судом фактів протиправної поведінки особи, яка завдала шкоду, наявності шкоди, а також причинно-наслідкового зв'язку між протиправною поведінкою та шкодою, у таких специфічних справах як медичні, відбувається на підставі судової експертизи, що значно ускладнює судовий розгляд та розв'язання таких справ. Зокрема, варто звернути увагу на умови, у яких може проводитися така експертиза щодо пацієнта, який страждає від неналежно наданої медичної допомоги, а також темпоральних меж і ймовірності однозначних висновків. Варто врахувати те, що згідно з чинним цивільним процесуальним законодавством України, справи, у яких вимагається проведення експертизи, розглядатимуться в

загальному позовному провадженні, що також істотно вплине на строки розгляду такої справи.

ВИСНОВКИ. Узагальнюючи способи, які застосовуються у практиці інших країн щодо відшкодування шкоди, завданої медичним працівником ("medical malpractice"), варто відмітити те, що їхнє різноманіття дає ширші можливості для пошуку найбільш ефективного та підходящого способу врегулювання спору для такої специфічної категорії справ, як відшкодування шкоди, завданої медичним працівником.

Аналіз українського законодавства і практики національних судів показав, що у справах про відшкодування шкоди, завданої медичним працівником, немає єдиних підходів і сталого правозастосування. Запроваджений у 2016 р. механізм врегулювання спорів за допомогою клініко-експертних комісій Міністерства охорони здоров'я України щодо неналежної якості наданих медичних послуг поки що не використовується в повній мірі, а також розповсюджується лише на оцінювання якості наданих послуг, але не дає можливості ухвалити рішення щодо відшкодування шкоди або визначити її розмір. З огляду на це, необхідність і доцільність запровадження додаткових позасудових способів врегулювання спорів, що виникають із відносин заподіяння шкоди медичних працівником, зокрема, за допомогою обов'язкового звернення до окремого органу чи підрозділу медичної установи з метою здійснення спроби врегулювання спору, або досудових перевірок, із метою оцінки можливостей судового розгляду цього спору, наявності доказів і відповідності способів захисту прав, зокрема, визначення розміру заподіяної шкоди, належного відповідачів у справі тощо.

Список використаної літератури

1. Вспышка коронавирусной инфекции COVID 19. Электронный ресурс. – Режим доступа : <https://www.who.int/ru/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019> (дата звернення: 01.12.2020)
2. Герц А. А. Договірні зобов'язання у сфері надання медичних послуг : автореф. дис. д-ра юрид. наук) Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://dnpn.org.ua/files/gerts-a-a-dogovirni-zobov-yazannya-u-sferi-nadannya-medichnih-poslug-a.pdf> (дата звернення: 01.12.2020)
3. Мостовенко О. С. Співвідношення понять "медична допомога" та "медична послуга" у контексті реалізації конституційних прав громадян / О. С. Мостовенко // Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. – Ужгород. – 2017. – Вип. 44(1). – С. 59–62.
4. Миронова Г. А. Право на медичну допомогу: цивільно-правова характеристика / Г. А. Миронова // Приватне право і підприємництво. – 2014. – Вип. 13. – С. 67–71.
5. Михайлов С. В. Цивільно-правова відповідальність у сфері надання медичних послуг : автореф. дис. канд. юрид. наук / С. В. Михайлов. – Х., 2010.
6. Голошівцев В. О. Деякі особливості цивільно-правової відповідальності за шкоду, завдану неналежним лікуванням / В. О. Голошівцев // Актуальні проблеми держави і права. – 2014. – Вип. 72. – С. 230–236.
7. Булеца С. Б. Цивільно-правова відповідальність у сфері здійснення медичної діяльності / С. Б. Булеца // Право і громадянське суспільство. – 2014. – № 1. – С. 207–208.
8. Дроздова О. В. Цивільно-правова природа форм захисту прав пацієнта / О. В. Дроздова // Порівняльно-аналітичне право. – 2015. – № 6. – С. 86–89.
9. Дроздова О. В. Диференціація способів і засобів захисту пацієнтів / О. В. Дроздова // Наук. вісн. Херсон. держ. ун-ту. Серія Юридичні науки. – Херсон. – 2016. – Вип. 1. – Т. 1. – С. 109–113.
10. Конституція України від 28 червня 1996 р. (зі змінами) Електронний ресурс. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 01.12.2020)
11. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. (зі змінами) Електронний ресурс. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 01.12.2020)
12. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. (зі змінами) Електронний ресурс. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 01.12.2020)
13. Закон України "Про судовий збір" від 08 липня 2011 р. (зі змінами) Електронний ресурс. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3674-17#Text> (дата звернення: 01.12.2020)
14. Закон України "Про виконавче провадження" від 02 червня 2016 р. (зі змінами). Електронний ресурс. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text> (дата звернення: 01.12.2020)
15. Загальна декларація прав людини 1948 р. Електронний ресурс. – Режим доступу : <https://www.coe.int/uk/web/compass/the-universal-declaration-of-human-rights-full-version-> (дата звернення: 01.12.2020)
16. European Convention on Human Rights 1950. Електронний ресурс. – Режим доступу : https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf (дата звернення: 01.12.2020)
17. Король Д. А. Спрошене провадження цивільного судочинства в різних країнах Європи: порівняльна характеристика / Д. А. Король. Електронний ресурс. – Режим доступу : <https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/download/291/276> (дата звернення: 01.12.2020).
18. Василюк Н. В. Врегулювання спору за участю судді і спрошене провадження у цивільному судочинстві України Тези виступу на Міжнар. конференції "Малозначні спори: європейський та український досвід вирішення", 2018 р. Електронний ресурс. – Режим доступу : (дата звернення: 01.12.2020).
19. Ханик-Посполітак Р. "Досудове", "альтернативне", "позасудове" врегулювання/вирішення приватноправових спорів: співвідношення понять / Р. Ханик-Посполітак, В. Посполітак. Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/1/8.pdf> (дата звернення: 01.12.2020).
20. Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 05.02.2016 р. № 69 "Про організацію клініко-експертної оцінки якості надання медичної допомоги та медичного обслуговування". Електронний ресурс. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0286-16#Text> (дата звернення: 01.12.2020)
21. Civil and Procedural law Glossary. Електронний ресурс. – Режим доступу : https://www.ejtn.eu/Documents/About%20EJTN/Linguistics%20Project/MA_Campos_-_Civil_and_Procedural_Law_Glossary.pdf (дата звернення: 01.12.2020).
22. Out-of-court settlement' Dictionnary. Електронний ресурс. – Режим доступу : <https://www.ldoceonline.com/dictionary/out-of-court-settlement> (дата звернення: 01.12.2020).
23. Dispute Resolution. Електронний ресурс. – Режим доступу : https://www.americanbar.org/groups/dispute_resolution/resources/Dispute-ResolutionProcesses/ (дата звернення: 01.12.2020).
24. Korobkin R., Guthrie C. Opening Offers and Out-of-Court Settlement: A Little Moderation May Not Go a Long Way in The Ohio State Journal on Dispute Resolution, 1994, Vol. 10, No 1. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/159599013.pdf> (дата звернення: 01.12.2020).
25. Sonny Bal B. An Introduction to Medical Malpractice in the United States in Clinical Orthopaedics and Related Research, 2009, No 467 (2), Pp. 339-347. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2628513/> (дата звернення: 01.12.2020)
26. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2005 р. (зі змінами). Електронний ресурс. Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 01.12.2020).
27. Рішення Харківського окружного адміністративного суду від 11 вересня 2019 р. Електронний ресурс. Режим доступу : <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/82943794/> (дата звернення: 01.12.2020).
28. Bowman M. A. Risk Management and medical malpractice. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/1558049/> (дата звернення: 01.12.2020).
29. Medical Malpractice Screening Panels: A Judicial Evaluation of their Practical Effect. URL: <https://heonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein:journals/upitt42&div=43&id=&page=> (дата звернення: 01.12.2020)
30. Metzloff Thomas B. Alternative dispute resolution strategies in medical malpractice Alaska Law Review, volume 9, issue 2 1992. URL: <https://scholarship.law.duke.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1295&context=alr> (дата звернення: 01.12.2020).
31. Sohn D. H., Sonny Bal D. Medical Malpractice Reform: The Role of Alternative Dispute Reloution in Clinical Orthopaedics and Related Research, 2012, Vol. 470(5), Pp. 1370-1378. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3314770/> (дата звернення: 01.12.2020).
32. Eggen Jean M. Medical malpractice Screening Panels: An Update and Assessment in Journal of Health and Life Science Law, Vol. 6, No 3, 2013. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2295126 (дата звернення: 01.12.2020).
33. Постанова Вінницького апеляційного суду від 06 травня 2020 р. Електронний ресурс. Режим доступу : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89126834> (дата звернення: 01.12.2020).
34. Постанова Верховного Суду від 20 травня 2020 р. Електронний ресурс. Режим доступу : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89395331> (дата звернення: 01.12.2020).
35. Постанова Херсонського апеляційного суду від 17 березня 2020 р. Електронний ресурс. Режим доступу : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88293617> (дата звернення: 01.12.2020).
36. Рішення Сувровського районного суду м. Одеси від 23 лютого 2018 р. Електронний ресурс. Режим доступу : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72583382> (дата звернення: 01.12.2020).
37. Рішення Тернопільського районного суду від 26 листопада 2019 р. Електронний ресурс. Режим доступу : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86020339> (дата звернення: 01.12.2020).
38. Постанова Верховного Суду від 28 серпня 2019 р. Електронний ресурс. Режим доступу : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83925606> (дата звернення: 01.12.2020).

References

1. Vspyska koronavirusnoi ynfektsii COVID 19 [Outbreak of coronavirus infection COVID 19]. <https://www.who.int/ru/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019> (in Russian).
2. Herts, A.A. Dohovirni zoboviazannia u sferi nadannia medychnykh posluh [Contractual obligations within medical relations] [Avtoref. dys. doktora yuryd. nauk]. http://idpnan.org.ua/files/gerts-a.a.-dogovirni-zobov-yazannia-u-sferi-nadannia-medichnih-poslug_a_.pdf (in Ukrainian).
3. Mostovenko, O. S. (2017) Spivvidnoshennia poniat "medychna dopomoha" ta "medychna posluha" u konteksti realizatsii konstytutsiinykh prav hromadian [Correlation of terms "medical care" and "medical service" in the frame of constitutional rights of citizens]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu* [Scientific Bulletin of Uzhhorod National University], 44(1), 59-62. (in Ukrainian).
4. Myronova, H. A. (2014) Pravo na medychnu dopomohu: tsyvilno-pravova kharakterystyka [Right to a medical care: civil law description]. *Pryvatne pravo i pidpriemnytstvo* [Private law and entrepreneurship], 13, 67-71 (in Ukrainian).
5. Mykhailov, S.V. (2010) Tsyvilno-pravova vidpovidalnist u sferi nadannia medychnykh posluh [Civil law responsibility in the area of medical service] [avtoref. dys. kand. yuryd. nauk]. Kharkiv (in Ukrainian).
6. Holoshyets, V. O. (2014) Deiaki osoblyvosti tsyvilno-pravovoi vidpovidalnosti za shkodu, zavdanu nenalezhnym likuvanniam [Some features of civil law responsibility for the damages of medical malpractice]. *Aktualni problemy derzhavy i prava* [Current issues of state and law], 72, 230-236 (in Ukrainian).
7. Buletsa, S.B. (2014) Tsyvilno-pravova vidpovidalnist u sferi zdishnennia medychnoi diialnosti [Civil law responsibility in the area of medical care]. *Pravo i hromadianske suspilstvo* [Law and civil society], 1, 207-208 (in Ukrainian).
8. Drozdova, O. V. (2015) Tsyvilno-pravova pryroda form zakhystu prav patsiienta [Civil law nature of the patients' rights protection]. *Porivnialno-analitychne pravo* [Comparative and analytical law], 6, 86-89. (in Ukrainian).
9. Drozdova, O.V. (2016) Dyferentsiatsiia sposobiv i zasobiv zakhystu patsiientiv. Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu [Differentiation of methods and tools in patients rights protection]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya Jurydychni nauky* [Scientific Bulletin of Kherson State University. Jurisprudence series], 1, T. 1, S. 109-113 (in Ukrainian).
10. Konstytutsiia Ukrainy (1996) (zi zminamy) [Constitution of Ukraine]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> (in Ukrainian).
11. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy (2003) (zi zminamy) [Civil Law Code of Ukraine]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (in Ukrainian).
12. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy (2004) (zi zminamy) [Code of Civil Procedure of Ukraine]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (in Ukrainian).
13. Pro sudovy zbir, Zakon Ukrainy (2011) (zi zminamy) [About court fees, Law of Ukraine]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3674-17#Text> (in Ukrainian).
14. Pro vykonavche provadzhennia, Zakon Ukrainy (2016) (zi zminamy) [About enforcement, Law of Ukraine]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text> (in Ukrainian).
15. Zahalna deklaratsiia prav liudyny (1948) [Universal Declaration of Human Rights]. <https://www.coe.int/uk/web/compass/the-universal-declaration-of-human-rights-full-version-> (in Ukrainian).
16. European Convention on Human Rights (1950). https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf
17. Korol, D. A. Sproshchene provadzhennia tsyvilnoho sudochynstva v riznykh krainakh Yevropy: porivnialna kharakterystyka [Summary proceedings of civil procedure in different European states: comparing analysis]. <https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/download/291/276> (in Ukrainian).
18. Vasylyna, N. V. (2018) Vrehuliuvannia sporu za uchastiu sudu i sproshchene provadzhennia u tsyvilnomu sudochynstvi Ukrainy [Settlement with a judge and summary proceedings in civil procedure of Ukraine] U Mizhn. Konferentsii "Maloznachni spory: yevropeiskyi ta ukrainskyi dosvid vyreshennia" (in Ukrainian).
19. Khanyk-Pospolitak, R., Pospolitak, V. "Dosudove", "alternatyvne", "pozasudove" vruhliuvannia/vyrishennia pryvatnopravovykh sporiv: spivvidnoshennia poniat [Pretrial, out-of-court and alternative dispute resolution/adjudication: the correlation of notions]. <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/1/8.pdf> (in Ukrainian).
20. Pro orhanizatsiiu kliniko-ekspertnoi otsinky yakosti nadannia medychnoi dopomohy ta medychnoho obsluhovuvannia, Nakaz Ministerstva okhorony zdorov'ia Ukrainy [About the organization of clinical and expert assessment of the quality of medical care and medical care, Order of Ministry of health protection of Ukraine]. Ne 69 (2016). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0286-16#Text> (in Ukrainian).
21. Civil and Procedural law Glossary. https://www.ejtn.eu/Documents/About%20EJTN/Linguistics%20Project/MA_Campos_-_Civil_and_Procedural_Law_Glossary.pdf (in English).
22. Out-of-court settlement Dictionary. <https://www.ldoceonline.com/dictionary/out-of-court-settlement> (in English).
23. Dispute Resolution. https://www.americanbar.org/groups/dispute_resolution/resources/DisputeResolutionProcesses/ (in English).
24. Korobkin, R., Guthrie, C. (1994) Opening Offers and Out-of-Court Settlement: A Little Moderation May Not Go a Long Way. *The Ohio State Journal on Dispute Resolution*, Vol. 10, No 1. <https://core.ac.uk/download/pdf/159599013.pdf> (in English).
25. Sonny, Bal B. (2009) An Introduction to Medical Malpractice in the United States. *Clinical Orthopaedics and Related Research*, 467 (2), 339-347 <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2628513/> (in English).
26. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine] (2005) (zi zminamy). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (in Ukrainian).
27. Rishennia Kharkivskoho okruzhnogo administratyvnoho sudu vid 11 veresnia 2019 r. <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/82943794/> (in Ukrainian).
28. Bowman, M. A. Risk Management and medical malpractice. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/1558049/> (in English).
29. Medical Malpractice Screening Panels: A Judicial Evaluation of their Practical Effect. <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/upitt42&div=43&id=&page=> (in English).
30. Metzloff, Thomas B. (1992) Alternative dispute resolution strategies in medical malpractice. *Alaska Law Review*, Vol. 9, Issue 2. <https://scholarship.law.duke.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1295&context=alr> (in English).
31. Sohn, D. H., Sonny, Bal D. (2012) Medical Malpractice Reform: The Role of Alternative Dispute Resolution. *Clinical Orthopaedics and Related Research*, 470(5), 1370-1378. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3314770/> (in English).
32. Eggen, Jean M. (2013) Medical malpractice Screening Panels: An Update and Assessment. *Journal of Health and Life Science Law*, Vol. 6, No 3. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2295126 (in English).
33. Postanova Vinnytskoho apeliatyynoho sudu vid 06 travnia 2020 r. [Decision of the court of appeal]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89126834> (in Ukrainian).
34. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 20 travnia 2020 r. [Decision of the Supreme Court]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89395331> (in Ukrainian).
35. Postanova Khersonskoho apeliatyynoho sudu vid 17 bereznia 2020 r. [Decision of the court of appeal]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88293617> (in Ukrainian).
36. Rishennia Suvorovskoho raionnoho sudu m. Odesy vid 23 liutoho 2018 r. [Decision of the local court]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72583382> (in Ukrainian).
37. Rishennia Terebovlianskoho raionnoho sudu vid 26 lystopada 2019 r. [Decision of the local court]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86020339> (in Ukrainian).
38. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 28 serpnia 2019 r. [Decision of the Supreme Court]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83925606> (in Ukrainian).

Received: 01.02.2021

Accepted: 19.02.2021

T. Nikitina, PhD Student

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

COURT SETTLEMENT AND OUT-OF-COURT SETTLEMENT OF DISPUTES, ARISING FROM THE RELATIONS OF HARM BY MEDICAL SPECIALIST

The article analyzes various forms of protection of the rights of individuals to compensation for harm caused by a medical specialist, which are used in different countries around the world. In particular, special attention is paid to those approaches to pre-trial and out-of-court dispute resolution arising from patient harm relationships used in the United States. Among the most common ways of resolving such disputes are seeking help from a separate body or unit of a medical institution (risk management), mediation and negotiations in medical disputes, pre-trial inspections ("screening panels"), which allow to find a more compromise way to protect individual rights, affected by the actions of medical specialist. Accordingly, the first part of the article carries out a terminological analysis of the category "relationship of harm to a health worker" and the search for the closest term ("medical malpractice"), which allows for research in English-language scientific sources. The second part of the article is devoted to the analysis and generalization of the methods used in the practice of other countries to compensate for damage caused by a medical specialist (medical malpractice). The last part of the article analyzes the Ukrainian legislation and practice of national courts, which showed that in cases of compensation for damage caused by a medical specialist, there are no common approaches and single law approaches. In particular, attention is paid to the procedure for assessing the quality of medical services provided in 2016 by clinical expert commissions of the Ministry of Health of Ukraine. The study provided an opportunity to justify in the conclusions the need and feasibility of introducing additional out-of-court methods of resolving disputes arising from the relationship of harm to medical workers.

Keywords: civil proceedings; court proceedings; alternative dispute resolution; reparation; damage caused by a medical professional.

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv.
Legal Studies, 2021; 1 (116): 40–44
УДК: 34.340.1
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2021/1.116-8>

ISSN 1728-2195
© Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Publishing center "Kyiv University", 2020

О. Олійник, д-р юрид. наук, проф.
ORCID ID: 0000-0002-4947-9687

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

СПОСОБИ РОЗВ'ЯЗАННЯ ТА ПОДОЛАННЯ КОЛІЗІЙ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Досліджуються оптимальні способи і шляхи розв'язання питання подолання колізій у кримінальному праві України. Методологічний інструментарій обрано відповідно до поставленої мети, специфіки об'єкта та предмета дослідження. Основним є загальний діалектичний метод наукового пізнання реальних правових явищ. Застосовувалися такі спеціальні методи дослідження: метод системного аналізу, формально юридичний, тлумачення норм права, порівняльно-правовий, моделювання. Теоретичним базисом дослідження є останні наукові праці за обраним напрямом. Як введено під час здійснення аналізу юридичної літератури, зустрічається такий перелік ефективних способів розв'язання та попередження колізій у праві, який можна екстраполювати і на сферу кримінального права: 1) уніфікація права; 2) гармонізація права; 3) зближення права; 4) чітке розмежування повноважень органів державної влади; 5) моніторинг нормативних правових актів; 6) створення модельних законів; 7) тлумачення права; 8) удосконалення законодавства. За результатами проведеного дослідження запропоновано застосовувати різні принципи для подолання колізій залежно від їхнього виду (зокрема, "спеціальний закон скасовує загальний закон", "пізнішим законом скасовується більш ранній", "наступний загальний закон не скасовує більш ранній спеціальний закон аналогічної юридичної сили"). Певним орієнтиром у цьому питанні можуть бути відповідні документи: лист Міністерства юстиції України "Щодо практики застосування норм права у випадку колізії" від 26 грудня 2008 р.; рішення КСУ, у яких прописані алгоритми розв'язання колізій; рішення ЄСПЛ (зокрема, "Щокін проти України", 14.10.2010) тощо.

Ключові слова: колізія права, подолання колізій, уніфікація права, гармонізація права, тлумачення права, зближення права.

ВСТУП. Нині поширеним явищем у правовій дійсності є наявність двох або більше норм права, які спрямовані на регулювання тих самих суспільних відносин, але по-різному їх регламентують. Така ситуація має назву колізія права (юридична колізія). Колізія може виявитися у правовій сфері, коли її предмет суто нормативний (колізія норми, колізія законів, відмінності в розумінні, тлумаченні й застосуванні правових норм), проте вона може бути присутня в інших протиріччях і конфліктах, коли відбуваються зіткнення й розбіжність інтересів, поглядів, прагнень, що виявилися у правовій діяльності; по-друге, кримінальному праву, як і будь-якій іншій високоорганізованій системі, властивий деякий ступінь неузгодженості між її елементами, її призначенням і тим, чим вона є насправді, водночас вказана неузгодженість утворює дефекти, деформації у праві та призводить до значних збоїв під час правового регулювання (у загальній теорії права вони іменуються логіко-структурними дефектами, серед яких можна виокремити прогалини у праві, нормативну надмірність, суперечливість норм, логічну недосконалість юридичних конструкцій, колізії тощо. Термін "колізія законів" – це розходження змісту двох або більше формально діючих нормативних актів" [1, с. 554]. Існування чи ігнорування такої ситуації в законодавстві не сприяє вдосконаленню використання норм закону про кримінальну відповідальність правозастосовчими органами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці вивчення правової природи такого явища як правова колізія присвячували свої праці такі вітчизняні й зарубіжні вчені як Ю. Г. Арзамасов, П. С. Берзін, С. С. Василів, Є. М. Вечерова, М. О. Власенко, О. А. Єршова, В. В. Єршова, Я. І. Ленгер, О. К. Марін, М. І. Матузов, Д. С. Милинчук, О. В. Москалюк, Т. Н. Нешатаєва, К. К. Панько, О. В. Розгон, А. В. Савченко, О. В. Ус, А. Ф. Черданцев і багато інших.

Водночас, окремі аспекти порушеного нами питання залишилися поза увагою вітчизняних і зарубіжних науковців.

Метою статті є пошук оптимальних способів і шляхів розв'язання питання подолання колізій у кримінальному праві України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ. У юридичній літературі пропонують різні форми (способи) розв'язання колізій норм права. Зокрема, О. В. Розгон вважає, що це попередження, усунення і подолання колізій [2, с. 56]. Я. І. Ленгер перекоонує, що подолання колізій здійснюється шляхом правотворчості, систематизації, розв'язання колізій у процесі правозастосування, тлумачення, у судовому та позасудовому порядку [3, с. 83]. С. С. Василів взагалі стверджує, що подолання правових колізій не зумовлює припинення колізійності законодавства взагалі, а отже усунути такі колізії можливо виключно внесенням змін і доповнень до чинного законодавства [4, с. 83]. Зважаючи на ці й інші проаналізовані юридичні джерела, пропонуємо під формами вирішення колізій розуміти: усунення; подолання, формулювання та застосування "колізійних правил". Зокрема, усунення колізій повинно здійснюватись суб'єктом, який уповноважений видавати, змінювати та скасовувати положення, що містяться в одному джерелі чи різних джерелах кримінального права, водночас остаточно розв'язуючи проблему колізії відповідних положень. Подолання ж колізій пов'язується з діяльністю суб'єкта правозастосування, який обирає одне з кількох положень в одному джерелі чи різних джерелах кримінального права й застосовує таке положення. У свою чергу "колізійними правилами" визнаються вимоги застосування певного положення, що міститься в одному чи в різних джерелах кримінального права, як мінімум із двох положень, які, відповідно, перебувають у колізії між собою.

Види колізій кримінального права. У юридичній літературі зустрічається такий перелік ефективних способів розв'язання та попередження колізій у праві, який можна екстраполювати й на сферу кримінального права:

1) уніфікація права – це такий спосіб запобігання колізій, який виражається у створенні однакових, максимально схожих національних правових норм [5]. Вона може бути як внутрішньою (створення однакового законодавства в суб'єктах однієї держави), так і зовнішньою

(створення однакового законодавства в різних державах), проте навіть повний текстовий збіг нормативно-правових актів і норм права може й не дати гарантії повного захисту від колізій, оскільки завжди можливі випадки різного тлумачення норм права та неоднакової практики їхнього застосування;

2) гармонізація права – спосіб усунення колізій, який є певним процесом, спрямованим на зближення законодавчих актів різних держав задля розв'язання колізій [5];

3) зближення права – це спосіб усунення колізій, який є курсом держави, спрямованим на визначення загальних напрямів узгодженого розвитку національних законодавств, подолання правових розбіжностей і розробку загальних правових рішень [6];

4) чітке розмежування повноважень органів державної влади – це спосіб запобігання колізій, який полягає у створенні та закріпленні виключного переліку компетенцій для органів державної влади та встановлення відповідальності за його порушення. Звичайно, не можна виключати можливості існування не врегульованих суспільних відносин, тобто тих із них, які з певних причин не були нормативно врегульовані тим органом, на який було покладено відповідний обов'язок. Відтак, ми підтримуємо думку Д. С. Милинчука про те, що в разі невідкладного врегулювання згаданих вище суспільних відносин не можна приймати рішення без урахування думки компетентного органу, а отже необхідно регламентувати механізм створення термінових консультаційних комісій компетентного органу, які брали б участь у прийнятті індивідуального правового акту [7, с. 133–139];

5) моніторинг нормативних правових актів – це науково та методично обґрунтована система комплексної оцінки змісту і форми нормативних актів, яка здійснюється на плановій основі за допомогою отримання різних видів інформації, спостереження, аналізу, контролю і прогнозу, що виконуються з метою створення якісної і ефективної системи нормативно-правових актів [8]. Такий моніторинг потрібний для акумулювання даних про відповідні нормативно-правові акти, проекти законів, експертні висновки й рекомендації; він дозволяє зрозуміти поточну ситуацію та розробити тактику та стратегію щодо подальшого вдосконалення національного законодавства. Він також може бути внутрішнім і зовнішнім;

6) створення модельних законів – це такий спосіб запобігання колізій, який полягає у створенні законодавчих актів типового характеру, які містять нормативні рекомендації, а також варіанти можливих правових рішень тих чи інших питань певної сфери суспільних відносин [9]. Практика розробки модельних законів є досить популярною та застосовується по всьому світу (наприклад, в Україні – це Основи законодавства, у державах ЄС – Модельний КК, у США – Приблизний (Модельний) КК і т. ін.);

7) тлумачення права – це спосіб подолання та попередження колізій, який використовується в контексті уніфікації права та є "викладеною в письмовій формі науковою думкою, що має вирішальний вплив у ході прийняття рішення з поставленого питання" [10, с. 11]. Водночас тлумачення права пов'язане з інтерпретацією його норм, співвідношенням "духу" й "букви" закону, встановленням його змісту та сутності;

8) удосконалення законодавства – спосіб усунення та попередження колізій, який виражається у формі процесу законотворення, пов'язаного з об'єктивним, найбільш ефективним використанням законодавчої техніки. Водночас можуть змінюватися або скасовуватися окремі нормативні правові акти або їхні частини та прийматися абсолютно нові нормативні-правові акти. Останнє є найбільш ефективною формою вдосконалення законодав-

ства, оскільки враховує всі умови, які диктує суспільство, що динамічно розвивається [7, с. 133–139].

В Україні тривалий час точилася дискусія із приводу прийняття в Україні закону про нормативно-правові акти, який містив би вимоги до всіх таких актів. На наш погляд, у такому нормативному акті існує об'єктивна необхідність, водночас у ньому необхідно було б закріпити і статус механізму вирішення можливих колізій між нормами права. Справді, сучасне право, яке повсякчас ускладнюється, має відповідні колізії. У суспільстві завжди створюватимуться ситуації невизначеності, двозначності тощо. Однак законодавець має розробити дієвий механізм, спрямований на створення умов, за яких кількість виявлених колізій перевищуватиме кількість невиявлених, а також максимально точно визначити загальні умови, за яких буде зрозуміло, яку норму права необхідно застосувати, статтею або пунктом якого нормативного правового акту необхідно користуватися під час виникнення будь-якої зі згаданих груп колізій [7, с. 133–139].

Вплив принципів права на подолання колізій.

Попри це, варто підкреслити, що одна з вирішальних ролей під час подолання колізій належить принципам кримінального права. Проблема полягає в тому, що одні правники спеціально наголошують, що "у науковій літературі ніколи не було обґрунтовано і належно розв'язано проблему колізій між основними засадами (принципами) ... законодавства та конкретними правовими нормами" [10], інші наводять докази того, що "для подолання темпоральних колізій, які виникають унаслідок видання в різний час з одного й того ж питання двох чи більше норм права, використовується відомий ще з часів римського права колізійний принцип *lex posterior derogat priori* (латин. "пізнішим законом скасовується раніший")", однак його класична формула, "яка ґрунтується на припущенні розумності законодавства, під час подолання ... темпоральних колізій може бути спростована за допомогою посилань на загальні правові принципи або цілі правового регулювання, що порушуються у процесі застосування колізійного принципу *lex posterior* і свідчать про нерозумність дій законодавця" [11, с. 20–23]. Водночас, "у виняткових випадках, коли застосування колізійних принципів краще забезпечує досягнення цілей правового регулювання, ніж застосування колізійних норм, у ході вибору правової норми доцільно керуватися колізійними принципами *lex specialis derogat generalis* (латин. "спеціальний закон відмінняє (витісняє) загальний закон"); *lex posterior derogat priori* (латин. "пізнішим законом відмінняється більш ранній"); *lex posterior generalis non derogat priori speciali* (латин. "наступний загальний закон не скасовує більш ранній спеціальний закон аналогічної юридичної сили)" [12, с. 114].

Законодавчі пропозиції подолання колізій. Крім того, у листі Міністерства юстиції України "Щодо практики застосування норм права у випадку колізії" від 26 грудня 2008 р., говориться, що: "Колізія норм права вирішується шляхом вибору того нормативного акту, який має бути застосований до конкретного випадку (юридичного факту).

Існує й декілька способів, за якими можливо визначити нормативно-правовий акт, яким варто керуватися.

1. У разі існування неузгодженості між нормами, виданими одним і тим самим нормотворчим органом, застосовується акт, виданий пізніше, навіть якщо прийнятий раніше акт не втратив своєї чинності. Така неузгодженість може виникнути внаслідок того, що прийняття нової норми не завжди супроводжується скасуванням "застарілих" норм з одного й того ж питання.

2. У разі існування суперечності між актами, прийнятими різними за місцем в ієрархічній структурі органами

– вищестоящим і нижчестоящим, застосовується акт, прийнятий вищестоящим органом, як такий, що має більшу юридичну силу.

3. У випадку існування неузгодженості між актами, виданими одним й тим самим органом, але які мають різну юридичну силу, застосовується акт вищої юридичної сили. Наприклад, у випадку суперечності норм закону й Конституції України (254к/96-ВР), які прийняті Верховною Радою України – колізія розв'язується на користь Конституції, яка має найвищу юридичну силу.

4. У ході розбіжності між загальним і спеціальним нормативно-правовим актом перевага надається спеціальному, якщо він не скасований виданим пізніше загальним актом..." [13].

Щодо КСУ, то він у своїх рішеннях переважно застосовує таке формулювання "Проте відповідно до статей 147, 150 Конституції України та статті 13 Закону України "Про Конституційний Суд України" усунення колізій законодавства не належить до повноважень Конституційного Суду України" (речення друге абзацу четвертого пункту 3 мотивувальної частини Ухвали КСУ про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої статті 243–5, частин третьої, четвертої статті 243–15 Цивільного процесуального кодексу України від 13 жовтня 2005 р. № 39-у/2005), хоча в інших рішеннях можуть стверджуватися і більш конкретні позиції: "розв'язання колізії, тобто визначення норми, яка повинна бути застосована до конкретних правовідносин, може стати предметом конституційного провадження лише у порядку, визначеному ст. 84 Закону України "Про Конституційний Суд України" або "оскільки два аналізовані вище закони є нормативно-правовими актами одного рівня правового регулювання, то такий їхній стан породжує правову колізію у правозастосуванні, тому що дві норми законів суперечать одна одній. Розв'язання таких питань не віднесено до повноважень Конституційного Суду України, оскільки усунення суперечностей у законодавчому регулюванні може здійснюватися не шляхом тлумачення терміну "власні транспортні засоби", який застосовується у ст. 1 Закону, а лише на законодавчому рівні шляхом внесення відповідних змін до законів" [14].

Також у рішенні "Щокін проти України", 14.10.2010, ЄСПЛ встановив, що коли національне законодавство припустило неоднозначне або множинне тлумачення прав та обов'язків осіб, національні органи зобов'язані застосувати найбільш сприятливий для осіб підхід, тобто розв'язання колізій у законодавстві завжди тлумачиться на користь особи, відтак було констатовано порушення ст. 1 Першого протоколу до ЄКПЛ [15, с. 57–58].

Колізійні принципи. Незважаючи на такі теоретичні та прикладні складнощі О. В. Москалюк наголошує на ключовій ролі принципів права під час подолання колізій, водночас "сам механізм подолання колізій включає такі елементи: 1) колізійна норма; 2) колізійні принципи; 3) принципи права" [16, с. 5]. У свою чергу О. В. Розгон наводить вагомий аргументи на підтвердження попереднього висновку та створює теорію про роль принципів права в подоланні колізій, яка, за нашим переконанням, заслуговує на увагу та адаптацію у площині кримінального права, його норм і принципів, стверджуючи, що:

а) існують загальновизнані принципи розв'язання колізій у праві: принцип пріоритету норми, яка має вищу юридичну силу; принцип пріоритету спеціальної норми перед загальною; принцип пріоритету норми, прийнятої згодом (такі принципи застосовуються в суворо визна-

ченій послідовності, тобто кожен наступний із них застосовується лише за неможливості застосування попереднього та, крім того, існує також ще один спосіб, який застосовується у випадках, коли йдеться про колізії між нормами, що містяться у підзаконних актах одного рівня, прийнятих різними органами: правове регулювання конкретного питання на підзаконному рівні може здійснюватися тільки чітко уповноваженим органом, актам якого надається пріоритет, тобто в цьому випадку насамперед проводиться оцінка правомочності органу, що прийняв акт, здійснювати регулювання певного питання);

б) хоча колізійні норми і спрямовані на конкретизацію колізійних принципів, однак перші не завжди є продовженням других, оскільки іноді колізійні норми встановлюють правило вибору правової норми, відмінне від колізійного принципу;

в) за загальним правилом у випадку протиріччя колізійних норм колізійним принципам пріоритет варто надавати колізійним нормам, утім, у виняткових випадках, коли застосування колізійних принципів краще забезпечує досягнення цілей правового регулювання, ніж застосування колізійних норм, у процесі вибору правової норми доцільно керуватися колізійними принципами;

г) принципи права можна вважати правовими засобами, що сприяють запобіганню виникнення різного роду колізій у правовій системі, оскільки правотворчий орган під час прийняття норм права повинен перевіряти норми, що містяться в акті законодавства, який він приймає, на предмет відповідності правовим принципам, що існують у системі права та поширюють свою дію на суспільні відносини, що регулюються законодавчими актами;

г) не менш важливе значення принципи права відіграють у процесі тлумачення норм права як засоби запобігання правовим колізіям, відтак під час тлумачення колізуючих норм права суб'єкт тлумачення (правозастосовець) повинен з'ясувати, суперечать вони чи ні принципам права (і якщо така суперечність встановлена, то відповідна норма повинна бути визнана такою, що суперечить принципам права і не повинна застосовуватися);

д) попри те, що колізії завжди будуть існувати, необхідно знайти найбільш оптимальний спосіб їхнього розв'язання та постійно вживати заходів щодо їх упорядкування, не допускати протиріч між нормами права, які регулюють одні суспільні відносини, тому запрокуємо всьому цьому може бути ефективно функціонування механізму розв'язання колізій права [2, с. 57–58].

Уявляється, що наведені вище позиції можуть бути безпосередньо адаптовані під окрему галузь права, зокрема кримінального права. Саме таким інструментарієм варто керуватися в ході подолання колізій у кримінальному праві шляхом звернення до кримінально-правових принципів.

ВИСНОВКИ. Положення КК України, що закріплені у ч. 2 ст. 1, ч. 1 ст. 2, ч. 1 ст. 3 і ч. 4 ст. 3, розглядаються як передумови для розв'язання питання про подолання колізій і прогалин у законі про кримінальну відповідальність, оскільки на противагу принципам, які використовуються в цивілістичних галузях вітчизняного законодавства, наука кримінального права міцно обмежена межами принципів, що існують у цій галузі. У цьому випадку під колізією у кримінальному праві ми розуміємо існуючу суперечність між змістом кількох положень, що містяться в одному й тому самому джерелі або навіть різних джерелах кримінального права, коли ці положення врегульовують однакові суспільні

відносини, але застосоване в такому випадку має бути одне зі згаданих положень.

Види "колізійних правил" у джерелах кримінального права представлені насамперед залежно від конкретного виду таких джерел. Сучасне законодавство, зокрема кримінальне, практично не містить норм, спрямованих на подолання міжгалузевих колізій, однак колізії норм у різних галузях українського права створюють значні проблеми у правозастосовчій діяльності.

У юридичній літературі зустрічається такий перелік ефективних способів розв'язання та попередження колізій у праві, який можна екстраполювати й на сферу кримінального права: 1) уніфікація права; 2) гармонізація права; 3) зближення права; 4) чітке розмежування повноважень органів державної влади; 5) моніторинг нормативних правових актів; 6) створення модельних законів; 7) тлумачення права; 8) удосконалення законодавства.

Ураховуючи специфіку кримінального права, науковці пропонують застосовувати різні принципи для подолання колізій залежно від їхнього виду (зокрема, "спеціальний закон скасовує загальний закон", "пізнішим законом скасовується більш ранній", "наступний загальний закон не скасовує більш ранній спеціальний закон аналогічної юридичної сили"). Певним орієнтиром у цьому плані можуть бути відповідні документи: лист Міністерства юстиції України "Щодо практики застосування норм права у випадку колізії" від 26 грудня 2008 р.; рішення КСУ, у яких прописані алгоритми розв'язання колізій; рішення ЄСПЛ (зокрема, "Шокін проти України", 14.10.2010) тощо.

Список використаної літератури

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. — К.; Ірпін: Перун, 2005.
2. Розгон О. В. Сутність механізму вирішення колізій норм права / О. В. Розгон // *Eurasian Academic Research Journal*. — 2016. — № 1 (01). — С. 53–61.
3. Ленгер Я. І. Механізм вирішення правових колізій в муніципальному праві, його елементи. Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. — О., 2017. — Вип. 78. — С. 81–85.
4. Василів С. С. Правові колізії підвідомчості розгляду справ про адміністративні правопорушення / С. С. Василів // *Вісн. Нац. ун-ту "Львівська політехніка"*. Серія : Юридичні науки. — 2016. — № 837. — С. 181–187.
5. Нешатаева Т. Н. Международное частное право и международный гражданский процесс : учеб. курс : в 3 ч. / Т. Н. Нешатаева. — М. : Городец, 2004.
6. Тихомиров Ю. А. Курс сравнительного правоведения / Ю. А. Тихомиров. — М. : NORMA, 1996.
7. Милинчук Д. С. Коллизии как одна из причин препятствий для создания единообразного применения норм права в России / Д. С. Милинчук // *Вестн. Нижегородского ун-та им. Н. И. Лобачевского*. 2018. — № 3. — С. 133–139. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.unn.ru/pages/e-library/vestnik/19931778_2018_-_3_unicode/20.pdf
8. Арзамасов Ю. Г. Мониторинг в правотворчестве: теория и методология / Ю. Г. Арзамасов, Я. Е. Наконечный. — М. : МГТУ им. Н. Э. Баумана, 2009.
9. Якунин В. И. Проблемы международной гармонизации железнодорожного права России : монография / В. И. Якунин. — М. : Научный эксперт, 2008.
10. Bellet P. Rapport de synthèse. Travaux Assoc. H. Capitant, T. XXXI. 1980. P. 11.
11. Москалюк О. В. Використання принципів права при подоланні темпоральних колізій / О. В. Москалюк // *Адвокат*. — 2012. — № 1. — С. 20–24.
12. Москалюк О. В. Співвідношення колізійних норм і колізійних принципів при подоланні колізій між нормами рівної юридичної сили / О. В. Москалюк // *Вісн. Вищої ради юстиції*. — 2011. — № 4 (8). — С. 106–116.
13. Щодо практики застосування норм права у випадку колізії : лист Міністерства юстиції України від 26 груд. 2008 р. № 758-0-2-08-19. Верховна Рада України : [сайт]. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0758323-08#Text>
14. Каталог юридичних позицій Ухвали Конституційного Суду України про відмову, припинення конституційного провадження за Законом № 49 (4. Межі повноважень Конституційного Суду України, підвідомчість порушених питань 4.2. Усунення неузгодженості). Конституційний Суд України : [сайт]. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://ccu.gov.ua/storinka-knygy/42-usunennya-neuzgodzhenosti-1>
15. Справа Шокін проти України (Заяви № 23759/03 та 37943/06) : рішення Європейського суду з прав людини від 14 жовт. 2010 р. Верховна Рада України : [сайт]. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_858#Text
16. Москалюк О. В. Механізм подолання змістовних і темпоральних колізій норм права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / О. В. Москалюк. — К., 2011.

References

1. *Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language (with additions and additions)] (2005). Ed. V. T. Busel. Kyiv ; Irpin: *Perun* (in Ukrainian).
2. Rozhon, O. V. (2016) *Sutnist mekhanizmu vyrishennia kolizii norm prava* [The essence of the mechanism for resolving conflicts of law]. *Eurasian Academic Research Journal* [Eurasian Academic Research Journal], (1 (01)), 53-61 (in Ukrainian).
3. Lenher, Ya. I. (2017) *Mekhanizm vyrishennia pravovykh kolizii v munitsypalnomu pravi, yoho elementy* [The mechanism for resolving legal conflicts in municipal law, its elements]. *Aktualni problemy derzhavy i prava* [Current issues of state and law], (78), 81-85 (in Ukrainian).
4. Vasyliv, S. S. (2016) *Pravovi kolizii pidvidomchosti rozghliadu sprav pro administrativni pravoporushennia* [Legal conflicts of jurisdiction over cases of administrative offenses]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika"*. *Yurydychni nauky* [Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic". Series: Legal Sciences], (837), 181-187 (in Ukrainian).
5. Neshataeva, T. N. (2004) *Mezhdunarodnoe chastnoe pravo y mezhdunarodnyi grazhdanskiy protsess* [International private law and international civil procedure]. M. : *Horodets* (in Russian).
6. Tykhomyrov, Yu. A. (1996) *Kurs sravnytel'nogo pravovedeniya* [Course of comparative law]. M.: *NORMA*. (in Russian).
7. Mylynchuk, D. S. (2018) *Kollyzii kak odna yz prychyn prepyatstviy dlia sozdaniya edynobraznogo primeneniya norm prava v Rossyy* [Collisions as one of the causes of obstacles to creating a uniform application of law in Russia]. *Vestnyk Nyzhegorodskogo unyversyteta im. N. Y. Lobachevskogo* [Bulletin of Nizhny Novgorod University. NI Lobachevsky], (3), 133-139. (in Russian).
8. Arzamasov, Yu. H., Nakonechnyy, Ya. E. (2009) *Monytorynh v pravotvorchestve: teoriya y metodolohiya* [Monitoring in lawmaking: theory and methodology]. M. : *MHTU im. N.Э. Baumana* (in Russian).
9. Yakunyn, V. Y. (2008) *Problemy mezhdunarodnoy harmonyzatsyy zhelezнодорожного права Rossyy* [Problems of international harmonization of railway law in Russia]. M. : *Nauchnyi ekspert* (in Russian).
10. Bellet, P. (1980) *Rapport de synthèse. Travaux Assoc. H. Capitant, T. XXXI*.
11. Moskaliuk, O. V. (2012) *Vykorystannia pryncypiv prava pry podolanni temporalnykh kolizii* [The use of the principles of law in overcoming temporal conflicts]. *Advokat* [Lawyer], (1), 20-24 (in Ukrainian).
12. Moskaliuk, O. V. (2011) *Spivvidnoshennia koliziinykh norm i koliziinykh pryncypiv pry podolanni kolizii mizh normamy rivnoi yurydychnoi syly* [The ratio of conflict rules and conflict principles in overcoming conflicts between the rules of equal legal force]. *Visnyk Vyshchoi rady yustytisii* [Bulletin of the High Council of Justice], (4 (8)), 106-116 (in Ukrainian).
13. *Shchodo praktyky zastosuvannya norm prava u vypadku kolizii, lyst Ministerstva yustytisii Ukrainy* [Regarding the practice of application of legal norms in case of conflict, letter of the Ministry of Justice of Ukraine] №758-0-2-08-19 (2008). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0758323-08#Text> (in Ukrainian).
14. *Kataloh yurydychnykh pozytsii Ukhvaly Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy pro vidmovu, pryypnennia konstytutsiinoho provadzhennia za Zakonom № 49* [Catalog of legal positions of the Resolution of the Constitutional Court of Ukraine on refusal, termination of constitutional proceedings under Law № 49]. <http://ccu.gov.ua/storinka-knygy/42-usunennya-neuzgodzhenosti-1> (in Ukrainian).
15. *Sprava Shchokin proty Ukrainy* [Shchokin v. Ukraine] № 23759/03, №37943/06 (2010) [judgment of the European Court of Human Rights]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_858#Text (in Ukrainian).
16. Moskaliuk, O. V. (2011) *Mekhanizm podolannia zmistovnykh i temporalnykh kolizii norm prava* [The mechanism of overcoming meaningful and temporal conflicts of law] [avtoref. dys. kand. yuryd. nauk]. Kyiv.

Received: 13/01/2021

1st revision: 15/02/2021

Accepted: 22/02/2021

O. Oliynyk, Dr of Law, Prof.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

WAYS TO RESOLVE AND OVERCOME CONFLICTS IN CRIMINAL LAW OF UKRAINE

The purpose of the article is to find the best ways to resolve conflicts in the criminal law of Ukraine. Methods. Methodological tools are selected in accordance with the purpose, specifics of the object and subject of research. The main one is general dialectical method of scientific knowledge of real legal phenomena. Special research methods used in the study are: the method of systematic analysis, formal legal, interpretation of law, comparative law, modeling. The theoretical basis of the study is the latest scientific works in the chosen field of research. Results. As proved during the analysis of the legal literature, there is the following list of effective ways to resolve and prevent conflicts in law, which can be extrapolated to the field of criminal law: 1) unification of law; 2) harmonization of law; 3) approximation of law; 4) clear delineation of powers of public authorities; 5) monitoring of normative legal acts; 6) creation of model laws; 7) interpretation of law; 8) improvement of legislation. Conclusions. As a result of the study, it is proposed to apply different principles to overcome conflicts depending on their type (in particular, "a special law repeals a general law", "a later law cancels an earlier one", "the next general law does not cancel an earlier special law of similar legal force"). Types of "conflict rules" in the sources of criminal law are presented primarily depending on the specific type of such sources. Modern legislation, including criminal, contains virtually no rules aimed at overcoming intersectoral conflicts, but conflicts of law in various areas of Ukrainian law create significant problems in law enforcement.

Keywords: conflict of law; reducing conflicts; unification of law; harmonization of law; interpretation of law; approximation of law.

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv.
Legal Studies, 2021; 1 (116): 44–47
УДК: 346.3
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2021/1.116-9>

ISSN 1728-2195
© Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Publishing center "Kyiv University", 2020

A. Погоріленко, асп.
ORCID ID: 0000-0001-7246-526X

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ЗАКОНОДАВЧЕ РЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКО-ДОГОВІРНИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ ЕЛЕКТРОННОЇ КОМЕРЦІЇ

Досліджується Закон України "Про електронну комерцію", профільний нормативно-правовий акт у відповідній сфері, на предмет обсягу його нормативно-правового регулювання, зокрема щодо включення господарсько-договірних відносин до його спектру. Як було виявлено за результатами дослідження, відповідно до міжнародної практики, сфера електронної комерції включає різноманітні види правовідносин, включаючи такі: B2C (Бізнес-Споживач), C2C (Споживач-Споживач), B2G (Бізнес-Уряд), G2B (Уряд-Бізнес) і B2B (Бізнес-Бізнес), причому саме відносини типу B2B, тобто господарсько-договірні, є найбільшим її сегментом. Незважаючи на це, як було виявлено за результатами аналізу законодавства, профільний закон України у сфері електронної комерції не враховує потреби практики та виключає цей найбільший сегмент відповідної сфери з обсягу свого правового регулювання. Більше того, аналіз ключових положень відповідного закону, які врегульовують суб'єктний склад учасників відносин у сфері електронної комерції дає можливість зробити висновок, що суб'єкти господарювання, які бажають укласти між собою угоду, взагалі не вважатимуться учасниками відносин у сфері електронної комерції. Як наслідок, до сторін господарського договору, який за всіма ознаками належить до сфери електронної комерції, не застосовуються положення профільного закону про обов'язки продавця (виконавця, постачальника) товарів, робіт, послуг у сфері електронної комерції, обов'язки покупця у сфері електронної комерції, момент підписання електронного правочину. Виключення учасників господарсько-договірних відносин із обсягу правового регулювання Закону України "Про електронну комерцію" в цілому може сприяти негативний вплив як на розвиток електронної комерції в Україні, так і на розвиток господарсько-договірних відносин у нашій державі.

Ключові слова: суб'єктний склад учасників відносин у сфері електронної комерції; Закон України "Про електронну комерцію"; недосконалість правового регулювання; звууження суб'єктного складу відносин; міжнародна практика електронної комерції.

ВСТУП. Розвиток сфери електронної комерції щороку набуває все більших масштабів. Згідно з даними, оприлюдненими 29 березня 2019 р. Конференцією ООН по торгівлі та розвитку (ЮНКТАД) у Женеві [1], світові продажі у сфері електронної комерції у 2017 р. зросли на 13 %, досягнувши приблизно 29 трлн дол. Електронна комерція типу Бізнес-Споживач (B2C), була тим сегментом, що найбільше зростав, отримавши показник росту 22 % і досягнувши 3,9 трлн дол у 2017 р.

Та, незважаючи на це, електронна комерція типу Бізнес-до-Бізнесу (B2B) продовжувала домінувати – на неї припадало 88 % усіх онлайн-продажів. З огляду на це, найбільший сегмент сфери електронної комерції складають відносини саме господарсько-договірного спектру.

Вищенаведені дані свідчать про те, що господарсько-договірні відносини у сфері електронної комерції потребують належного врегулювання, як на рівні окремої держави, так і на міжнародному рівні, що і визначає актуальність цієї статті.

Закон України "Про електронну комерцію" [2] (далі – Закон) є засадничим нормативно-правовим актом у сфе-

рі електронної комерції. Він узагальнив і встановив права й обов'язки учасників відносин у сфері електронної комерції, розмежував поняття "електронної комерції" та "електронної торгівлі", встановив порядок вчинення електронних правочинів із застосуванням інформаційно-телекомунікаційних систем. Та, як і будь-який нормативно-правовий акт, що врегульовує відносно нову сферу суспільного буття, він не позбавлений недоліків, про що неодноразово зазначалося в науковій літературі, зокрема в аспекті термінологічних неузгодженостей [3, с. 33], відсутності переліку необхідних реквізитів оригіналу електронного документу [4, с. 70] тощо.

Одним із концептуальних недоліків Закону є також виключення з обсягу його правового регулювання відносин у сфері електронної комерції типу B2B, або ж господарсько-договірних відносин у сфері електронної комерції. Світова практика доводить, що електронна комерція є широким поняттям, яке не можна зводити виключно до відносин торгівлі між суб'єктами господарювання й кінцевими споживачами (відносини типу "бізнес-споживач", або ж "B2C"). Тим не менше, як буде

продемонстровано нижче, саме це фактично і відбувається в Законі й негативно може впливати на розвиток електронної комерції в Україні.

Об'єктом цього дослідження є Закон України "Про електронну комерцію". Метою цього дослідження є вивчення обсягу правового регулювання Закону в аспекті включення в нього господарсько-договірних відносин у сфері електронної комерції. Пропонується дослідити чи Закон врегулює лише комерційні відносини між суб'єктом господарювання і кінцевим споживачем, чи так само врегулює договірні відносини між двома суб'єктами господарювання у сфері електронної комерції. За результатами дослідження вноситимуться пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства у сфері електронної комерції.

Стан вивчення проблематики. Теоретичні підвалини права, які стали основою для дослідження проблематики цієї роботи, розроблялися в роботах О. Скакун [5]. Теоретичне підґрунтя господарського права розробляв В. Щербина [6], сформувавши фундамент для аналізу господарсько-договірних відносин у сфері електронної комерції. Теоретичні ж основи електронної комерції як такої досліджувалися, зокрема, у працях В. Рєзнікової [7], А. Чучковської [8] та О. Шалеви [9]. Проте в наукових роботах практично не звертається увага на проблему виключення з обсягу правового регулювання Закону правовідносин у сфері електронної комерції типу B2B (бізнес-бізнес), B2G (бізнес-уряд), G2B (уряд-бізнес) та ін. Незважаючи на те, що існування такої проблеми підкреслювали деякі вчені, зокрема В. Плєскач, Т. Затонацька, Л. Олексюк [10, с. 80] і В. Чайковська [11, с. 43], більш детального дослідження потребує саме господарсько-договірний аспект відповідної проблематики, з огляду на об'єм сегменту господарсько-договірних відносин у сфері електронної комерції.

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ. Відповідність профільного закону міжнародній комерційній практиці. Станом на тепер, електронна комерція у світовому економічному співтоваристві набуває різноманітних форм. Вичерпну класифікацію форм електронної комерції навела у своїй роботі І. В. Ховрак [12, с. 18]. Нею були виокремлені такі форми електронної комерції B2B (business – to – business), B2C (business – to – consumer), C2C, (consumer – to – consumer), B2G (business – to – government), G2B (government – to – business).

Попри зазначене різноманіття форм електронної комерції, Закон у нинішній редакції по суті виключає найбільший сегмент електронної комерції, а саме господарсько-договірні відносини (B2B). Вказане можна прослідкувати, ретельно проаналізувавши Розділ II Закону. Він, власне, встановлює три види учасників відносин у сфері електронної комерції, а саме (I) суб'єкти електронної комерції, (II) постачальники послуг проміжного характеру в інформаційній сфері, (III) органи державної влади й органи місцевого самоврядування в частині виконання ними функцій держави або місцевого самоврядування. Пунктом 15 ч. 1 ст. 3 визначається, що *суб'єкт електронної комерції – суб'єкт господарювання будь-якої організаційно-правової форми, що реалізує товари, виконує роботи, надає послуги з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем, або особа, яка придбаває, замовляє, використовує зазначені товари, роботи, послуги шляхом вчинення електронного правочину*. У свою чергу, виходячи зі змісту Розділу II Закону, можна зробити висновок, що

суб'єкти електронної комерції можуть мати статус продавця (виконавця, постачальника), або ж покупця (замовника, споживача) товарів, робіт, послуг в електронній комерції. Виходячи з визначення поняття "суб'єкт електронної комерції", робимо висновок, що до продавця (виконавця, постачальника) належить суб'єкт господарювання будь-якої організаційно-правової форми що реалізує товари, виконує роботи, надає послуги з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем. З іншого боку, суб'єктний склад покупця (замовника, споживача) викликає багато запитань.

Проблематика суб'єктного складу покупця (замовника, споживача) товарів, робіт, послуг в електронній комерції (далі – "покупець у сфері електронної комерції") пов'язана з тим, що зазначене вище визначення терміну "суб'єкт електронної комерції" співвідносить поняття покупця у сфері електронної комерції з поняттям "особи", що саме по собі не дає зрозуміти, мається на увазі фізична чи юридична особа, або ж обидві одночасно. З іншого боку, положення Закону уникають конкретизації поняття "особи". Отже, виникає певна невизначеність.

Ідучи від зворотного, можна було б зазначити, що поняття "особи" саме по собі включає в себе як юридичну так і фізичну особу, а також посилається на визначення покупця у ряді нормативно-правових актів України [13, 14], що включають в себе як юридичну, так і фізичну особу. Ця лінія аргументації могла би завершити дискусію на користь Закону, якби не посилання у його тексті, а саме в абзаці 2 ч. 1 ст. 8 Закону на Закон України "Про захист прав споживачів" [15]. Так, цим абзацом встановлюється, що *Покупець (замовник, споживач) товарів, робіт, послуг у сфері електронної комерції за обсягом своїх прав та обов'язків прирівнюється до споживача в разі укладення договору поза торговельно-обслуговуючими приміщеннями та в разі укладення договору на відстані відповідно до Закону України "Про захист прав споживачів"*.

У свою чергу, у згаданому останнім законі споживач визначається як **фізична особа**, яка придбаває, замовляє, використовує або має намір придбати чи замовити продукцію для особистих потреб, безпосередньо не пов'язаних із підприємницькою діяльністю або виконанням обов'язків найманого працівника. Незважаючи на те, що в абзаці 2 ч. 1 ст. 8 Закону прямо не йдеться не про зрівняння статусу покупця у сфері електронної комерції в Законі зі статусом споживача у Законі "Про захист прав споживачів", а радше про надання їм однакового обсягу прав та обов'язків, безпосереднє звернення до переліку відповідних прав та обов'язків пояснює те, що малося на увазі. Так, серед прав споживача у ст. 4 Закону України "Про захист прав споживачів" згадуються права, які можуть належати лише фізичній особі, зокрема право на відшкодування моральної шкоди та на об'єднання в громадські організації споживачів. Стаття 5 відповідного закону також вказує, що держава надає можливість споживачам здобувати знання і кваліфікацію, необхідні для прийняття самостійних рішень під час придбання та використання продукції відповідно до потреб. Очевидно, юридична особа не може здобувати знання та кваліфікацію. Щодо обов'язків, також викликає великий сумнів можливість юридичної особи "уважно ознайомитися" із правилами експлуатації, викладеними в наданій виробником (продавцем, виконавцем) документації, яка вказано у ч. 3 ст. 4 відповідного закону.

Отже, можемо зробити висновок, що Законом обмежується статус покупця у сфері електронної комерції виключно до фізичної особи, що не відповідає міжнародній практиці, де до електронної комерції належать будь-які онлайн-зобов'язання щодо продажу, що призводять до імпорту чи експорту товарів і послуг [16, с. 2].

З огляду на вищенаведене, можна зробити висновок, що станом натеper господарсько-договірні відносини не врегульовані Законом. Тобто укладення, виконання та реалізація господарських договорів у сфері електронної комерції не входить до обсягу регулювання Закону. Більше того, із формулювань, передбачених у Законі, можна зробити висновок про те, що суб'єкти господарювання, які бажають вчинити між собою електронний правочин, взагалі не можуть вважатися учасниками відносин у сфері електронної комерції. Так, ч. 1 ст. 6 Закону передбачено, що *учасниками відносин у сфері електронної комерції є суб'єкти електронної комерції, постачальники послуг проміжного характеру в інформаційній сфері, органи державної влади та органи місцевого самоврядування в частині виконання ними функцій держави або місцевого самоврядування*. Враховуючи визначення терміна "суб'єкт електронної комерції", наявне в Законі, про що зазначалося вище, і доведене вище обмеження статусу покупця у сфері електронної комерції виключно до фізичної особи, складається правова ситуація, коли суб'єкти господарювання, що реалізують укладають, виконують і розривають електронні договори, взагалі не вважаються учасниками відносин у сфері електронної комерції відповідно до Закону, хоча, де-факто, ними є.

Наслідки виключення B2B-сегменту з обсягу регулювання. Як наслідок, суб'єкти господарювання, не маючи статусу учасника відносин у сфері електронної комерції за Законом, позбавляються правового регулювання, ним передбаченого для відповідних учасників. Унаслідок цього, до господарсько-договірних відносин не застосовуються положення Закону про обов'язки продавця (виконавця, постачальника) товарів, робіт, послуг у сфері електронної комерції (ч. 1–3 ст. 7 Закону), обов'язки покупця у сфері електронної комерції (ч. 2,3,5 ст. 8 Закону), момент підписання електронного правочину (ст. 12) тощо. Отже, суб'єкти господарювання у відповідній сфері позбавляються всіх переваг, передбачених для учасників відносин у сфері електронної комерції за Законом. Під час подальшого вдосконалення нормативно-правової бази, що регулює відносини у сфері електронної комерції, виявлена проблема може мати негативний вплив на статус суб'єктів господарювання у сфері електронної комерції, зокрема на обсяг їхніх правових можливостей, рівність прав та обов'язків з іншими учасниками правовідносин у сфері електронної комерції.

Вказані недоліки Закону потребують корекції. Рекомендується більш детально прописати Закон в контексті суб'єктного складу учасників відносин у сфері електронної комерції. Пропонуваною законодавчою ініціативою є внесення до ст. 8 Закону положення про те, що покупцем у сфері електронної комерції є фізичні та юридичні особи, зокрема суб'єкти господарювання.

ВИСНОВКИ. За результатами цього дослідження було виявлено, що з обсягу правового регулювання Закону виключений найбільший сегмент електронної комерції – господарсько-договірні відносини між суб'єктами господарювання (B2B). Було виявлено, що положення абзачу 2 ч. 1 ст. 8 Закону України "Про елект-

ронну комерцію" прирівнюють обсяг прав та обов'язків покупця (замовника, споживача) товарів, робіт, послуг у сфері електронної комерції до споживача в разі укладення договору поза торговельними або офісними приміщеннями та в разі укладення договору на відстані відповідно до Закону України "Про захист прав споживачів". Ураховуючи те, що відповідно до останнього закону споживач може бути виключно фізичною особою, зроблено висновок про те, що суб'єкт господарювання не може бути покупцем (замовником, споживачем) товарів, робіт, послуг у сфері електронної комерції. Було також виявлено, що внаслідок вказаного підходу до визначення статусу покупця (замовника, споживача) товарів, робіт, послуг у сфері електронної комерції складається правова ситуація, коли суб'єкти господарювання під час укладання, розірвання та виконання електронних правочинів взагалі не вважаються учасниками відносин у сфері електронної комерції відповідно до Закону України "Про електронну комерцію". Як наслідок, до господарсько-договірних відносин у сфері електронної комерції не застосовуються положення Закону України "Про електронну комерцію" щодо обов'язків продавця (виконавця, постачальника) товарів, робіт, послуг в електронній комерції (ч. 1–3 ст. 7 Закону), обов'язків покупця у сфері електронної комерції (ч. 2,3,5 ст. 8 Закону), моменту підписання електронного правочину (ст. 12) тощо. Отже вони, на відміну від визнаних учасників відносин у сфері електронної комерції, позбавляються всіх переваг правової врегульованості та правової визначеності.

За результатами цього дослідження було запропоновано внести зміни до ст. 8 Закону стосовно того, що покупцем у сфері електронної комерції є фізичні та юридичні особи, зокрема суб'єкти господарювання.

Список використаної літератури

1. UNCTAD. Global e-commerce sales surged to \$29 trillion. 2019. URL : <https://unctad.org/en/pages/newsdetails.aspx?OriginalVersionID=2034> (дата звернення 23.08.2020 року).
2. Про електронну комерцію: Закон України № 675-VIII від 03.09.2015 р. в редакції від 19.04.2020 р. // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2015. – № 45. – ст. 410 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19#Text> (дата звернення: 23.08.2020 року).
3. Зубатенко О. Аналіз поняття "Електронна комерція" у контексті закону України "Про електронну комерцію" / О. Зубатенко // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. – 2016. – № 1. – С. 32–34 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=apvu_2016_1_9 (дата звернення 23.08.2020 року).
4. Кучаковська Н. Правове регулювання укладення електронних господарських договорів / Н. Кучаковська // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. – 2016. – №6. – С. 62–74 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=uazt_2016_6_9 (дата звернення 23.08.2020 року).
5. Скакун О. Теорія держави і права : підручник / О. Скакун. – Х. : Консум, 2004.
6. Щербина В. Господарське право : підручник / В. Щербина. – К. : Юрінком Інтер, 2013.
7. Резнікова В. В. Поняття, значення та перспективи правового забезпечення електронної комерції в Україні / В. В. Резнікова // Теорія і практика інтелектуальної власності. – 2015. – № 2. – С. 58–72. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ndiiv.org.ua/Files2/2015_2/10.pdf (дата звернення 23.08.2020 року).
8. Чучковська А. Правове регулювання господарських договорів, що вчиняються через мережі електрозв'язку : дис. ...канд. юрид. наук / А. Чучковська. – К., 2004.
9. Шалева О. Електронна комерція: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2011.

10. Плескач В. Проблеми розвитку електронної комерції в Україні / В. Плескач, Т. Затоначька, Л. Олексюк // Економіка України. – 2017. – № 11. – С. 73–84 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/EKUK_2017_11_6. (дата звернення 23.08.2020 року).
11. Чайковська В. Електронна комерція в Україні: сучасний стан та тенденції розвитку / В. Чайковська // Інтелект XXI. – 2016. – № 3. – С. 38–48 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/int_XXI_2016_3_6.pdf (дата звернення 23.08.2020 року).
12. Ховрак І. Електронна комерція в Україні: переваги та недоліки / І. Ховрак // Економіка, Фінанси, Право. – 2013. – № 4. – С. 16–20 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/ecfipr_2013_4_7.pdf (дата звернення 23.08.2020 року).
13. Про захист прав покупців сільськогосподарських машин: Закон України від 05.06.2003 р. № 900-IV в редакції від 11.02.2015 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 38. – ст. 315. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/900-15#Text> (дата звернення 23.08.2020 року).
14. Порядок відчуження об'єктів державної власності: затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 6 червня 2007 р. № 803 (в редакції Постанови Кабінету Міністрів України від 23 жовтня 2019 р. № 884) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/803-2007-%D0%BF#Text> (дата звернення 23.08.2020 року).
15. Про захист прав споживачів: Закон України від 12.05.1991 р. № 1023-XII // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР). – 1991. – № 30. – ст. 379. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text> (дата звернення 23.08.2020 року).
16. United States General Accounting Office Report to the Ranking Senate Minority Member of the Joint Economic Committee: *International electronic commerce. Definitions and Policy Implications*. 2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.gao.gov/new.items/d02404.pdf> (дата звернення 23.08.2020 року).

References

1. UNCTAD. *Global e-commerce sales surged to \$29 trillion*. (2019). <https://unctad.org/en/pages/newsdetails.aspx?OriginalVersionID=2034>
2. Pro elektronnu komerciju, Zakon Ukrai'ny [On e-commerce, Law of Ukraine] №675-VIII (2020). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19#Text> (in Ukrainian).
3. Zubatenko, O. (2016). Analiz poniattia "Elektronna komertsia" u konteksti zakonu Ukrainy "Pro elektronnu komertsiiu" [Analysis of the concept of "E-commerce" in the context of the law of Ukraine "On e-commerce"]. *Aktualni problemy vitchyznanoi yurysprudentsii*, [Actual problems of domestic jurisprudence], (1), 32-34 (in Ukrainian).
4. Kuchakovska, N. (2016). Pravove rehulivannia ukladennia elektronnykh hospodarskykh dohovoriu (Legal regulation for concluding

- electronic business agreements). *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo* [Foreign trade: economics, finance, law], (6), 62-74.
5. Skakun, O. (2004). *Teoriia derzhavy i prava* [Theory of State and Law]. Konsum (in Ukrainian).
6. Shcherbyna, V. (2013). *Hospodarske pravo* [Commercial Law]. Yurinkom Inter (in Ukrainian).
7. Riezniukova, V. (2015). Poniattia, znachennia ta perspektyvy pravovoho zabezpechennia elektronnoi komertsii v Ukraini [The concept, meaning and prospects of legal support of e-commerce in Ukraine]. *Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti* [Theory and practice of intellectual property], (2), 58-72 (in Ukrainian).
8. Chuchkovska, A. (2004). *Pravove rehulivannia hospodarskykh dohovoriu, shcho vchyniautsia cherez merezhi elektrozv'iazku* [Candidate dissertation], Taras Shevchenko national university of Kyiv (in Ukrainian).
9. Shaleva, O. (2011). *Elektronna komertsia (E-commerce)*. Tsentr uchbovoi literatury (in Ukrainian).
10. Pleskach, V., Zatonatska, T., & Oleksiuk, L. (2017). Problemy rozvytku elektronnoi komertsii v Ukraini [Problems of e-commerce development in Ukraine]. *Ekonomika Ukrainy* [Economy of Ukraine], (11), 3-84 (in Ukrainian).
11. Chaikivska, V. (2016). Elektronna komertsia v ukraini: suchasnyi stan ta tendentsii rozvytku [E-commerce in Ukraine: current state and development trends]. *Intelekt XXI*, (3), 38-48 (in Ukrainian).
12. Khovrak, I. (2013). Elektronna komertsia v Ukraini: perevahy ta nedoliki [E-commerce in Ukraine: advantages and disadvantages]. *Ekonomika, Finansy, Pravo* [Economics, Finance, Law], (4), 16-20 (in Ukrainian).
13. Pro zakhyst prav pokuptsiv silskohospodarskykh mashyn, Zakon Ukrai'ny [On protection of the rights of buyers of agricultural machinery, Law of Ukraine] № 900-IV (2015). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/900-15#Text> (in Ukrainian).
14. Poriadok vidchuzhennia ob'ektiv derzhavnoi vlasnosti, Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine [Procedure for alienation of state property, Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine] №884 (2019). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/803-2007-%D0%BF#Text> (in Ukrainian).
15. Pro zakhyst prav spozhyvachiv, Zakon Ukrai'ny [On consumer protection, Law of Ukraine] №1023-XII (1991). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text> (in Ukrainian).
16. United States General Accounting Office Report to the Ranking Senate Minority Member of the Joint Economic Committee: *International electronic commerce. Definitions and Policy Implications*. (2002). <https://www.gao.gov/new.items/d02404.pdf>

Received: 09/09/2020
1st revision: 28/10/2020
Accepted: 15/12/2020

A. Pohorilenko, PhD Student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

LEGAL REGULATION FOR CONTRACTUAL RELATIONS IN THE FIELD OF ELECTRONIC COMMERCE

This paper examines the Law of Ukraine "On e-commerce", central legal act in the relevant field, in terms of the scope of its legal regulation, in particular on the inclusion of B2B contractual relations in its range. According to the research, in accordance with international practice, the field of e-commerce includes various types of legal relations, including the following: B2C (Business-Consumer), C2C (Consumer-Consumer), B2G (Business-Government), G2B (Government-Business) and B2B (Business-Business). At the same time, B2B relations makes up its largest segment. Nevertheless, as revealed by the analysis of the legislation, abovementioned law of Ukraine in the field of e-commerce does not take into account the needs of economy and excludes this largest segment of e-commerce from the scope of legal regulation. Moreover, analysis of the key provisions of the relevant law governing the composition of participants of e-commerce has led to the conclusion that business entities wishing to enter into an agreement in the relevant field will not be considered as e-commerce subjects at all. As a result, they are deprived of the entire scope of legal regulation provided by this law for "selected" participants of e-commerce, i.e. the provisions of the relevant law on the obligations of the seller (performer, supplier) of goods, works, services in the field of e-commerce, the obligations of the buyer in the field of e-commerce, provisions on the moment of signing of the electronic agreement etc. Hence, these provisions do not apply to the parties of the business agreement, which by all indications belongs to the field of e-commerce. All the above mentioned may have a negative impact on the development of e-commerce and B2B relations in Ukraine. According to the results of the study, it was concluded that the Law of Ukraine "On e-commerce" should be supplemented by provisions including B2B relations to the field of e-commerce.

Keywords: the Law of Ukraine "On e-commerce"; imperfection of legal regulation; development of e-commerce; international practice; B2B relationship.

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv.
Legal Studies, 2021; 1 (116): 48–53
УДК: 343.1
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2021/1.116-10>

ISSN 1728-2195
© Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Publishing center "Kyiv University", 2020

С. Прилуцький, д-р юрид. наук, доц.
ORCID ID: 0000-0002-5019-6975

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ІНСТИТУТ ВИКЛЮЧЕННЯ ІЗ ДОКАЗІВ НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХНЬОГО РОЗВ'ЯЗАННЯ

Дослідження присвячене як теоретичним так і прикладним аспектам доказового судового права. Предметом цієї роботи є правовий інститут допустимості доказів у кримінальному процесі, а також юридичний механізм визнання доказів недопустимими.

Автор спирається на конституційний постулат (ч. 3 ст. 62 Конституції України) згідно з яким обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. На основі цього конституційного імперативу стверджується, що сторона обвинувачення не має права формувати обвинувачення та звертатися до суду з ним, якщо в обґрунтування такого обвинувачення покладено незаконні докази чи суб'єктивні здогадки. Акцентується увагу на тому, що суб'єкт, який формує кримінальне обвинувачення має оперувати юридичними доказами. Тим самим було виявлено юридичну суперечність між положеннями Конституції України та ч. 2 ст. 23 КПК України щодо правової природи доказів на досудовому розслідуванні.

Зважаючи на те, що згідно з вітчизняною законодавчою конструкцією фактичні дані повинні визнаватися доказами вже на стадії досудового розслідування, вбачається правовою необхідністю гарантувати особі право на справедливий суд, шляхом запровадження чіткого механізму перевірки фактичних даних на предмет їхньої допустимості на стадії досудового розслідування й зокрема, запровадити юридичний механізм виключення з доказів, як первинний процесуальний "фільтр". Автор обґрунтовує, що такий механізм повинен передбачати дієві інструменти самоконтролю та нейтралізації незаконних джерел фактичних даних як самими органами кримінального переслідування, так і судом, під час реалізації судового контролю за досудовим розслідуванням у процесі ухвалення ключових рішень щодо обмеження гарантованих прав і свобод особи.

Ключові слова: докази, обвинувачення, підозра, допустимість доказу, виключення з доказів.

ВСТУП. Вітчизняне кримінально-процесуальне законодавство досить детально регламентує такий правовий інститут, як допустимість доказів. Крім того, вітчизняна доктрина володіє досить ґрунтовними напрацюваннями у сфері доказового права, і зокрема, щодо визнання доказів недопустимими. Проте, практичний бік визнання доказової інформації як недопустимої, усунення таких даних із кола предмету оцінювання та відповідно формування об'єктивного судового розсуду, на мою думку, мають досить багато проблемних моментів. Неприхованою є і суперечність положень національного законодавства з існуючою практикою Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ чи Суд). У зв'язку з чим виникає ряд дискусійних питань щодо правового механізму визнання доказів недопустимими, на стадії досудового розслідування. Зокрема, якщо у стороні обвинувачення відсутні законні докази, але наявні відомості отримані з порушенням закону, чи має вона право звертатися до суду з обвинуваченням на основі таких матеріалів? Чи повинні фактичні дані проходити процедуру попередньої перевірки на предмет законності, із метою виключення їх із ряду фактичних даних, які виносяться для оцінки суду? Чи впливають незаконні "докази", які були досліджені й оцінені судом під час судового розгляду, на об'єктивність судження й остаточного рішення суду? Чи повинна нести відповідальність сторона кримінального провадження, якщо вона свідомо оперує незаконними фактичними даними? Чи повинен бути у кримінальному процесі механізм усунення із доказів, і якщо так, то на яких стадіях він має діяти? Пошук відповідей на ці та інші питання і став освою для цього дослідження.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ. Згідно з ч. 3 ст. 62 Конституції України встановлено, що **обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях.** На основі цього конституційного імперативу можна стверджувати, що сторона обвинувачення не має права формувати обвинувачення та звертатися до суду з ним,

якщо в обґрунтування такого обвинувачення покладено незаконні докази чи суб'єктивні здогадки. Варто також одразу акцентувати увагу, що згідно з конституційним положенням, суб'єкт, який формує обвинувачення має оперувати саме **доказами** у їхньому юридичному значенні, а не даними, відомостями, матеріалами тощо.

Свого часу Конституційний Суд України дав офіційне тлумачення цій (ч. 3 ст. 62) конституційній нормі. Мотивуючи своє рішення, орган конституційної юрисдикції встановив, що обвинувачення особи у вчиненні злочину не може ґрунтуватися на доказах, одержаних унаслідок порушення або обмеження її конституційних прав і свобод, крім випадків, у яких Основний Закон України допускає такі обмеження. Визнаватися допустимими та використовуватися як докази у кримінальній справі можуть тільки фактичні дані, одержані відповідно до вимог кримінально-процесуального закону. **Перевірка доказів на їхню допустимість є найважливішою гарантією забезпечення прав і свобод людини і громадянина в кримінальному процесі та ухвалення законного і справедливого рішення у справі.**

Аналіз положень ч. 3 ст. 62 Конституції України "обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом" дає підстави для висновку, що обвинувачення у вчиненні злочину не може бути обґрунтоване фактичними даними, одержаними в незаконний спосіб, а саме: з порушенням конституційних прав і свобод людини і громадянина; з порушенням встановлених законом порядку, засобів, джерел отримання фактичних даних; не уповноваженою на те особою тощо. Недотримання Конституції України та порушення особами, уповноваженими здійснювати оперативно-розшукову діяльність, вимог КПК, інших законів України у процесі одержання фактичних даних є підставою для визнання зібраних у такий спосіб доказів недопустимими.

Водночас, Конституційний Суд України виходив із того, що фактичні дані про скоєння злочину чи підготовку до нього можуть бути одержані не лише внаслідок оперативно-розшукової діяльності уповноважених на це

осіб, а й випадково зафіксовані фізичними особами, які здійснювали власні (приватні) фото-, кіно-, відео-, звукозаписи, або відеокамерами спостереження, розташованими як у приміщеннях, так і ззовні.

Під час оцінювання на предмет допустимості як доказів у кримінальній справі фактичних даних, що містять інформацію про скоєння злочину чи підготовку до нього та подані в порядку, передбаченому КПК України, *необхідно враховувати ініціативний або ситуативний (випадковий) характер дій фізичних або юридичних осіб, їхню мету та цілеспрямованість під час фіксування зазначених даних.*

Отже, Конституційний Суд України вирішив, що подані будь-якою фізичною або юридичною особою речі або документи (фактичні дані) не відповідають вимогам допустимості доказів, якщо вони одержані з порушенням прав і основоположних свобод людини, закріплених в Конституції України, зокрема внаслідок цілеспрямованих дій із застосуванням оперативно-розшукових заходів.

Щодо суб'єктів одержання доказів у кримінальній справі внаслідок здійснення оперативно-розшукової діяльності положення першого речення ч. 3 ст. 62 Конституції України, варто розуміти так, що обвинувачення у вчиненні злочину не може ґрунтуватися на фактичних даних, одержаних унаслідок оперативно-розшукової діяльності уповноваженою на те особою без дотримання конституційних положень або з порушенням порядку, встановленого законом, а також одержаних шляхом вчинення цілеспрямованих дій щодо їхнього збирання і фіксації із застосуванням заходів, передбачених Законом України "Про оперативно-розшукову діяльність", особою, не уповноваженою на здійснення такої діяльності [1].

Як бачимо, і пряма норма Основного Закону України і відповідна позиція органу конституційного судового контролю досить чітко розкривають імперативність положень щодо законності отримання доказів у межах кримінального переслідування.

Водночас, чинний КПК України (2012) встановлює досить чіткі критерії щодо допустимості доказів (ст. 86) і відповідно, їхньої недопустимості (ст. 87–88¹).

Проте судова практика ЄСПЛ, у питаннях допустимості доказів під час кримінального обвинувачення, має свої специфічні особливості, які досить складно узгоджуються із вітчизняним законодавством і доктриною кримінального процесуального права. Так, звернувшись до позицій ЄСПЛ із цього питання, можемо побачити наступне. У рішенні у справі "Хан проти Об'єднаного Королівства" (2000) судом було встановлено, що заявника засудили вироком, який ґрунтувався на доказі, який незаконно отримали за допомогою встановленого поліцією прихованого пристрою для підслуховування. Апеляційну скаргу пана Хана було відхилено на тій підставі, що хоча і мало місце незаконне втручання в його приватне життя, однак воно було обумовлено необхідністю доказування вчинення заявником тяжкого злочину.

Заявник стверджував, що його права, які закріплені у ст. 6, 8 і 13 Конвенції, було порушено.

Проаналізувавши обставини справи, суд встановив, що на момент прослуховування розмов заявника в Об'єднаному Королівстві не існувало законодавства, яке регулювало б питання використання прихованих пристроїв для підслуховування. Рекомендації Міністерства внутрішніх справ, які стосувались цих питань, не були нормативно обов'язковими. Крім того, офіційно вони не публікувалися, а отже, громадськість не знала про їхнє існування. Отже, суд дійшов висновку, що це втручання органів державної влади у здійснення заявником свого права на приватне і сімейне життя не було передбачено

національним законодавством, як того вимагає ч. 2 ст. 8 Конвенції. Отже, мало місце порушення ст. 8 Конвенції.

Суд зауважив, що *розв'язання питань про допустимість доказів, зокрема незаконно отриманих, або про винність заявника виходить за межі його компетенції.* Більше того, виходячи зі своєї прецедентної практики, *суд не може дійти висновку про беззаперечну недопустимість доказів, отриманих незаконним шляхом.* Розглядаючи питання про те, чи був судовий розгляд щодо заявника справедливим у цілому, суд, поряд з іншими аспектами, звертав увагу і на спосіб отримання доказів, на яких ґрунтувався обвинувальний вирок. Із цього приводу суд відзначив, що прослуховування й запис розмов заявника не суперечили нормам національного законодавства, хоча й порушували положення ст. 8 Конвенції. Поряд із тим, суд не міг не звернути увагу на той факт, що отримані записи були єдиним доказом проти заявника. Водночас, на думку суду, не було підстави піддавати сумніву достовірність записів, а отже, зменшувалась потреба підкріплювати цей доказ ще й іншими. Крім того, як випливає з матеріалів справи, *заявник мав широкі можливості оспорювати як достовірність записів, так і їхнє використання судом як доказ.* Заявник скористався своїми можливостями лише частково. Він оспорював законність використання записів як доказ під час провадження в судах першої та апеляційної інстанцій, а також у Палаті Лордів, *однак не піддавав сумніву саму достовірність записів.* У кожному з цих судових органів обговорювалося питання законності судового розгляду справи заявника за умови визнання записів допустимим доказом, а також питання про те, якою мірою відсутність законодавчого регулювання застосування прихованих пристроїв для підслуховування впливає на розв'язання першого питання.

Отже, суд дійшов висновку, що вищезгадані *національні суди*, наділені відповідно до ст. 78 Закону Про поліцію і докази у кримінальних справах, повноваженнями щодо вирішення питання про допустимість доказів, *усвідомлювали небезпеку, яку може становити необґрунтоване визнання допустимими тих доказів, які отримано незаконним шляхом.* Беручи до уваги той факт, що суди Об'єднаного Королівства під час прийняття рішень враховували таку небезпеку поряд з іншими обставинами справи, *Суд визнав, що використання в судовому процесі як доказів тих записів розмов заявника, які отримано шляхом таємного прослуховування, не суперечить вимогам, які висуваються ч. 1 ст. 6 Конвенції* щодо справедливого судового розгляду [2].

Як можемо бачити по справі "Хан проти Об'єднаного Королівства" (2000) суд неприховано обійшов постулат законності у сфері кримінального судочинства, надавши перевагу практичній доцільності.

Ще однією яскравою ілюстрацією неоднозначного сприйняття допустимості доказів і використання їх у судовому процесі, може стати рішення ЄСПЛ у справі "Свєтіна проти Словенії" (2018). Так, згідно з обставинами цієї справи, Верховний суд Словенії визнав незаконність експертизи мобільного телефону заявника, проте визнав, що докази, які випливають із неї, все ж можуть бути використані в судовому процесі, оскільки "інформація ... була б неминуче виявлена". Тим самим, Верховний суд Словенії дещо поступився буквою закону, і між концепціями "плодів отруєного дерева" та "неминучого виявлення", пристав до останньої.

ЄСПЛ укотре вдався до гнучкої судової політики, зазначивши, що роль суду не в тому, щоб у принципі, визначити, чи можуть бути визнані допустимими конкретні

види доказів (наприклад, докази, отримані незаконно з погляду національного законодавства), або, встановити вину заявника. Питання, на яке необхідно відповісти, полягає в тому, чи був справедливим судовий розгляд у цілому, включаючи спосіб отримання доказів. Це передбачає розгляд питання "незаконності" і – у тих випадках, коли йдеться про порушення іншого права, гарантованого Конвенцією, – характеру виявленого порушення (див. "Биков проти Росії" (2009), і "Праде проти Німеччини" (2016)).

Суд вважає, що у процесі визначення справедливості розгляду в цілому слід враховувати, чи було забезпечено право на захист. Зокрема, необхідно встановити, чи була в заявника можливість оскаржувати достовірність доказів і опротестовувати їх використання. Крім того, необхідно враховувати якість доказів, зокрема, чи не викликають сумніви у їхній достовірності або точності ті обставини, за яких вони були отримані. Хоча проблема справедливості не обов'язково виникає там, де отримані докази не підкріплені іншими матеріалами, треба зазначити, що у випадках, коли докази є досить вагомими й немає ризику щодо їхньої недостовірності, потреба у підтверджуючих доказах, відповідно, є меншою.

Обґрунтовуючи свою позицію рядом інших аргументів, Суд дійшов висновку, що порушення § 1 ст. 6 Конвенції не було [3].

На мій погляд небезпечність цієї позиції ЄСПЛ полягає в тому, що в такий спосіб відбувся крок до "освячення" права держави використовувати незаконні докази, що в подальшому може стати інструментом для національних судів і правоохоронців у виправданні свого беззаконня. На жаль суд оминув своєю увагою те, що саме дотримання законності слідчих дій у процесі збирання доказів є однією із ключових гарантій захисту прав особи, яка обвинувачується у скоєнні злочину. Водночас Суд трактує право на справедливий судовий захист досить однобоко підійшов до презумпції невинуватості та ідеї змагальності у кримінальному процесі.

Вбачається, що в цій справі більшої уваги заслуговує окрема думка судді Пінто де Альбукерке, який зазначив: *"Я вважаю, що суд повинен скористатися цією можливістю, і заявити, що доктрина "неминучого виявлення" несумісна з Конвенцією і прецедентною практикою суду. У принципі, обвинувальний вирок не повинен ґрунтуватися на доказах, отриманих незаконними засобами, зокрема в спосіб, який порушує права за Конвенцією, як це сталося в цій справі. Ні незаконні первинні докази, ні сумнівні вторинні докази не можуть бути просто збережені, із припущенням, що вони неминуче були б виявлені. У справі Гефґене Суд виклав єдино можливі винятки із правила про неприйняття доказів, отриманих незаконним шляхом, які застосовні відповідно до Конвенції. З одного боку, суд визнає докази "забезпечені незалежно" від незаконно отриманих доказів. Із іншого – суд стверджував, що допускається прийняття доказів, якщо "стався розрив причинно-наслідкового ланцюга, що веде від заборонених методів розслідування до засудження і обвинувального вироку щодо заявника". Ці ситуації відповідають тому, що в американській доктрині називають "незалежне джерело" і "очищена пляма". Я вважаю, що цей стан судової практики суду має бути збережено, і ніякі нові винятки не повинні додаватися до правила про неприйняття доказів, отриманих незаконним шляхом.*

Прагнення до правосуддя, особливо до кримінального правосуддя, не виправдовує використання будь-яких засобів, таких як примус до визнання. Обґрунтовуючи використання незаконних засобів для досягнен-

ня бажаних каральних цілей, доктрина "неминучого виявлення" не виправдовує гарантій Конвенції, якою так дорожать європейські громадяни. Гірше того, цей вигідний законний спосіб обходу правила про недопустимість доказів, отриманих незаконним шляхом, відкриває лазівки для всіх видів державних неправомірних дій на підставі практично недосяжних і практично необмежених гіпотетичних доводів. Доктрина "неминучого виявлення" застосовується незалежно від того, наскільки кричущим може бути порушення прав обвинуваченого, оскільки тип і ступінь державної неправомірної поведінки ніяк не пов'язані з визначенням "неминучості". На мій погляд, дивлячись в очі очевидним небезпекам, притаманним цій доктрині, суд повинен уважно прислухатися до думки судді Стівенса у справі Нікса: *"Більшість посилається на "соціальні витрати" від виключення доказів ... На мій погляд, більш значні витрати будуть від того, що буде нав'язуватися суспільству співробітниками поліції, які вирішать "зрізати кути" під час процедур, замість дотримання закону"* [3].

Вочевидь, національне законодавство суттєво розходиться з існуючими позиціями та підходом до вирішення питань щодо законної сили доказів, яке формулює ЄСПЛ.

Водночас, вимушений констатувати, що у вітчизняному законодавстві та правовій доктрині існує певна суперечність і неузгодженість із питань правової природи доказів якими оперують під час досудового розслідування. Як вже зазначалось на початку цієї статті, конституційним імперативом (ч. 3 ст. 62) є те, що в основу кримінального обвинувачення мають покладатися **докази**. Тому, уже на досудовому розслідуванні учасники кримінального провадження мають оперувати доказами, а не чимось іншим.

Проте, згідно з ч. 2 ст. 23 КПК України встановлено, що не можуть бути визнані доказами відомості, які містяться в показаннях, речах і документах, які не були предметом безпосереднього дослідження суду, крім випадків, передбачених КПК України.

Із такої позиції законодавця доказом у кримінальному провадженні мають визнаватися лише ті відомості, які були безпосередньо досліджені судом.

Чи досліджуються докази судом на стадії досудового розслідування? Видається, що так. Варто зазначити, що кримінально-процесуальна репресія (примус) може бути застосована до особи, ще до моменту застосування кримінально-правової відповідальності та покарання, тобто до моменту встановлення факту злочину та винуватості особи, у його вчиненні. Основою допустимості кримінально-процесуальної репресії (примусу), крім іншого, є стандарт обґрунтованої підозри, який не так давно визнала Україна. Як справедливо з цього приводу зазначає Г. Р. Крет, обґрунтована підозра є припущенням про причетність особи до вчинення кримінального правопорушення, засноване на наявних у кримінальному провадженні доказах і сформоване на рівні, необхідному для ухвалення відповідного процесуального рішення.

Термін "обґрунтована підозра" використовується вітчизняним законодавцем у кримінальному процесуальному законі для позначення необхідної умови: 1) ухвалення рішення про застосування заходів забезпечення кримінального провадження (п. 1 ч. 3 ст. 132 КПК України); 2) вжиття уповноваженою службовою особою, що здійснила затримання, слідчим, слідчим суддею ряду процесуальних дій, спрямованих на забезпечення прав затриманої особи (ч. 2, 6 і 7 ст. 206,

ч. 3 ст. 210 і ч. 1 ст. 213 КПК України); 3) звернення прокурора до слідчого судді з клопотанням про дозвіл на проведення моніторингу банківських рахунків як негласної слідчої (розшукової) дії (ч. 1 ст. 269-1 КПК України); 4) здійснення повідомлення про підозру (ч. 1 ст. 276 КПК України) [4, с. 362]. Згідно зі ст. 194 КПК України судова перевірка законності кримінального переслідування відбувається під час розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу, коли слідчий суддя, суд будучи зобов'язаний встановити, чи доводять надані сторонами кримінального провадження **докази** обставини, які свідчать про: 1) наявність обґрунтованої підозри у вчиненні підозрюваним, обвинуваченим кримінального правопорушення; 2) наявність достатніх підстав вважати, що існує хоча б один із ризиків, передбачених ст. 177 КПК України, і на які вказує слідчий, прокурор; 3) недостатність застосування більш м'яких запобіжних заходів для запобігання ризику або ризикам, зазначеним у клопотанні.

Водночас, згідно з ч. 3 ст. 17 КПК України встановлено, що підозра, обвинувачення не можуть ґрунтуватися на **доказах**, отриманих незаконним шляхом.

Зміст категорії "обвинувачення" розкривається у п. 13 ст. 3 КПК України, де зазначається, що обвинувачення – це твердження про вчинення певною особою діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, висунуте в порядку, встановленому КПК України. Згідно з існуючим кримінально-процесуальним порядком (ст. 276–279 КПК України) формальним моментом початку обвинувачення особи у вчиненні кримінального правопорушення слід вважати повідомлення особі про підозру. Тим самим, на момент повідомлення особі про підозру, суб'єкти (органи) кримінального переслідування повинні володіти доказами, які підтверджують висунуту підозру, і ці докази повинні бути законними та відповідати критеріям допустимості. Оскільки повідомлення про підозру є однією із юридичних форм обвинувачення, то таке обвинувачення не повинно ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. У цьому контексті постає логічне питання, на які органи (суб'єкти) покладено обов'язок забезпечувати законність доказів обвинувачення, та у який процесуальний спосіб він має це здійснювати під час досудового розслідування?

Шукаючи відповідь на поставлене питання, варто зазначити таке. Згідно з ч. 2 ст. 6 КПК України прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий зобов'язаний всебічно, повно й неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та *забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень*. Отже, забезпечення законності обвинувачення в рівній мірі є обов'язком як слідчого, так і прокурора з керівником органу досудового розслідування. Вважаю, що під час допущення (виявлення) помилок чи порушень у ході збирання доказів, уповноважений суб'єкт процесуальним шляхом має усунути допущені помилки, а за неможливості усунення порушень закону має визнати отримані фактичні дані недопустимими. Вважаю, що слідчий (прокурор) у випадку встановлення недопустимості отриманого доказу, зобов'язані прийняти процесуальне рішення (постанову), про визнання таких фактичних даних як недопустимих. Отже має відбуватися процедура виключення

(усунення) із доказів фактичних даних, які суперечать критерію їхньої законної сили – допустимості.

Натомість Я. П. Зейкан вважає, що суд є єдиним суб'єктом визнання фактичних даних недопустимими як докази із винесенням відповідного процесуального рішення [5, с. 98]. Також, як стверджує А. В. Панова, згідно норм КПК, що регулюють порядок визнання фактичних даних недопустимими як докази, єдиним суб'єктом, до компетенції якого належить розв'язання цього питання, є суд, який здійснює судовий розгляд кримінального провадження. Водночас суд розв'язує вказане питання як за клопотанням сторін, так і за власною ініціативою. Слідчий, прокурор, слідчий суддя здійснюють оцінку фактичних даних під час досудового розслідування, результати якої являють підстави прийняття відповідних процесуальних рішень у кримінальному провадженні. Утім, у жодному разі ці суб'єкти не уповноважені законом приймати рішення про визнання фактичних даних недопустимими як докази [6, с. 215].

Справді, вітчизняне кримінально-процесуальне законодавство покладає головну роль щодо критичної оцінки доказів на предмет їхньої допустимості на суд. Проте, у законності зібраних (отриманих) доказів передусім зацікавлена сторона, яка ними оперує, і на які посилатиметься під час відстоювання своєї позиції, зокрема, обвинувачення в суді. Тому усунення "недоброякісних" доказів (матеріалів) – це не лише диспозитивне право прокурора, але і його службовий обов'язок (ч. 2 ст. 9 КПК). Прокурор не має права і не повинен подавати до суду докази (матеріали) у законності яких він сумнівається, або не вірить. Більш того, обвинувачення, яке будуватиметься на "плодах отруєного дерева" в правовій державі має бути приреченим. Якщо ж сторона обвинувачення умисно оперуватиме незаконно отриманими доказами, то такі дії, на мою думку, можуть розцінюватись як ознака злочину, відповідальність за який передбачена ст. 372 КК України (притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності). Варто нагадати, що кваліфікуючою ознакою цього правопорушення є штучне створення доказів обвинувачення або інша фальсифікація (ч. 2 ст. 372 КК України).

Вважаю, що положення чинного КПК України потребують уточнення щодо повноважень слідчого, детектива, керівника органу досудового розслідування, а також прокурора, слідчого судді в питаннях повноважень і процесуального порядку усунення (виключення) із доказів фактичних даних, які не відповідають критерію допустимості. Зокрема, ч. 2 ст. 36 КПК України варто доповнити окремим положенням, згідно з яким прокурор буде уповноважений приймати рішення про визнання недопустимими матеріалів, які містять фактичні дані, і виключення їх із доказів.

Відкритим вбачається й питання щодо участі слідчого судді (суду) у перевірці законності доказів, отриманих на досудовому розслідуванні, як складової механізму судового контролю.

Вбачається, що під час досудового розслідування слідчий суддя (суд), ухвалюючи рішення, які пов'язані з обмеженням конституційних прав і свобод особи, і зокрема, встановлюючи обґрунтованість підозри щодо особи, під час ухвалення таких рішень повинен керуватися законними доказами, а не гіпотезами слідчого чи прокурора тощо. Встановивши ж порушення закону у процесі отримання фактичних даних, які допустила сторона обвинувачення і якими вона обґрунтовує свої клопотання, слідчий суддя мав би давати їм первинну судову оцінку на предмет їхньої законності та допус-

тимості, а відповідно й можливості подальшого використання у провадженні.

Для прикладу, у кримінально-процесуальному законодавстві Російської Федерації існує самостійний процесуальний механізм виключення з доказів не лише під час судового провадження, але й на стадії попереднього розслідування. Так, згідно зі ст. 88 КПК РФ встановлено правила оцінки доказів, які передбачають, що прокурор, слідчий, а також дізнавач мають право визнавати докази недопустимими за клопотанням підозрюваного, обвинуваченого чи за власною ініціативою. Водночас доказ, який буде визнано недопустимим, не підлягає включенню в обвинувальний висновок, обвинувальний акт чи обвинувальну постанову.

Водночас, суд наділений правом визнавати докази недопустимими за клопотанням сторін чи за власною ініціативою в порядку, встановленому ст.ст. 234 і 235 КПК РФ під час попереднього слухання.

Як зазначає О. О. Зубарев, "суб'єкти правозастосування повинні прагнути нейтралізувати будь-який вплив недопустимого доказу на учасників кримінального судочинства. У цьому відношенні законодавцю потрібно детально опрацювати питання про можливість вилучення з кримінальної справи докази, які були визнані недопустимими, із метою недопущення їхнього впливу на суддю у процесі ознайомлення з матеріалами кримінального провадження. Науковець вважає, що натеper момент існує необхідність вказати у ч. 2 ст. 88 КПК РФ на обов'язок суду, прокурора, слідчого, дізнавача із вжиття заходів для нейтралізації впливу недопустимих доказів на подальше провадження у кримінальній справі" [7, с. 23].

На думку Р. В. Костенка, клопотання про виключення доказу, отриманого з порушенням процесуального закону, має розглядатись і розв'язуватись безпосередньо після його подачі. Згідно зі ст. 121 КПК РФ у випадках, коли прийняти негайне рішення за клопотанням (заявою) під час попереднього розслідування неможливо, воно повинно бути розв'язане не пізніше трьох діб із дня його подачі.

За власною ініціативою слідчий (дізнавач) може визнати доказ недопустимим під час його перевірки й оцінки. Слідчий (дізнавач) перевіряє й оцінює допустимість доказів у декількох випадках. По-перше, під час безпосереднього їхнього отримання, тобто в ході збирання доказів шляхом слідчих чи інших процесуальних дій. По-друге, у ході прийняття слідчим (дізнавачем) процесуальних рішень у кримінальній справі, для обґрунтування яких виступають конкретні докази. Такими рішеннями, які може винести слідчий (дізнавач), є обвинувальний акт, обвинувальна постанова, а також постанова про припинення кримінальної справи або припинення кримінального переслідування. Ці рішення повинні ґрунтуватись на допустимих доказах. Тому ч. 3 ст. 88 КПК РФ передбачає, що доказ, визнаний неприпустимим, не підлягає включенню до обвинувального висновку, обвинувального акту або обвинувальної постанови. Проте в цій нормі законодавець, на думку Р. В. Костенка, необґрунтовано обмежився тільки названими видами рішень. Учений вважає, що у випадку визнання доказів недопустимими, вони не повинні включатись у всі основні процесуальні рішення під час попереднього розслідування. Інший висновок буде означати, що перевірка й оцінка допустимості доказів на попередньому розслідуванні відбуваються лише під час винесення обвинувального висновку, обвинувального акту або обвинувальної постанови. По-третє, слідчий (дізнавач) зобов'язаний перевірити й оцінити законність отримання доказів

під час прийняття кримінальної справи до свого провадження в тому випадку, коли у кримінальній справі збиралися докази іншими особами, у провадженні яких перебувала кримінальна справа. [8, с. 114–115].

Як уточнює з цього питання Ю. О. Кожевнікова, у клопотанні повинно міститися: 1) назва доказу з номерами аркушів справи; 2) конкретна підстава згідно зі ст. 75 КПК РФ для визнання його недопустимим; 3) якщо підставою є порушення закону, то конкретні вимоги конкретних статей Кодексу (Конституції РФ, інших правових актів), які порушені; якщо підстава інша, то підтвердження зв'язку між "плодами" і "отруєним деревом", або підтвердження невідомості походження оспорюваного доказу, або підтвердження незначної доказової цінності матеріалу, порівняно з небезпекою упередженості присяжних тощо; у будь-якому випадку можливе долучення додаткових доказів; 4) оцінка суттєвості допущених порушень; 5) висновок про необхідність виключити доказ із метою винесення законного, обґрунтованого і справедливого вироку (іншого рішення) з цієї кримінальної справи [9, с. 173–174].

Зважаючи на те, що згідно з вітчизняною конституційною конструкцією фактичні дані повинні визнаватися доказами вже на стадії досудового розслідування, вбачається необхідністю в гарантуванні права особи на справедливий суд, запровадження чіткого механізму оцінки фактичних даних на предмет їхньої допустимості на стадії досудового розслідування й зокрема, запровадити інститут виключення з доказів. Такий механізм повинен передбачати дієві інструменти самоконтролю та нейтралізації незаконних джерел фактичних даних як самими органами кримінального переслідування, так і судом, під час реалізації судового контролю за досудовим розслідуванням у процесі ухвалення ключових рішень щодо обмеження гарантованих прав і свобод особи.

Список використаної літератури

1. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Служби безпеки України щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 62 // Вісн. Конституційного Суду України. – 2011. – № 6. – С. 155.
2. "Справа Хан проти Об'єднаного Королівства" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_020 (дата звернення 22.01.21)
3. Справа "Светіна проти Словенії". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://napu.com.ua/wp-content/uploads/2018/08/SVETINA-proti-Sloveniyi.pdf> (дата звернення 23.12.20)
4. Крет Г. Р. Міжнародні стандарти доказування у кримінальному процесі України: теоретико-правові та практичні основи : монографія / Г. Р. Крет. – Калуш : Петраш К.Т., 2020.
5. Зейкан Я. П. Про недопустимі докази / Я. П. Зейкан. – Х. : Фактор, 2019. – С. 128.
6. Панова А. В. Визнання доказів недопустимими у кримінальному провадженні : монографія / А. В. Панова. – Х. : Право, 2017.
7. Зубарев А. А. Правовые последствия признания доказательств недопустимыми в уголовном процессе : автореф. дис. ... канд. юрид. наук А. А. Зубарев. – М., 2010.
8. Костенко Р. В. Исключение доказательств, полученных с нарушением требований УПК РФ, в ходе досудебного производства по уголовным делам / Р. В. Костенко // Общество и право. – 2016. – № 3(57). – С. 113–117.
9. Кожевнікова Ю. А. Исключение недопустимых доказательств из разбирательства уголовного дела : дис. ... канд. юрид. наук / Ю. А. Кожевнікова. – Воронеж, 2005.

References

1. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravі za konstytutsiinym podanniam Sluzhby bezpeky Ukrainy shchodo ofitsiinoho tлумachennia polozhennia chastyny tretioi statti 62 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional petition of the Security Service of Ukraine regarding the official interpretation of the provisions of part three of Article 62] (2011). *Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy* [Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine], (6), 155 (in Ukrainian).

2. Sprava Khan proty Obiednaho Korolivstva [The case of Khan v. The United Kingdom]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_020_in_Ukrainian.
3. Sprava Svetina proty Slovenii [The case of Svetina v. Slovenia]. <http://napu.com.ua/wp-content/uploads/2018/08/SVETINA-proti-Sloveniyi.pdf> (in Ukrainian).
4. Kret, H.R. (2020) *Mizhnarodni standarty dokazuvannia u kryminalnomu protsesi Ukrainy* [International standards of proof in the criminal process of Ukraine: theoretical, legal and practical foundations]. Kalush: Pet-rash K.T. (in Ukrainian).
5. Zeikan, Ya.P. (2019) *Pro nedopustymy dokazy* [On inadmissible evidence]. Kh.: Faktor, (in Ukrainian).
6. Panova, A.V. (2017) *Vyznannia dokaziv nedopustymy u kryminalnomu provadzhenni* [Recognition of evidence inadmissible in criminal proceedings]. Kh.: Pravo (in Ukrainian).

7. Zubarev, A.A. (2010) *Pravovye posledstviya pryznaniya dokazatelstv nedopustymy v uholovnom protsesse* [Legal consequences of recognition of evidence inadmissible in criminal proceedings] [avtoref. dys. kand. yuryd. nauk]. M. (in Russian).
8. Kostenko, R. V. (2016) *Yskliuchenye dokazatelstv, poluchennykh s narusheniyem trebovaniy UPK RF, v khode dosudebnogo proyzvodstva po uholovnym delam* [Exclusion of evidence obtained in violation of the provisions of the Criminal Procedure Code of the Russian Federation in the course of the judicial proceedings in criminal cases]. Obshchestvo y pravo [Society and Law], (3 (57)), 113-117 (in Russian).
9. Kozhevnykova, Yu.A. (2005) *Yskliuchenye nedopustymykh dokazatelstv yz razbyratelstva uholovnoho dela* [Exclusion of inadmissible evidence from criminal proceedings] [dys. kand. yuryd. nauk]. Voronezh (in Russian).

Received: 05/01/2021
1st revision: 30/01/2021
Accepted: 10/02/2021

S. Prylutskyi, Dr of Law, Associate Prof.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

INSTITUTE OF EXCLUSION FROM EVIDENCE AT THE STAGE OF PRE-TRIAL INVESTIGATION: CURRENT PROBLEMS AND WAYS TO SOLVE THEM

The study focuses on both theoretical and applied aspects of evidentiary law. The subject of this study is the legal institution of admissibility of evidence in criminal proceedings, as well as the legal mechanism for declaring evidence inadmissible.

The author relies on the constitutional postulate (Part 3 of Article 62 of the Constitution of Ukraine) according to which the accusation cannot be based on evidence obtained illegally, as well as on assumptions. Based on this constitutional imperative, it is stated that the prosecution has no right to form charges and go to court if the accusation is based on illegal evidence or subjective assumptions, and emphasizes that the subject who forms the prosecution must operate on legal evidence. Thus, a legal contradiction is revealed between the provisions of the Constitution of Ukraine and Part 2 of Article 23 of the CPC of Ukraine regarding the legal nature of evidence in the pre-trial investigation.

Given that according to the domestic legal structure, factual data must be recognized as evidence at the stage of pre-trial investigation, there is a legal need to guarantee the right of a person to a fair trial, the introduction of a clear mechanism for verifying factual data for admissibility at the stage of pre-trial investigation. The author argues that such a mechanism should provide effective tools for self-control and neutralization of illegal sources of factual data by both the prosecuting authorities and the court, during the implementation of judicial control over pre-trial investigation in making key decisions to restrict guaranteed rights and freedoms.

Keywords: evidence, accusation, suspicion, admissibility of evidence, exclusion from evidence.

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv.
Legal Studies, 2021; 1 (116): 53–57
УДК: 347.9
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2021/1.116-11>

ISSN 1728-2195
© Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Publishing center "Kyiv University", 2020

О. Снідевич, канд. юрид. наук, доц.
ORCID ID: 0000-0002-4255-3194

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ЗАХОДИ ПРИМУСОВОГО ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ ЯК ПРОЯВ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ВИКОНАВЧОЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ФОРМИ

Присвячено аналізу поняття заходів примусового виконання рішень як прояву диференціації виконавчої процесуальної форми.

Обумовлено, що виконавча процесуальна форма під час виконання судових рішень і рішень інших органів не є єдиною для всіх виконавчих проваджень. Виконавець та інші учасники виконавчого провадження вчиняють у виконавчому провадженні різні за своєю зовнішньою формою та спрямуванням дії. Висловлено припущення, що у виконавчому процесі визначені законодавством про виконавче провадження заходи примусового виконання рішень є найбільш яскравим проявом диференціації виконавчої процесуальної форми.

У правовій науці поняття заходів примусового виконання рішень є дискусійним. Автор виокремлює в науці три підходи до розуміння цього поняття, які називає матеріально-правовим, матеріально-процесуальним та процесуальним.

Згідно з матеріально-правовим підходом заходи примусового виконання рішень є санкцією за невиконання зобов'язання. Згідно з матеріально-процесуальним підходом заходи примусового виконання рішень є засобами реалізації санкцій. Згідно з процесуальним підходом заходи примусового виконання рішень розглядаються як сукупність процесуальних дій на виконання рішення. Зроблено висновок, що кожен із зазначених підходів є обґрунтованим та усі вони в сукупності характеризують заходи примусового виконання рішень як багатоаспектне явище. Зосереджено увагу на більш детальному аналізі заходів примусового виконання рішень у процесуальному значенні.

Обґрунтовано, що заходи примусового виконання рішень є категорією, що диференціює виконавчу процесуальну форму. Ці заходи – це певна процесуальна модель виконання, певна сукупність процесуальних дій щодо виконання тих чи інших видів рішень. Кожен із виконавчих документів повинен виконуватися в межах визначеного заходу примусового виконання рішень.

За наслідками дослідження сформульовано авторське визначення заходів примусового виконання рішень.

Ключові слова: виконавче провадження, виконавча процесуальна форма, виконавчий процес, способи захисту прав, виконавець, виконавчий документ, заходи примусового виконання рішень.

ВСТУП. Поняття заходів примусового виконання рішень у правовій науці є дискусійним. Заходи примусового виконання рішень є багатоаспектним поняттям, а тому досліджуються і в матеріально-правовому, і у процесуальному аспектах. У зв'язку з цим, висловлюються й різні підходи до розуміння цієї категорії виконавчого процесу.

Окремі дослідження щодо з'ясування сутності поняття "заходи примусового виконання рішень" здійснювали М. М. Агарков, Ю. В. Білоусов, І. В. Бондар, П. П. Заворотько, І. І. Зеленкова, Л. С. Маларчук, М. П. Омельченко, О. С. Снідевич, С. Я. Фурса, М. Й. Штефан, С. В. Щербак та інші. Однак, комплексно поняття

заходів примусового виконання рішень як прояву диференціації виконавчої процесуальної форми досліджено не було.

Метою статті є комплексне дослідження поняття заходів примусового виконання рішень, зокрема, виокремлення підходів щодо розуміння цього поняття в науці виконавчого процесу, їхній науковий аналіз, а також формулювання власного визначення поняття заходів примусового виконання рішень із позиції того, що вони є проявом диференціації виконавчої процесуальної форми.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ.

Загальні положення про диференціацію виконавчої процесуальної форми. Виконавча процесуальна форма під час виконання судових рішень і рішень інших органів не є єдиною для всіх виконавчих проваджень. Незважаючи на те, що сама виконавча процесуальна форма вже є наслідком поділу загальної процесуальної форми захисту прав на види, вона як і інші види процесуальної форми, що виокремлюються, підлягає своїй внутрішній диференціації. Наприклад, можна говорити про існування процесуальної форми виконання рішень немайнового характеру, які не можуть виконуватися без участі боржника [1]. І це не дивно. Задля виконання судового рішення виконавець та інші учасники виконавчого провадження не можуть вчиняти у виконавчому провадженні однакові за своєю зовнішньою формою дії. Ці дії є різними за своїм спрямуванням, характером, наслідками, а їхнє вчинення в кожному конкретному випадку обумовлюється змістом резолютивної частини судового рішення чи іншого акта, що її містить виконавчий документ, і визначеним законом процесуальним порядком виконання.

У процесуальній науці диференціація процесуальної форми пов'язується з якісно-кількісним поділом, деталізацією елементів процесуальної форми та її подальшим закріпленням у законодавстві. Проявом диференціації процесуальної форми визнаються, зокрема, види проваджень і стадії процесу. Водночас чи не найбільш яскравим проявом такої диференціації є визначені законодавством види проваджень [2, с. 139–143].

Застосовуючи загальну теорію процесуального права до положень виконавчого процесу висловимо припущення, що в цьому процесі чи не найбільш яскравим проявом диференціації виконавчої процесуальної форми є визначені законодавством про виконавче провадження заходи примусового виконання рішень.

Законодавство про виконавче провадження не надає визначення поняття заходів примусового виконання рішень, а містить тільки їхній перелік. Так, відповідно до ч. 1 ст. 10 Закону України "Про виконавче провадження" [3] (надалі – Закон) заходами примусового виконання рішень є: 1) звернення стягнення на кошти, цінні папери, інше майно (майнові права), корпоративні права, майнові права інтелектуальної власності, об'єкти інтелектуальної, творчої діяльності, інше майно (майнові права) боржника, зокрема якщо вони перебувають в інших осіб або належать боржникові від інших осіб, або боржник володіє ними спільно з іншими особами; 2) звернення стягнення на заробітну плату, пенсію, стипендію й інший дохід боржника; 3) вилучення в боржника і передача стягувачу предметів, зазначених у рішенні; 4) заборона боржнику розпоряджатися та/або користуватися майном, яке належить йому на праві власності, зокрема коштами, або встановлення боржнику обов'язку користуватися таким майном на умовах, визначених виконавцем; 5) інші заходи примусового характеру, передбачені цим Законом. Особливості кожного з них окреслюються в окремих частинах Закону.

Заходи примусового виконання рішень у правовій науці. У правовій науці поняття заходів примусового виконання рішень є дискусійним. Узагальнюючи висловлені в науці ще з радянських часів положення про заходи примусового виконання рішень можна прослідкувати три підходи до розуміння цього поняття, які на наш погляд, відповідно можна назвати матеріально-правовим, матеріально-процесуальним (змішаним) і процесуальним.

Згідно з матеріально-правовим підходом заходи примусового виконання рішень (вони ж називаються в літературі ще заходами безпосереднього примусу) є санкцією за невиконання зобов'язання.

Так, ще в середині минулого століття М. М. Агарков висловив думку, що заходи безпосереднього примусу (звернення стягнення на майно боржника або позбавлення боржника свободи) є санкцією, що застосовується органами держави до порушників правових норм. Така санкція цивільно-правових норм, на його погляд, міститься не в самих цивільно-правових нормах, а в Цивільному процесуальному кодексі, норми якого передбачають порядок примусового стягнення [4, с. 415–432]. Схожої позиції притримувався й С. С. Алексєєв, зазначаючи, що специфічною ознакою цивільно-правових санкцій є забезпечення (відновлення) раніше порушеного стану. Цивільно-правові санкції, що породжуються майновими відносинами та для захисту яких вони встановлюються, диктують необхідність у випадках настання відповідальності існування таких заходів примусового виконання, які б забезпечували реальність відновлення порушених цивільних прав [5, с. 167–168]. На наш погляд, таке розуміння заходів примусового виконання рішень ґрунтується на матеріально-правовій їхньої сутності, акцентує увагу на заходах як елементах відновлення порушеного матеріального права, а власне юридичний процес за такого підходу позбавлений самостійного значення та розглядається лише як матеріально-правова санкція за невиконання матеріально-правового зобов'язання.

Згідно з другим підходом, названим нами матеріально-процесуальним (змішаним), заходи примусового виконання рішень є не санкціями, а засобами їхньої реалізації [6, с. 127]. Так, як зазначав О. С. Іоффе, не можна вважати заходом відповідальності реальне виконання, навіть якщо воно буде примусовим [7, с. 97]. Н. С. Малеїн же вважав, що якщо вважати примусове виконання обов'язку (боргу) відповідальністю, слід прийти до висновку, що норми, які передбачають відповідні правові наслідки, цілком достатні, оскільки примусове виконання вже є відповідальністю. Сторона, яку спонукають виконати свої обов'язки, вже "відповідає". Якщо ж крім відповідальності у формі примусового виконання обов'язку стягувалися б ще збитки і штраф, то довелося б визнати, що господарський орган несе "подвійну" відповідальність [8, с. 13]. Ще більш чітко сутність цього підходу, на наш погляд, сформував П. П. Заворотько, який зазначав, що заходи примусового виконання є формою (засобом) реалізації санкцій норм цивільного права тільки через виконання постанов судів та інших органів, які підлягають виконанню. І в цьому сенсі можна говорити, що заходи примусового виконання – остання "інстанція", яка охороняє від порушення норми цивільного права. Лише в цьому аспекті можна говорити, що заходи примусового виконання є санкціями примусового здійснення невиконаних зобов'язань. Без таких санкцій багато правових зобов'язань були б нездійсненими [9, с. 311]. Отже, зазначений підхід розглядає заходи примусового виконання рішень одночасно як із матеріально-правової сторони, так і з

процесуальної. Тут санкція за невиконання зобов'язання як матеріально-правова сторона заходів примусового виконання рішень обумовлює існування певної форми, імовірно – процесуальної.

Згідно з третім (процесуальним) підходом заходи примусового виконання рішень розглядаються виключно як категорія виконавчого провадження (виконавчого процесу).

Так, на думку І. І. Зеленкової під заходами примусового виконання рішень слід розуміти повноваження виконавця з примусового виконання рішення, передбачені законом, а також міри впливу на боржника, які мають стимулювати його до виконання рішення та не створювати перешкод у його виконанні [10, с. 31]. На думку ж Д. Х. Валєєва, під поняттям заходів примусового виконання рішень слід розуміти сукупність процесуальних дій певного характеру, визначених законодавством для виконання вимог виконавчого документа [11, с. 178]. Отже, зазначений підхід до розуміння заходів примусового виконання рішень обумовлений виключно процесуальними аспектами – процесуальними повноваженнями осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів, або ж процесуальними діями.

На наш погляд, кожен із висловлених у науці підходів до розуміння заходів примусового виконання рішень містить раціональне зерно та лише характеризує заходи примусового виконання рішень як багатоаспектне явище.

Зокрема, у процесі аналізу першого та другого підходів цілком обґрунтовано акцентується увага на тих матеріально-правових характеристиках, тих матеріально-правових передумовах, що обумовлюють існування заходів примусового виконання. Сутність процесуальної діяльності досить часто розглядається в теорії права через механізм реалізації матеріального права, захист якого здійснюється в судовій, адміністративній, нотаріальній тощо формах. Відтак, оскільки призначення процесу полягає в захисті матеріального права, то цілком очевидним, що й остання стадія цього процесу, якою є виконавче провадження, є нічим іншим як елементом захисту матеріального права. І завдяки цьому заходи примусового виконання рішень, які застосовуються на стадії виконання рішення, перебувають у безпосередньому зв'язку з матеріальним правом.

Однак, у процесі аналізу поняття "заходи примусового виконання рішень" не можна не звернути увагу, що це поняття досить широко використовується як процесуальне саме у процесуальному законодавстві, насамперед, у Законі. Відтак, цілком обґрунтованим виглядає розгляд цього поняття безпосередньо у процесуальному значенні. А таке його значення, як показано буде нижче, є зовсім іншим від того, як воно тлумачиться з матеріально-правового погляду.

Ураховуючи наведене, залежно від мети дослідження прийнятним є використання того чи іншого підходу до розуміння заходів примусового виконання рішень, а аналіз його у різних значеннях сприяє більш глибокому пізнанню цього явища. Зосередимось на більш детальному аналізі заходів примусового виконання рішень саме у процесуальному значенні. Принагідно відзначимо, що процесуальний підхід до розуміння заходів примусового виконання рішень, на відміну від перших двох підходів, використовують переважно вчені-процесуалісти, що досліджують особливості виконавчого провадження (виконавчого процесу).

Під час визначення поняття заходів примусового виконання рішень вважаємо недосконалим те з них, яке було запропоноване І. І. Зеленковою. Пояснюється це тим, що воно не враховує розуміння заходів примусового виконання рішень як категорії, що диференціює ви-

конавчий процес. Як уже зазначалося вище, під заходами примусового виконання рішень І. І. Зеленкова розуміє повноваження виконавця з примусового виконання рішення, передбачені законом, а також міри впливу на боржника, які мають стимулювати його до виконання рішення та не створювати перешкод у його виконанні [10, с. 31]. Обумовимо, що положення ст. 10 Закону, яка містить перелік заходів примусового виконання рішень, взагалі ніяк не співвідноситься повноваження виконавця та заходи примусового виконання. Крім того, важливим є те, що це положення Закону не визначає єдиного заходу примусового виконання рішень, а проводить їхню диференціацію. Через це ймовірне визначення відповідного поняття повинне це враховувати. Також навряд чи доцільним є розгляд заходів примусового виконання у запропонованому значенні і в теорії виконавчого процесу. Повноваження виконавця є самостійним інститутом виконавчого процесу та досліджуються через сукупність його прав та обов'язків. Аналогічно навряд чи варто розглядати під заходами примусового виконання рішень і міри впливу на боржника, які мають стимулювати його до виконання рішення та не створювати перешкод у його виконанні. Зазначені міри впливу є більше, так званими заходами непрямого впливу, а не заходами примусового виконання рішень.

Більш прийнятним є визначення, яке було запропоноване Д. Х. Валєєвим, згідно з яким заходами примусового виконання рішень є сукупністю процесуальних дій певного характеру, визначених законодавством для виконання вимог виконавчого документа [11, с. 178]. По-перше, таке визначення окреслює можливість диференціації заходів примусового виконання рішень (оскільки містить вказівку на певний характер процесуальних дій), а по-друге – не містить у собі дублювання інших категорій виконавчого процесу.

Визначення поняття "заходи примусового виконання рішень" із позиції диференціації виконавчої процесуальної форми. У процесі визначення поняття заходів примусового виконання рішень необхідно враховувати, що процесуальні дії, спрямовані на примусове виконання виконавчих документів, не можуть бути однаковими за своїм змістом щодо всіх виконавчих документів. Кожне з рішень, яке підлягає виконанню, передбачає вчинення виконавцем та іншими суб'єктами виконавчого процесу своєї сукупності процесуальних дій у межах відповідних процедур виконання (моделей, видів проваджень). Не може, наприклад, виконавець під час виконання рішень про стягнення коштів із боржника чи про його виселення вчиняти однакові процесуальні дії, бо сутність зобов'язань у кожному з цих випадків є різною. І тут досить важливим як для практики, так і для теорії, є розробка та врегулювання у нормативних актах чітких моделей (проваджень) щодо виконання рішень окремих категорій.

Як вбачається з аналізу положень Закону, у ньому використання терміну "заходи примусового виконання рішень" позбавлене єдиного значення. Справді, у окремих положеннях Закону поняття заходів примусового виконання рішень вживається й у значенні, досить близькому до висловленого І. І. Зеленковою розуміння. Однак, більш ціннішим для практики та науки є те їхнє розуміння, що міститься у ст. 10 Закону. Саме з неї вбачається, що заходи примусового виконання рішень є категорією, що диференціює виконавчу процесуальну форму. У ній ці заходи є певною процесуальною моделлю виконання, певною сукупністю процесуальних дій щодо виконання тих чи інших видів рішень. Фактично захід примусового виконання – це як вид провадження у судочинстві, коли кожна із судових справ роз-

глядається у своєму наперед визначеному провадженні. Аналогічно і у виконавчому процесі – кожний з виконавчих документів повинен виконуватися в межах свого виду провадження – заходу примусового виконання рішень (але безумовно з урахуванням своєї специфіки, яка полягає в можливості виконання рішення та в межах декількох заходів примусового виконання рішень).

Заходи примусового виконання рішень у зазначеному значенні мають безпосередній зв'язок зі способами захисту матеріального права. Фактично можна стверджувати, що вони безпосередньо обумовлюються цими способами. Так, аналізуючи поняття способів захисту порушених прав, Ю. Д. Притика обґрунтовано зазначає, що способи захисту права як дії є завершальними актами захисту у вигляді матеріально-правових дій або юрисдикційних дій, які спрямовані на усунення перешкод на шляху здійснення суб'єктами своїх прав (інтересів) або на припинення правопорушення, відновлення положення, що існувало до правопорушення [12, с. 22]. Спосіб захисту права є умовною правовою моделлю захисту як примусової реалізації суб'єктивного права, яка враховує: а) потенційну можливість (передумови) вчинення учасниками матеріальних правовідносин і/або компетентними державними чи недержавними органами дій, спрямованих на відновлення порушених суб'єктивних прав учасника правовідносин; б) зазначені дії цих суб'єктів і в) правові наслідки у вигляді відновленого порушеного права [13, с. 276–277]. Для нас очевидним є те, що у випадку примусового виконання рішення юрисдикційного органу такі завершальні дії вчиняються і у виконавчому провадженні, а їхній зміст обумовлюється тим способом захисту, який був визначений юрисдикційним органом у своєму рішенні. Цей зміст проявляється в окремих заходах примусового виконання рішень, які і є завершальним етапом реалізації захисту права як процесу, складовою загальної моделі захисту, у межах якої й вчиняються органами примусового виконання рішень та іншими суб'єктами процесуальні дії щодо виконання рішення юрисдикційного органу.

З урахуванням наведеного, вважаємо, що заходами примусового виконання рішень є врегульовані нормами виконавчого процесуального права особливі порядки (процедури) примусового виконання рішень окремих категорій у межах виконавчої процесуальної форми, які визначаються системою взаємопов'язаних виконавчих процесуальних прав та обов'язків і процесуальних дій учасників виконавчого провадження.

Запропоноване розуміння заходів примусового виконання рішень, на наш погляд, має теоретичне та практичне значення. Не важко помітити, що перелік заходів примусового виконання рішень у ст. 10 Закону є досить вузьким, а сам Закон не передбачає моделей виконання окремих рішень або врегульовує їх досить поверхнево. Відтак, завданням науки виконавчого процесу й законодавця натеper є вибудовування окремих заходів примусового виконання рішень як процесуальних процедур, моделей виконання рішень окремих категорій, у межах яких повинні вчинятися процесуальні дії кожним з учасників виконавчого процесу. Причому критерієм правильності побудови таких процедур повинна бути ефективність процесуальних дій, які вчиняються на практиці, реальне виконання рішення.

ВИСНОВКИ. У виконавчому процесі визначені законодавством про виконавче провадження заходи примусового виконання рішень є найбільш яскравим проявом диференціації виконавчої процесуальної форми.

Заходами примусового виконання рішень є врегульовані нормами виконавчого процесуального права особливі порядки (процедури) примусового виконання

рішень окремих категорій у межах виконавчої процесуальної форми, які визначаються системою взаємопов'язаних виконавчих процесуальних прав та обов'язків і процесуальних дій учасників виконавчого провадження.

Список використаної літератури

1. Снідевич О. С. Процесуальна форма виконання рішень немайнового характеру, які не можуть бути виконані без участі боржника / О. С. Снідевич // Підприємництво, господарство і право. – 2019. – № 6. – С. 52–56.
2. Зуб А. А. Дифференциация гражданской процессуальной формы сквозь призму синергетики и теоретического моделирования / А. А. Зуб. // Jurnalul juridic național: teorie și practică. – 2015. – № 6. – С. 139–143.
3. Про виконавче провадження: Закон України від 02.06.2016. № 1404-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text> (дата звернення: 01.02.2021).
4. Теория государства и права: макет учебника / науч. ред. М. А. Аржанов. – М., Б.и., 1948. 500 с.
5. Алексеев С. С. Гражданское право в период развернутого строительства коммунизма / С. С. Алексеев. – М.: Госюриздат, 1962.
6. Завадская Л. Н. Реализация судебных решений. Теоретические аспекты / Л. Н. Завадская. – М.: Наука, 1982.
7. Иоффе О. С. Обязательственное право / О. С. Иоффе. – М.: Юрид. лит-ра, 1975.
8. Малейн Н. С. Имущественная ответственность в хозяйственных отношениях / Н. С. Малейн. – М.: Наука, 1968.
9. Заворотко П. П. Процессуальные гарантии исполнения судебного решения / П. П. Заворотко. – М.: Юрид. лит-ра, 1974.
10. Зеленкова І. І. Процедура звернення стягнення на майно боржника у виконавчому процесі: дис ... канд. юрид. наук: 12.00.03; НАН України; Київський ун-т права / І. І. Зеленкова. – Івано-Франківськ, 2017.
11. Валеев Д. Х. Система процессуальных гарантий прав граждан и организаций в исполнительном производстве / Д. Х. Валеев. – М.: Статут, 2009.
12. Притика Ю. Д. Проблеми захисту цивільних прав та інтересів у третейському суді / Ю. Д. Притика. – К.: Вид. Дім "Ін Юре", 2006.
13. Мягкоход Ю. В. Спосіб захисту суб'єктивних земельних прав: формулювання поняття / Ю. В. Мягкоход // Часопис Київ. ун-ту права. – 2013. – № 3. – С. 274–278.

References

1. Snidevych, O. (2019) Protseualna forma vykonannya rishen nemainovoho kharakteru, yaki ne mozht buty vykonani bez uchasti borzhnyka [Procedural form of execution of a non-material nature decisions, which cannot be executed without the participation of the debtor]. *Pidpryemnytstvo, hospodarstvo i pravo* [Entrepreneurship, economy and law] (52) (in Ukrainian).
2. Zub, A. (2015) Differenciatsiya grazhdanskoj processual'noj formy skvoz' pryzmu sinergetiki i teoreticheskogo modelirovaniya [Differentiation of civil procedural form through the prism of synergetics and theoretical modeling]. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*, (139), 139–143 (in Ukrainian).
3. Pro vykonavche provadzhennia [On executive proceedings], *Zakon Ukrainy* [Law of Ukraine] (2016) № 1404-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text> (accessed: 01.02.2021) (in Ukrainian).
4. Teoriya gosudarstva i prava: maket uchebnika [Theory of State and Law] (1948) (in Russian).
5. Alekseev, S. (1962) Grazhdanskoe pravo v period razvernutoho stroitel'stva kommunizma [Civil law during the extended construction of communism]. *Gosjurizdat* (in Russian).
6. Zavadskaja, L. (1982) Realizatsiya sudebnykh reshenij. Teoreticheskie aspekty [Implementation of court decisions. Theoretical aspects]. *Nauka* (in Russian).
7. Ioffe, O.S. (1975) Objazel'tstvennoe pravo [Obligation law]. *Juridicheskaja literatura* (in Russian).
8. Malein, N. (1968) Imushchestvennaja otvetstvennost' v hozjajstvennykh otnoshenijah [Property liability in economic relations]. *Nauka* (in Russian).
9. Zavorot'ko, P. (1974) Processual'nye garantii ispolneniya sudebnogo resheniya [Procedural guarantees for the execution of a judgment]. *Juridicheskaja literatura* (in Russian).
10. Zelenkova, I. (2017) 'Protseura zvernennia stiahnennia na maino borzhnyka u vykonavchomu protsesi' [The procedure for recovery of the debtor's property in the executive process] [DPhil thesis]. *Kyivskyi universytet prava* (in Ukrainian).
11. Valeev, D. (2009) Sistema processual'nykh garantij prav grazhdan i organizacij v ispolnitel'nom proizvodstve [The system of procedural guarantees of the rights of citizens and organizations in executive proceedings]. *Statut* (in Russian).
12. Prytyka, Yu. (2006) Problemy zakhystu tsyvilnykh prav ta interesiv u treteiskomu sudi [Problems of protection of civil rights and interests in arbitration]. *Vydavnychi Dim "In Yure"* (in Ukrainian).
13. Miahkikhod, Yu. (2013) Sposib zakhystu sub'iektyvnykh zemelnykh prav: formuluvannya poniattia [Method of protection of subjective land rights: formulation of the concept]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava* [Journal of Kyiv University of Law], (3), 274 (in Ukrainian).

Received: 12/01/2021

1st revision: 08/02/2021

Accepted: 20/02/2021

O. Snidevych, PhD (Law), Associate prof.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

MEASURES FOR THE ENFORCEMENT OF JUDGMENTS AS MANIFESTATION OF DIFFERENTIATION OF EXECUTIVE PROCEDURAL FORM

The article deals with the analysis of the concept of the enforcement of judgments as the manifestation of differentiation of the executive procedural form.

It is stipulated that the executive procedural form in the execution of court decisions and decisions of other authorities is not the same for all enforcement proceedings. The executor and other participants of the enforcement proceeding perform different functions in the enforcement proceeding. It is suggested that in the enforcement process the measures for the enforcement of judgment, stipulated by the legislation on enforcement proceedings are the most striking manifestation of the executive procedural form.

In legal studies the concept of the measures for the enforcement of judgments remains controversial. The author distinguishes three approaches to understanding of this concept, he calls them substantive-legal, substantive-procedural and procedural.

According to the substantive-legal approach, measures for enforcement of judgments are a sanction for non-compliance. Under the substantive-procedural approach, measures for the enforcement of judgments are the means of implementation of sanctions. Based on the procedural approach, measures for enforcement of judgments are considered as a set of procedural actions to enforce the decision. It is concluded that each of these approaches is justified and all of them together characterize the measures for enforcement of judgments as a multifaceted phenomenon. The article focuses on more detailed analysis on the enforcement of judgments in procedural sense.

It is proved that the measures for the enforcement of judgments are a category that differentiates the executive procedural form. These measures are a certain procedural pattern of enforcement, a distinct set of procedural actions, connected with the enforcement of different decisions. Every writ of execution should be performed within the frames of a certain measure for the enforcement of judgments.

As the result of the research the author formulates his own definitions of the measures for the enforcement of judgments.

Keywords: enforcement proceeding, executive procedural form, enforcement procedure, means of rights protection, executor, writ of execution, measures for enforcement of judgments.

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv.
Legal Studies, 2021; 1 (116): 57–61
УДК: 341.01+342
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2021/1.116-12>

ISSN 1728-2195
© Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Publishing center "Kyiv University", 2020

О. Стрельцова, д-р юрид. наук, доц.
ORCID ID: 0000-0002-0907-2049

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

КОНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ З ЄС НА ПІДСТАВІ УГОДИ ПРО АСОЦІАЦІЮ: ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Досліджується процес конституціоналізації асоціативних відносин між Україною та Європейським Союзом. Автор виокремлює й розкриває два основні аспекти цього процесу: змістовний та імплементаційний. Визначається, що змістова конституціоналізація по своїй суті є конституційною модернізацією, у ході якої відбувається змістовне оновлення положень Конституції з метою формування конституційних засад для подальшої демократизації суспільно-політичного життя в Україні, наближення національної політико-правової системи до європейських цінностей і принципів, удосконалення внутрішньодержавної законодавчої бази. Імплементаційний аспект конституціоналізації полягає в цілеспрямованому формуванні конституційних передумов для імплементації положень Угоди про асоціацію до національної системи права. Автор вважає, що здійснення як змістовної, так і імплементаційної конституціоналізації асоціації України з ЄС можна реалізувати лише шляхом включення цього процесу безпосередньо в контекст конституційної реформи в Україні.

Звертається увага на певні проблеми реформування Конституції України у зв'язку із забезпеченням європейської інтеграції та висловлюються критичні застереження, пов'язані з доповненням Конституції положеннями щодо стратегічного курсу України на довготривалу перспективу.

Ключові слова: Конституція України, конституційна реформа, конституціоналізація, Європейський Союз, Угода про асоціацію між Україною та ЄС.

ВСТУП. Підписавши Угоду про асоціацію з Європейським Союзом (далі – ЄС), Україна взяла на себе зобов'язання вдосконалити внутрішньодержавну правову базу, привести її у відповідність із європейськими стандартами. У цьому контексті чи не найбільшої уваги потребують положення Основного закону держави – Конституції. І це зрозуміло, оскільки саме в Конституції концентровано відображені підходи держави до міжнародного співробітництва, саме вона є тим елементом правової системи, що здатен ефективно регулювати діяльність як у внутрішньодержавній, так і в зовнішньополітичній сферах, сприяти належному захисту національних інтересів.

З іншого боку, проблеми зміни норм Основного закону, скасування чинних або включення нових положень, що регламентують питання, пов'язані з міжнародними відносинами, актуалізуються у зв'язку із загальними процесами конституційного реформування, зок-

рема із внесенням в лютому 2019 р. до Конституції України змін, які визначили стратегічний курс держави на набуття повноправного членства України в ЄС.

Виходячи із зазначеного, **метою статті є** дослідження змістовного та імплементаційного аспектів конституціоналізації асоціації України з ЄС як основи цього процесу й аналіз проблемних аспектів і подальших перспектив реалізації визначеного в Конституції України стратегічного курсу нашої держави на набуття повноправного членства в ЄС.

Питання конституційних змін не є новим для України і вже неодноразово ставало як предметом політичних дискусій, так і об'єктом наукових досліджень. До характеристики тих чи інших аспектів цього процесу звертали у своїх дослідженнях такі вітчизняні науковці, як Ю. Барабаш, Ю. Волошин, В. Кампо, А. Крусян, М. Орзіх, Н. Пархоменко, С. Погребняк, Т. Подорожна, О. Скрипнюк, В. Шамрай, Я. Чернопишук та ін. Разом із тим, роз-

горнutoго теоретичного обґрунтування він усе ще не отримав. Підтвердженням цієї тези є фрагментарність і суперечливість підходів до характеристики конституціоналізації процесу асоціації України з ЄС, що наводяться в юридичній літературі, а також деякі розбіжності в розумінні його сутнісного та змістовного наповнення.

Водночас розвиток асоціативних відносин із ЄС викликає необхідність детального аналізу здійснених і планованих конституційних змін із метою їхнього співвіднесення із задекларованими євроінтеграційними прагненнями нашої держави. Як правильно наголошував О. Задорожній, розмежування конституційного процесу й різноманітних аспектів міжнародного права є помилковим, адже тільки їхній інтегрований розгляд дозволить розробити цілісну стратегію конституційної реформи в Україні [1, с. 29].

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ. Вочевидь, успішність процесу конституційного реформування в Україні прямо пропорційна його відповідності ряду умов, а саме: концептуальній обґрунтованості; системності; транспарентності; врахуванню національних особливостей конституційно-правового розвитку та формування конституційної традиції; відповідності формальним процедурним вимогам (легальності); суспільному визнанню й підтримці конституційних перетворень (легітимності); урахуванню внутрішніх і зовнішніх чинників політичного та соціально-економічного характеру для мінімізації їхнього впливу на конституційно-правові процеси.

Проте водночас здійснення будь-яких конституційних перетворень насамперед вимагає визначення двох ключових позицій, а саме: хто є, та як мовити, "замовником" здійснених і планованих конституційних змін і яка водночас переслідується мета? Як здається, замовником конституційної реформи в нашій країні є народ України, який прагне змінити підходи до організації держави, функціонування її апарату, її взаємодії із суспільством. Виходячи з цих вимог українського народу, метою конституційного реформування варто вважати створення конституційної системи обмеженого правління як практичне втілення доктрини конституціоналізму, унаслідок чого Україна має стати конституційною державою [2, с. 48].

Вбачається, що досягнення цієї мети логічно корелюється з реалізацією цілей і завдань Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Зокрема ст. 4 Угоди встановлює, що однією з цілей політичного діалогу Сторін є "зміцнення поваги до демократичних принципів, верховенства права та належного врядування, прав людини та основоположних свобод, ... а також внесок у консолідацію внутрішніх політичних реформ" [3].

На нашу думку (яку ми також обґрунтовували у своїх наукових дослідженнях [4; 5]), успішне виконання визначених Угодою завдань потребує спрямування процесів конституціоналізації безпосередньо у сферу регулювання цих відносин, що зумовлює об'єктивну необхідність їхньої регламентації та забезпечення на найвищому – конституційно-правовому рівні. Ідеться про те, що самої лише конституційної формалізації європейського курсу подальшого розвитку країни вочевидь недостатньо для того, щоб реалізувати інтеграційні прагнення України. Це можливо лише у випадку створення політико-правової й економічної систем, сумісних із європейськими, що вимагає уніфікації конституційних підходів до регулювання пріоритетних конституційних інститутів – прав і свобод людини, громадянського суспільства, правосуддя, механізмів децентралізації вла-

ди, парламентаризму, ринкової економіки. З іншого боку, процес конституціоналізації напругу залежить від послідовного вираження нормативного змісту Конституції України в поточному законодавстві, що деталізує й розвиває її приписи [6, с. 72], а також від створення відповідних організаційних засад, необхідних для ефективної правотворчості та правозастосування. Завдяки цьому норми Угоди про асоціацію мають стати своєрідним орієнтиром правової політики держави, а всі національні правові акти повинні тлумачитись і застосовуватись у максимальній відповідності до її положень.

У цьому контексті конституціоналізація асоціації України з ЄС є багатокomпонентним процесом, здійснення якого має так чи інакше охоплювати всі рівні правової системи. Практичний аспект конституціоналізації процесу асоціації України з ЄС виявляється через динамічну сукупність заходів організаційно-правового характеру, спрямованих на реалізацію мети європейської інтеграції України. На нормативному рівні правової системи такі заходи мають здійснюватися за трьома основними модусами (напрямами).

По-перше, базовою передумовою конституціоналізації асоціативних відносин України та ЄС є реформування змістовних та імплементаційних засад Основного закону України для забезпечення конституційного супроводу цього процесу.

По-друге, важливим елементом конституціоналізації асоціативних відносин України та ЄС є конкретизація й деталізація конституційних норм і принципів у системах позитивного права і законодавства (передусім у тих законодавчих і підзаконних нормативно-правових актах, які спрямовані на гармонізацію національного права із правом ЄС).

По-третє, у процесі реалізації положень Угоди про асоціацію визначального значення набуває правотлумачна та правозастосовна діяльність національних органів державної влади, і особливо судових органів конституційної й загальної юрисдикції.

Проте, національна конституціоналізація процесу асоціації опосередковується всіма видами юридичної діяльності держави (правотворчою, правоінтерпретаційною та правозастосовною), що пов'язано з необхідністю забезпечення окремих осіб (фізичних і юридичних) правовими засобами безпосереднього використання норм Угоди про асоціацію. Усі ці напрями конституціоналізації є взаємопов'язаними та взаємодоповнюючими, проте такий взаємозв'язок має ієрархічний характер. Він виявляється в тому, що в будь-якій демократичній, правовій державі конституція є актом вищої юридичної сили, її норми займають головне положення відносно норм інших правових актів, а їхня дія визначається принципом верховенства у правовій системі, який передбачає здійснення нормотворчої та правозастосовної діяльності в державі на основі та відповідно до її положень [7, с. 69–70].

Разом із тим, жодна конституція, як би детально вона не врегульовувала суспільні відносини, не в змозі охопити весь спектр таких відносин, оскільки, з одного боку, конституція має стабільний характер, а суспільні відносини – динамічний, а з іншого – коло цих відносин є надзвичайно широким. Тому певна їхня частина регламентується законодавцем за допомогою законів, які мають відповідати принципам, цілям, деклараціям конституції, тобто її духу [8, с. 545–546]. Так само похідними від норм і принципів Конституції України є правот-

лумачні і правозастосовні акти судів конституційної й загальної юрисдикції.

Тому, на нашу думку, перший із напрямів конституціоналізації процесу асоціації – тобто на рівні Основного закону, усе ж таки є первинним, оскільки саме Конституція України, будучи наділеною в межах національної правової системи верховенством і найвищою юридичною силою, визначає основи правового регулювання асоціативних відносин і тим самим надає імпульсу та спрямовує відповідні процеси на інших рівнях, які варто розглядати як вторинну конституціоналізацію. Водночас первинна конституціоналізація процесу асоціації України з ЄС має два аспекти: змістовний та імплементаційний.

Змістова конституціоналізація по своїй суті є конституційною модернізацією, у ході якої відбувається змістовне оновлення положень Основного закону з метою формування конституційних засад для подальшої демократизації суспільно-політичного життя в Україні, наближення національної політико-правової системи до європейських цінностей і принципів, удосконалення внутрішньодержавної законодавчої бази. Це ті зміни, які вже тривалий час стоять на порядку денному в контексті проведення конституційної реформи в Україні. Проте водночас – це ті конституційні перетворення, на проведенні яких наполягає ЄС, розглядаючи їх як необхідну умову подальшого розвитку асоціативних відносин із нашою державою та реалізації її євроінтеграційних прагнень [4].

Відповідний підхід відображено безпосередньо в тексті Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Так, ст.ст. 3 і 6 Угоди визначають прагнення України та ЄС співпрацювати з метою забезпечення того, щоб їхня внутрішня політика ґрунтувалася на спільних для них принципах, зокрема таких, як стабільність і дієвість демократичних інституцій, верховенство права та повага до прав людини й основоположних свобод, належне урядування, ринкова економіка, збалансований розвиток та ін.

Конкретизуючи ці положення, ст. 14 Розділу III "Юстиція, свобода та безпека" передбачає, що в межах співробітництва у сфері юстиції, свободи та безпеки Сторони надають особливого значення утвердженню верховенства права й укріпленню інституцій усіх рівнів у сфері управління загалом і правоохоронних і судових органів зокрема. Підкреслюється, що серед іншого, співробітництво Сторін буде спрямоване на зміцнення судової влади, підвищення її ефективності, гарантування її незалежності й неупередженості та боротьбу з корупцією [9].

Як бачимо, саме конституційна реформа має визначальне значення для проведення всіх інших заходів, зокрема, галузевих реформ, в основу яких має покладатися принцип конституціоналізації. Одним із пріоритетних завдань конституційної реформи на нинішньому етапі є встановлення такого механізму державної влади, який би унеможливив узурпацію влади будь-ким із вищих посадових осіб держави, і водночас забезпечував би єдність державної політики [10]. Реформа повинна була гарантувати забезпечення справедливого правосуддя, а також закласти основи для реформи місцевого самоврядування та децентралізації влади.

Виходячи з цих засад, пріоритетами змістовної конституціоналізації в аспекті процесу асоціації України з ЄС стали реформа правосуддя й децентралізація влади (реформа місцевого самоврядування). Загалом, саме в цих двох сферах зовнішні зобов'язання України цілком збіглися із внутрішньонаціональними інтересами. Виходячи із зовнішніх зобов'язань та внутрішньоде-

ржавних пріоритетів, основним завданням змістовної конституціоналізації в аспекті процесу асоціації України з ЄС стала реформа Конституції України щодо правосуддя (2016) і напрацювання ряду проектів і пропозицій у сфері децентралізації влади. Разом із тим, зміна тексту Конституції України, будучи базовим фактором конституціоналізації процесу асоціації України з ЄС, не зводиться лише до формальної конституційної легалізації та не вичерпується реформуванням системи правосуддя та реорганізацією місцевого самоврядування в Україні [11, с. 9–11]. Отже, подальша конституціоналізація національної правової системи є багатоплановим процесом, ефективність якого визначатиметься підвищенням конституційної якості та рівня регулювання суспільних відносин у державі.

Другий – *імплементаційний аспект конституціоналізації*, полягає у цілеспрямованому формуванні конституційних передумов для імплементації положень Угоди про асоціацію до вітчизняної системи права. Імплементаційна конституціоналізація передбачає всю сукупність заходів щодо реформування конституційного законодавства з метою створення належних конституційних засад для імплементації (забезпечення дії та реалізації) положень Угоди про асоціацію до національного правопорядку України. Фактично, імплементаційний аспект конституціоналізації асоціативних відносин України та ЄС полягає в конституційному опосередкуванні та забезпеченні реалізації норм Угоди про асоціацію в межах національного правопорядку України. Ключовими показниками імплементаційної конституціоналізації асоціативних відносин України та ЄС є, по-перше, закріплення на рівні Основного закону засад зовнішньополітичної діяльності України (зокрема проєвропейського зовнішньополітичного курсу держави), що є передумовою та своєрідною конституційно-правовою гарантією наступництва й послідовності у проведенні імплементаційних заходів у сфері асоціації України та ЄС і, по-друге, удосконалення конституційних положень щодо взаємодії національного та міжнародного права, зокрема тих, які регламентують питання імплементації міжнародних договорів до національної системи права (передусім ст. 9 Конституції України).

Що стосується визначення в Конституції України стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в ЄС, варто зазначити, що дискусія щодо необхідності закріплення в преамбулі або в розділі I Основного Закону положень про європейський вибір України розгорнулася у вітчизняних наукових колах задовго до офіційного внесення змін до Конституції України. Фахівці й експерти, посиляючись на Декларацію про державний суверенітет України 1990 р., вказували, що вона містить положення про те, що "Українська РСР виступає рівноправним учасником міжнародного спілкування, активно сприяє зміцненню загального миру і міжнародної безпеки, *безпосередньо бере участь у загальноєвропейському процесі та європейських структурах*" (курсив наш. – О. С.) [12; 4]. Тим самим відзначалося, що в Декларації, хоч і в загальному вигляді, але встановлюються певні засади європейської спрямованості зовнішньополітичної діяльності України, і наголошувалося на тому, що саме цього бракувало тогочасній редакції Основного Закону.

У певному сенсі такий підхід мав під собою об'єктивне підґрунтя, адже зміна політичних сил у владі (і особливо в особі Президента України) щоразу зумовлювала певні корективи в зовнішньополітичній орієнтації та

стратегії розвитку нашої держави. Так, за часів президентства Л. Кучми в основу зовнішньополітичної діяльності України була покладена так звана політика "багатовекторного балансування": з одного боку, пріоритетним напрямом зовнішньополітичної діяльності нашої держави проголошувалась європейська інтеграція, а з іншого – Україна брала участь у деяких інтеграційних проєктах на теренах СНД і будувала двосторонні відносини з Росією й іншими колишніми республіками Радянського Союзу на основі добросусідства, співробітництва і партнерства. Після Помаранчевої революції тогочасний новообраний Президент В. Ющенко віддав перевагу західному вектору співробітництва України в зовнішній сфері. Натомість його опонент та наступний очільник держави В. Янукович, кардинально змінив зовнішні пріоритети України із західного на східний вектор, унаслідок чого намітилися тенденції руху України до євразійських інтеграційних структур, що в кінцевому підсумку призвело до відмови у підписанні Угоди про асоціацію між Україною та ЄС і стало одним із чинників Революції гідності 2014 р. Аналізуючи ці події, В. Муравйов зазначив, що включення "євроінтеграційної статті" до Конституції України сприяло б наступності у її внутрішній і зовнішній політиці, незалежно від зміни політичних сил у владі, та послідовності у поступальному розвитку нашої держави [13, с. 29].

Крім того, якщо проаналізувати зобов'язання в політичній, економічній та правовій сферах, що прийняла на себе Україна за Угодою про асоціацію, і особливо широкомасштабність і обсяг заходів, які необхідно здійснити, зокрема щодо адаптації національного законодавчого регулювання до стандартів ЄС, стає зрозумілим, що такий підхід розрахований на довготривалу перспективу й потребує поетапності, стабільності та передбачуваності зовнішньополітичного вектора розвитку України.

Проте водночас потрібно висловити й певні застереження, пов'язані з доповненням Конституції положеннями щодо стратегічного курсу України на довготривалу перспективу.

По-перше, варто констатувати, що фіксація у преамбулі Основного закону євроінтеграційних прагнень нашої держави має винятково внутрішній, односторонній характер, оскільки Угода про асоціацію між Україною та ЄС зараз не надає Україні жодних перспектив членства в цьому міждержавному об'єднанні. У ній лише наголошується на визнанні Союзом європейського вибору та європейських прагнень України як європейської держави, що поділяє з ЄС спільну історію та цінності, а також визначається, що політична асоціація та економічна інтеграція України з ЄС залежатиме від прогресу в імplementації цієї Угоди та від досягнень України в забезпеченні поваги до спільних цінностей і наближенні до ЄС у політичній, економічній і правовій сферах. Ці положення є відображенням принципів кондиціональності та еволюційності, які доволі часто використовуються Союзом у практиці регулювання асоціативних відносин, але водночас вони свідчать про те, що на відміну від Угод про стабілізацію й асоціацію з балканськими країнами чи навіть колишніх Європейських угод із країнами Центральної та Східної Європи, Угода про асоціацію з Україною не має на меті підготувати її до вступу в ЄС.

Виходячи з цього, вбачається, що закріплення в Основному законі держави положень щодо її стратегічного руху до набуття повноправного членства в ЄС має пе-

редусім зумовлюватися двостороннім характером такого руху, який зараз відсутній.

По-друге, попри те, що Основний закон у демократичному суспільстві має характеризуватися підвищеним ступенем стабільності, варто констатувати, що в нинішніх вітчизняних реаліях до тексту Конституції України досить часто вносилися зміни й доповнення на догоду певним політичним інтересам. Тому навіть закріплення в тексті Конституції України цих положень не гарантує повною мірою незмінності зовнішньополітичних пріоритетів держави в майбутньому.

По-третє, як бачимо, визначення й закріплення в Основному законі стратегічного зовнішньополітичного курсу України має передусім спиратися на волю українського народу, тому це питання варто було б винести на всенародне обговорення шляхом проведення всеукраїнського референдуму. Проте в умовах анексії й окупації частини території нашої держави Російською Федерацією залучення до таких заходів усіх українських громадян є практично неможливим, а отже, навіть у випадку проведення референдуму, його результати не можна буде вважати повністю достовірними [5, с. 305–308].

ВИСНОВКИ. Отже, здійснення як змістовної, так і імplementаційної конституціоналізації асоціації України з ЄС можна реалізувати лише шляхом включення цього процесу безпосередньо в контекст конституційної реформи в Україні. Важливо усвідомити, що проведення конституційної реформи та встановлення асоціативних відносин із ЄС не варто розглядати як два паралельних напрями робіт, що ведуться в різних системах координат. Навпаки, лише максимальна синхронізація здійснюваних у межах цих напрямів заходів, визначення на обоюдній основі їхніх пріоритетів, координація й узгодження поточних завдань дозволять розробити комплексну стратегію конституційного реформування та надادуть конституційним перетворенням цілісного характеру. На нашу думку, інструментарій, закладений у політичній та економічній частинах Угоди про асоціацію, за умов його послідовного та прагматичного використання, може забезпечити реформування національних політико-правових і соціально-економічних інститутів в Україні з урахуванням національних інтересів.

Що стосується підтвердження європейської ідентичності Українського народу та визначення незворотності європейського вектора розвитку держави у преамбулі Конституції України, вважаємо, що це є дуже важливою, але лише початковою частиною набагато глобальнішого процесу, тільки вдалий і ретельний конституційний супровід якого стане запорукою поступового перетворення України на демократичну, правову державу.

Список використаної літератури

1. Задорожний О. В. Проекти реформування конституції України і міжнародне право / О. В. Задорожний. Український часопис міжнародного права. 2014. – № 3. – С. 29–41.
2. Бориславська О. Конституційна реформа як шлях формування в Україні конституційної системи обмеженого правління (на основі досвіду європейської моделі конституціоналізму) / О. Бориславська // Право України. – 2014. – № 7. – С. 47–54, 48.
3. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/984_011/paran2820#n2820.
4. Стрельцова О. В. Конституціоналізація процесу асоціації України з Європейським Союзом: теорія та практика : монографія / О. В. Стрельцова. – К. : Алерта, 2017.
5. Стрельцова О. В. Проблеми реформування Конституції України в контексті забезпечення європейської інтеграції. Конституційно-правове будівництво на зламі епох: пошуки оптимальних моделей: Мат.

міжнар. наук.-практ. конф. м. Ужгород, 3–4 травня 2019 / О. В. Стрельцова. – Ужгород : Ужгород. нац. ун-т, 2019. – С. 305–308.

6. Марцеляк О. В. Конституційна реформа в Україні і конституціоналізація вітчизняної правової системи. Конституційно-правове будівництво на зламі епох: пошуки оптимальних моделей: Мат. міжнар. наук.-практ. конф. м. Ужгород, 22–23 квітня 2016 / О. В. Марцеляк. – Ужгород : Ужгород. нац. ун-т, 2016. – С. 71–73.

7. Терлецький Д. С. Конституційно-правове регулювання дії міжнародних договорів в Україні : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Д. С. Терлецький. – О., 2007. – С. 69–70.

8. Курс конституційного права України : учебник / М. А. Баймуратов и др. ; под ред. М. А. Баймуратова, А. В. Батанова. – Х. : Одиссей, 2008. – Т. 1. – С. 545–546.

9. Закон України "Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони" // Відомості Верховної Ради. – 2014. – № 40. – Ст. 2021.

10. Чи виконує Київ вимоги ЄС? Частина 7: конституційна реформа // Європейська правда [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2015/02/4/7030422/>.

11. Прилуцький С. В. Модернізація статусу суддів: концепт взаємодії громадянського суспільства та держави в умовах конституційної реформи 2016 р. / С. В. Прилуцький, О. В. Стрельцова // Публічне право. – 2016. – № 4 (24). – С. 9–17.

12. Декларація про державний суверенітет України (16 липня 1990 р.) // Відомості Верховної Ради УРСР (БВР). – 1990. – № 31. – Ст. 429.

13. Муравйов В. Організаційно-правовий механізм реалізації Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом / В. Муравйов // Право України. – 2015. – № 8. – С. 17–31, 29.

References

1. Zadorozhnyi, O.V. (2014) Proekty reformuvannya konstytutsii Ukrainy i mizhnarodne pravo [Projects of reforming the constitution of Ukraine and international law]. *Ukrainskyi chasopys mizhnarodnoho prava* [Ukrainian Journal of International Law], (3), 29-41 (in Ukrainian).

2. Boryslavska, O. (2014) Konstytutsiina reforma yak shliakh formuvannya v Ukraini konstytutsiinoi systemy obmezhenoho pravlinnia (na osnovi dosvidu yevropeiskoi modeli konstytutsionalizmu) [Constitutional reform as a way of forming a constitutional system of limited government in Ukraine (based on the experience of the European model of constitutionalism)]. *Pravo Ukrainy* [Law of Ukraine], (7), 47-54 (in Ukrainian).

3. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odnii storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnyimi derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony [The Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, of the other part]. http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/984_011/paran2820#n2820 (in Ukrainian).

4. Strieltsova, O.V. (2017) Konstytutsionalizatsiia protsesu asotsiatsii Ukrainy z Yevropeiskym Soiuzom: teoriia ta praktyka [Constitutionalization of the process of association of Ukraine with the European Union: theory and practice]. Kyiv: Alerta (in Ukrainian).

5. Strieltsova, O.V. (2019) Problemy reformuvannya Konstytutsii Ukrainy v konteksti zabezpechennia yevropeiskoi intehratsii [Problems of

reforming the Constitution of Ukraine in the context of ensuring European integration] *U Konstytutsiino-pravove budivnytstvo na zlami epokh: poshuky optymalnykh modelei* [Constitutional and legal construction at the turn of the epochs: search for optimal models] (S. 305-308). Uzhhorod: Uzhhorodskyi natsionalnyi universytet. (in Ukrainian).

6. Marteliak, O.V. (2016) Konstytutsiina reforma v Ukraini i konstytutsionalizatsiia vitchyznanoi pravovoi systemy [Constitutional reform in Ukraine and constitutionalization of the domestic legal system]. *U Konstytutsiino-pravove budivnytstvo na zlami epokh: poshuky optymalnykh modelei* [Constitutional and legal construction at the turn of the epochs: search for optimal models] (S. 71-73). Uzhhorod: Uzhhorodskyi natsionalnyi universytet (in Ukrainian).

7. Terletskyi, D.S. (2007) Konstytutsiino-pravove rehulivannia dii mizhnarodnykh dohovoriv v Ukraini [Constitutional and legal regulation of international agreements in Ukraine] [dys. kand. yuryd. nauk]. Odesa [in Ukrainian].

8. Baimuratov, M.A., Batanov, A.V., Slydenko, Y.D., Kuranyin, V.A., Pedko, Yu.S (2008) Kurs konstytutsiynnoho prava Ukrainy [Course of constitutional law of Ukraine]. Eds. M.A. Baimuratov, A.V. Batanov. Kh.: Odyssei (in Russian).

9. Pro ratyfikatsiiu Uhody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odnii storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnyimi derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony, Zakon Ukrainy [On Ratification of the Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, on the other hand, Law of Ukraine] (2014). *Vidomosti Verkhovnoi Rady*, (40), 2021 (in Ukrainian).

10. Chy vykonuie Kyiv vymohy YeS? Chastyna 7: konstytutsiina reforma [Does Kyiv meet EU requirements? Part 7: constitutional reform]. *Yevropeiska pravda* [European truth]. URL: <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2015/02/4/7030422/>. [in Ukrainian].

11. Prylutskyi, S.V., Strieltsova, O.V. (2016) Modernizatsiia statusu suddiv: kontsept vzaiemodii hromadianskoho suspilstva ta derzhavy v umovakh konstytutsiinoi reformy 2016 roku [Modernization of the status of judges: the concept of interaction between civil society and the state in the context of the 2016 constitutional reform]. *Publichne pravo*. [Public law], (4) (24), 9-17 (in Ukrainian).

12. Deklaratsiia pro derzhavnyi suverenitet Ukrainy [Declaration of State Sovereignty of Ukraine] (1990). *Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR* [Information of the Verkhovna Rada of the USSR] (31), 429. (in Ukrainian).

13. Muraviov, V. (2015) Orhanizatsiino-pravovyi mekhanizm realizatsii Uhody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu ta Yevropeiskym Soiuzom [Organizational and legal mechanism for implementing the Association Agreement between Ukraine and the European Union] (2015). *Pravo Ukrainy* [Law of Ukraine], (8), 17-31 (in Ukrainian).

Received: 04/01/2021
1st revision: 08/02/2021
Accepted: 22/02/2021

O. Strieltsova, Dr of Law, Associate Prof.

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

CONSTITUTIONALIZATION OF UKRAINE-EU COOPERATION ON THE BASIS OF THE ASSOCIATION AGREEMENT: DEVELOPMENT PROSPECTS

The article studies the process of constitutionalization of associative relations between Ukraine and the European Union. The author distinguishes and reveals two significant aspects of this process, namely meaningful and implementing.

It is determined that meaningful constitutionalization by its essence is the constitutional modernization, where the meaningful updating of the Constitutional provisions is made in order to form the constitutional pillars for further democratization of social and political life in Ukraine, the approximation of the national political and legal system in accordance with the European values and principles, the improvement of the internal legal framework. The implementing aspect of constitutionalization means the purposeful formation of constitutional preconditions for the implementation of Association Agreement's provisions to the national legal system. The author stipulates that the fulfillment of both meaningful and implementing aspects of constitutionalization of Ukraine's association with the EU shall be implemented mainly by incorporating of this process directly into the context of the constitutional reform in Ukraine.

The special attention is paid to certain problems of the reformation of the Constitution of Ukraine ensuring the European integration. The author expresses the critical reservations related to the amendments to the Constitution with the provisions of strategic orientation of Ukraine for the long term perspective.

Keywords: Constitution of Ukraine, Constitutional Reform, Constitutionalization, European Union, Association Agreement between Ukraine and the EU.

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv.
Legal Studies, 2021; 1 (116): 62–65
УДК: 342.4(045)
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2021/1.116-13>

ISSN 1728-2195
© Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Publishing center "Kyiv University", 2020

В. Шамрай, д-р юрид. наук, доц.
ORCID ID: 0000-0001-8090-7523,
Ю. Слюсаренко, канд. юрид. наук, доц.
ORCID ID: 0000-0001-6772-4386

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ТРАНСФОРМАЦІЯ ДЕРЖАВНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ В УМОВАХ СУЧАСНОГО КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО РОЗВИТКУ

Присвячено теоретико-методологічним підходам до визначення державного суверенітету у сучасних умовах правової глобалізації та європейської міждержавної інтеграції з погляду пошуку ефективних засобів комплексної правової модернізації суспільства.

Проаналізовано юридичний зміст вказаної категорії, показує її специфічні особливості, розкриває значення процесів удосконалення базових елементів суспільних відносин і конституційної модернізації суспільства й держави в сучасних умовах правової глобалізації та європейської міждержавної інтеграції.

Наголошено на необхідності подальшого вдосконалення конституційно-правового регулювання найважливіших суспільних відносин як ключового напрямку правової модернізації суспільних відносин у сучасній демократичній державі, побудованій на принципових засадах європейського конституціоналізму.

Ключові слова: конституційне право, глобальний конституціоналізм, правова модернізація, суспільство, державний суверенітет.

ВСТУП. Аналізуючи державний суверенітет як сучасний феномен суспільно-правової дійсності, що відображає ключові тенденції та детермінанти процесів конституціоналізації міжнародного права й інтернаціоналізації конституційного права і є безпосереднім породженням вказаних процесів, варто зазначити, що уніфіковані ознаки глобального конституціоналізму знаходять свій безпосередній прояв під час їхнього закріплення в конституційно-правових нормах.

У цьому контексті необхідно зауважити, що комплексні конституційні реформи є досить поширеним явищем у сучасній політико-правовій реальності, адже внесення змін до конституції є звичайною світовою практикою, яка пов'язана з потребою правового забезпечення змін, що відбуваються в суспільному житті та відображають певний етап розвитку державної організації суспільства.

Отже, у юридичному вимірі ретельного дослідження потребує сутність державного суверенітету в сучасних умовах прогресивного конституційно-правового розвитку на глобальному (транснаціональному) рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Необхідно відзначити, що різноманітні аспекти глобалізації й інтернаціоналізації конституційного права розглядалися у працях багатьох вчених, серед яких варто окремо назвати таких, як М. О. Баймуратов, О. В. Батанов, В. І. Борденюк, Ю. О. Волошин, П. Ф. Гураль, О. В. Зайчук, Б. В. Калиновський, А. М. Колодій, О. Л. Копиленко, М. І. Корнієнко, В. В. Кравченко, В. С. Куйбіда, П. М. Любченко, М. П. Орзіх, М. В. Пітчик, В. Ф. Погорілко, Х. В. Приходько, М. О. Пухтинський, А. Ф. Ткачук, Ю. М. Тодика, В. Л. Федоренко, О. Ф. Фрицький, В. М. Шаповал, Ю. С. Шемшученко.

Водночас у наявних дослідженнях відсутній глибокий і різнобічний теоретико-методологічний аналіз категорії "державний суверенітет" у сучасних умовах конституційно-правового розвитку.

Мета статті – дослідити основні теоретико-методологічні підходи до визначення сутності державного суверенітету в сучасних умовах конституційно-правового розвитку.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах конституціоналізації міжнародного права, інтернаціоналізації конституційного права та створення наднаціональних, наддержавних структур зазначені новітні процеси суспільно-правового розвитку впливають не

лише на формування принципів і джерельної бази національних правових систем, але і стають ключовими чинниками модернізації найважливіших традиційних конституційно-правових інститутів, таких, як державний лад і суверенітет.

Суверенітет (фр. *souverainete* – самостійність, верховна влада) – верховенство влади держави на її території на незалежність держави у зовнішніх зносинах [13, с. 272].

У контексті дослідження цього питання необхідно зазначити, що в сучасному світі існує не лише тенденція до відносного занепаду традиційної ролі державного суверенітету, але й характерним спостерігається тенденція до створення нових незалежних держав, які старанно відстоюють як внутрішні, так і зовнішні ознаки свого суверенітету [8, с. 39–40]. Такі тенденції ґрунтуються на загальновідомий принцип, який визначений у Статуті Організації Об'єднаних Націй – право нації на самовизначення, який пов'язаний із такими принципами міжнародного права, як принцип суверенної рівності, невтручання у внутрішні справи держави, поваги державного суверенітету й інші [2, с. 116–117; 10].

У зазначеному контексті досить цікаво розглянути проблему трансформації концептуальних і практичних підходів до державного суверенітету у площині функціонування принципово нових міждержавних інтеграційних об'єднань, основний інтерес серед яких становить організація й діяльність ЄС із погляду співвідношення міжнародної правосуб'єктності інтеграційного об'єднання й окремих держав-учасниць, що породжує складні теоретичні та практичні політико-правові проблеми визначення й реалізації державного суверенітету.

Особливої актуальності та прояву набуває ця проблематика на конституційно-правовому рівні національних правових систем держав-членів Європейського Союзу. Так з огляду на положення Договору про ЄС "коли країна приєднується до Співтовариства, вона зобов'язана привести свою конституцію у відповідність зі статусом члена Співтовариства" [1].

Аналізуючи усталений підхід у розумінні дотримання принципу державного суверенітету у сучасній Європі, з огляду на наукові підходи існують різноманітні політико-правові концепції подальшого об'єднання Європи.

Одна з цих концепцій полягає в ідеї об'єднання Європи на основі федеративного принципу, що передбачає

чає підпорядкування національних і регіональних органів управління спільним наднаціональним структурам. Розглядаючи єдину Європу як основну й кінцеву мету своєї діяльності, європейські федералісти використовували такі аргументи, як історична та культурна єдність народів, що проживали на континенті, необхідність забезпечення миру й демократії, а також розв'язання економічних, політичних та інших проблем, що виходили за межі компетенції національної держави. Така концепція має назву федералістської [3, с. 145].

Кінцева мета федералістської теорії – утворення федерації чи конфедерації європейських держав – одночасно проголошувалася, як необхідна умова для початку інтеграційного процесу. Розглядаючи наднаціональну структуру як основний стимулюючий фактор в інтеграції країн, подібний до того, який державна влада відіграє щодо інтеграції внутрішніх національних регіонів, прихильники федералізму робили висновок про необхідність утворення такого стимулюючого інтеграцію елемента на міжнародному рівні саме на початковому етапі інтеграції.

На сучасному етапі певна частина суверенних прав держав-членів ЄС, передається спільним органам цього міждержавного інтеграційного об'єднання на підставі внутрішніх конституційно-правових норм, що можна вважати навіть певним проявом суверенітету та політичної незалежності держави на зовнішній арені, але в будь-якому випадку на європейському континенті створений унікальний в історії держави і права прецедент передання значного обсягу функцій і повноважень щодо здійснення зовнішньої політики та політики безпеки на наддержавний (наднаціональний) рівень, що потребує подальшого як теоретичного обмірковування, так і відповідної конституційно-правової регламентації як факту реальної дійсності в конституціях нових членів ЄС і тих країн, які планують перспективу свого вступу до цього міждержавного утворення, зокрема – України, яка отримала реальний шанс підготуватися до вступу до ЄС після підписання та ратифікації у 2014 р. Угоди про асоціацію [11].

Аналізуючи сучасну проблематику впливу процесів міждержавної інтеграції та правової глобалізації на конституційно-правові інститути на прикладі української національної конституційно-правової системи, варто зазначити, що доцільно розглянути декілька вимірів існування та способів формування державного ладу в умовах перманентної інтенсифікації взаємодії національного конституційного права із правом наднаціонального об'єднання.

Вбачається доцільним розглянути зазначені проблемні питання у трьох вимірах: 1) модернізація інститутів демократії (вибори, референдум) і конституційного ладу України в цілому (як такого, що на онтологічному рівні методологічного сприйняття і практичної реалізації встановлює та регулює демократичний політичний режим у країні. – Авт.); 2) модернізація форми держави (форми державного правління, форми державного устрою, форми політичного режиму) відповідно до універсальних і регіональних (зокрема – наднаціональних. – Авт.) правових стандартів; 3) модернізація організації й діяльності Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України як базових інститутів формування державної політики в умовах парламентсько-президентської республіки; 4) модернізація конституційно-правового статусу Президента України (з позицій недопущення та запобігання президентській інституційній конституційній кризі, а також розв'язання правових колізій і прогалин у конституційно-правовому регулюванні функцій і повноважень глави Української держави, порядку його обрання та

підстав дострокового припинення повноважень відповідно до універсального уявлення про місце й роль глави держави в сучасній правовій державі. – Авт.).

Говорячи про конституційно-правове регулювання демократичного конституційного ладу та пов'язані з цим проблемні конституційно-правові питання на сучасному етапі в Україні, варто відзначити, що сутність конституційного ладу в Україні, на думку В. М. Шаповала, визначається змістом I, III і XIII розділів Конституції. Розділ I "Загальні засади" фіксує основи конституційного ладу, містить положення сутнісного характеру, більшість із яких виконує роль юридичного підґрунтя, нормативної першооснови для інших конституційних положень. Цей розділ слід розуміти як змістовний стрижень Основного Закону, причому значна частина його норм є нормами-принципами, які забезпечують найбільш загальний рівень регулювання. Розділ III "Вибори. Референдум" (основні інститути прямої демократії, що слугують способами розв'язання конституційних криз політико-правового характеру), розвиваючи відповідні основи конституційного ладу, визначає загальні умови здійснення народного волевиявлення через форми безпосередньої демократії. Зміст розділу відображає юридичні параметри реалізації ідеї народного суверенітету, або народовладдя. Положення цього розділу Конституції є основою механізмів і безпосередньої, і представницької демократії. Нарешті, у розділі XIII "Внесення змін до Конституції України" засвідчено фундаментальний характер Основного Закону України, його найвищу силу. Співвіднесеність положень цього розділу з явищем конституційного ладу має свого роду інструментальне значення: він містить положення про внесення змін до названих трьох розділів Конституції, що конкретизують вимогу Конституції про виняткове право народу визначати й змінювати конституційний лад в Україні [7; 12].

Водночас безпосередньо саме поняття "конституційний лад" у Конституції не визначено, хоча цей термін зустрічається у її тексті тричі. Із положень ст. 17 і 37 Конституції незаперечно випливає, що конституційний лад, тобто закріплений Конституцією економічний, соціальний, національний, політичний (включаючи державний) та інший устрій України, заборонено змінювати насильницьким шляхом. Не таким однозначним є положення ст. 5 Конституції, згідно з яким єдиним суб'єктом, який має прерогативу визначення та зміни конституційного ладу, визнано український народ [7].

Однак і визначення, і зміна конституційного ладу не можуть відбуватися свавільно, зокрема, шляхом антиконституційного державного перевороту, насильства тощо, навіть якщо суб'єктом таких дій є "народ" або вони вчиняються "від імені народу". Оскільки в Конституції йдеться про конституційне право народу визначати та змінювати конституційний лад, то це означає, що такі акти мають відбуватися в передбачений Конституцією спосіб як реалізація народом його конституційних повноважень через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії. Тому, наприклад, вимоги громадян на мітингах, демонстраціях тощо про зміну державного устрою, звернені до законодавчого органу чи глави держави з дотриманням Конституції й законів, можна розглядати як одну із форм безпосередньої демократії, що допускаються Конституцією. Подібний підхід є універсальним і загальноновизнаним у сучасній світовій конституційно-правовій практиці, що також є свідченням інтернаціоналізації основних принципів транснаціонального (глобального) конституціоналізму в межах національних правових систем на галузевому конституційно-правовому рівні нормативного регулювання.

ВИСНОВКИ. Отже, унаслідок проведеного дослідження сучасної конституційної трансформації державного суверенітету як ключового конституційно-правового інституту під впливом процесів правової глобалізації, міждержавної інтеграції та формування наднаціональних інститутів можна дійти до таких найважливіших висновків: 1) останнім часом у Європі змінюється юридичний зміст конституційно-правового принципу державного суверенітету та державної незалежності з декількох позицій, зокрема: відбуваються процеси глобалізації та міждержавної інтеграції, що призводить до появи конституційно-правових норм про можливість обмеження суверенітету за рахунок передавання частини суверенних прав наднаціональним органам міждержавних утворень (Європейський Союз); державний суверенітет перестав бути абсолютною цінністю в міжнародних відносинах і внутрішньому конституційному праві, уступаючи пріоритетну роль принципу поваги прав людини; класична практично необмежена політична незалежність держав, відображена у "старих" конституціях, у сучасному світі значно обмежується міжнародно-правовими нормами, зокрема, щодо таких конституційних повноважень внутрішніх державних органів, як право війни та миру, тобто за наявності відповідної конституційної норми застосування сили або погрози силою всупереч міжнародно-правовим нормам вважається незаконним; 2) вплив феномену над національності та інтеграційних процесів на трансформацію конституційного ладу сучасних держав проявляється у двох вимірах, а саме: зовнішньому, що відображає на рівні конституційно-правової регламентації міжнародні політико-правові процеси міждержавної інтеграції та реалізується у формі прийняття конституційно-правових норм про обмеження державного суверенітету та політичної незалежності шляхом делегування певного обсягу повноважень наднаціональним органам і про конституційне розмежування компетенції між внутрішніми і спільними органами та внутрішньому, що в більшості сучасних європейських країн (зокрема – в Україні) проявляється в таких тенденціях, як посилення ролі уряду у здійсненні зовнішньої політики шляхом появи конституційного звичаю про делегування главою держави повноважень щодо ведення міждержавних переговорів і підписання міжнародних договорів уряду або главі уряду (прем'єр-міністру), а також конституційне закріплення ключової ролі парламентів щодо процедури ратифікації міжнародних договорів; 3) європейські стандарти функціонування публічної влади безпосередньо впливають на процес конституційної модернізації форми правління від президентської або змішаної до парламентської, а сама концепція парламентаризму є показовим прикладом конституціоналізації загальноновизначених уявлень про роль парламенту у системі вищих органів державної влади; 4) конституційні основи парламентаризму інтернаціоналізуються в діяльності Європейського парламенту, що є "дзеркальним" процесом відносно конституціоналізації універсальних і європейських стандартів національного парламентаризму як фундаментальної основи доктрини та практики конституціоналізму взагалі; 5) в умовах становлення наднаціональних інститутів суверенітет держави перебуває в тісному діалектичному зв'язку з реальною можливістю відповідної держави належним чином реалізовувати функцію міждержавної інтеграції, яка є невід'ємним складовим елементом системи функцій сучасної правової держави, і, відповідно,

відображатиметься на галузевому конституційно-правовому рівні регулювання суспільних відносин.

Список використаної літератури

1. European Union Law: Next and Materials. – Cambridge : Cambridge University Press, 2006.
2. Баймуратов М. А. Международное публичное право / М. А. Баймуратов. – Х. : Одиссей, 2007.
3. Гавриленко В. Державний суверенітет та його трансформація в умовах європейської інтеграції / В. Гавриленко // Вісн. Маріупольського держ. ун-ту. Серія Право. – 2014. – Вип. 8. – С. 142–150.
4. Великий енциклопедичний юридичний словник ; за ред. Ю. С. Шемшученка. – К. : Юрид. думка, 2007. – С. 936–937.
5. Конституційне право зарубіжних країн : навч. посіб. / М. С. Горшенкова та ін. ; за заг. ред. В. О. Ріяки. – 2-ге вид., допов. і перероб. – К. : Юрінком Інтер, 2007.
6. Конституція Польщі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/rosyjski/kon1.htm>
7. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. зі змінами // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
8. Кремень Т. В. Державний суверенітет у добу глобалізації / Т. В. Кремень // Політика і час. – 2003. – № 10. – С. 36–40.
9. Куян І. А. Проблеми сутності і співвідношення державного, народного і національного суверенітету (конституційно-правовий аспект) : автореф. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук / І. А. Куян. – К. : 2014.
10. Статут ООН. Юридична енциклопедія : у 6 т. / ред. кол. Ю. С. Шемшученко та ін. – К. : УРЕ ім. М. П. Бажана, 2003. – Т. 5.
11. Угода про асоціацію між Україною, з одної сторони, та Європейським Союзом і його державами-членами, з іншої сторони від 21.03.2014 р. та 27.06.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://comeu.int/rada.gov.ua/comeu.int/doccatalog/document?id=56219>
12. Шаповал В. Історія конституційного впорядкування сучасної Української держави / В. Шаповал // Вісн. ЦБК. – К., 2011. – № 1 (20). – С. 8–9.
13. Шляхтун П. П. Конституційне право: словник термінів / П. П. Шляхтун. – К. : Либідь, 2005.

References

1. European Union Law: Next and Materials (2006). Cambridge: Cambridge University Press (in English).
2. Baimuratov, M. A. (2007) *Mezhdunarodnoe publychnoe pravo* [International public law]. Kh.: Odyssei (in Russian).
3. Havrylenko, V. (2014) *Derzhavnyi suverenitet ta yoho transformatsiia v umovakh yevropeiskoi intehratsii* [State sovereignty and its transformation in terms of European integration]. *Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Seriya Pravo* [Bulletin of Mariupol State University. Law series], (8), 142-150 (in Ukrainian).
4. *Velykyi entsyklopedychnyi yurydychnyi slovnyk* [Large encyclopedic legal dictionary] (2007) Ed. Yu.S. Shemshuchenka. K.: Yurydychna dumka (in Ukrainian).
5. *Konstytutsiine pravo zarubizhnykh krain* [Constitutional law of foreign countries] (2007) Ed. V.O. Riaky. K.: Yurinkom Inter (in Ukrainian).
6. *Konstytutsiia Polshchi* [Constitution of Poland]. <http://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/rosyjski/kon1.htm> (in English).
7. *Konstytutsiia Ukrainy, Zakon Ukrainy* [Constitution of Ukraine, Law of Ukraine] (1996) *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine] (30), 141. (in Ukrainian).
8. Kremen, T. V. (2003) *Derzhavnyi suverenitet u dobu hlobalizatsii* [State sovereignty in the age of globalization]. *Polityka i chas* [Politics and time], (10), 36-40 (in Ukrainian).
9. Kuian, I. A. (2014) *Problemy sutnosti i spivvidnoshennia derzhavnoho, narodnoho i natsionalnoho suverenitetu (konstytutsiino-pravovyi aspekt)* [Problems of essence and ratio of state, people's and national sovereignty (constitutional and legal aspect)] [avtoref. d-ra yuryd. nauk]. Kyiv. (in Ukrainian).
10. *Statut OON. Yurydychna entsyklopediia* [UN Charter. Legal Encyclopedia] (2003). T. 5. Eds. Yu.S. Shemshuchenko ta in. K.: *Ukrainska entsyklopediia im. M. P. Bazhana* (in Ukrainian).
11. *Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odnoi storony, ta Yevropeiskym Soiuzom i yoho derzhavamy-chlenamy, z inshoi strony* [Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union and its Member States, on the other hand] (2014). <http://comeu.int/rada.gov.ua/comeu.int/doccatalog/document?id=56219> (in Ukrainian)
12. Shapoval, V. (2011) *Istoriia konstytutsiinoho vporiadkuvannia suchasnoi Ukrainy derzhavy* [History of the constitutional order of the modern Ukrainian]. *Visnyk Tsentralnoi Vyborchoi Komisii* [Bulletin of the Central Election Commission], (1 (20), 8-9 (in Ukrainian).
13. Shliakhtun, P.P. (2005) *Konstytutsiine pravo: slovnyk terminiv* [Constitutional law: a dictionary of terms]. K.: Lybid (in Ukrainian).

Received: 10/01/2021
1st revision: 12/02/2021
Accepted: 22/02/2021

V. Shamrai, Dr of Law, Associate Prof.
I. Sliusarenko, PhD (Law), Associate Prof.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

TRANSFORMATION OF STATE SOVEREIGNTY IN MODERN CONDITIONS OF CONSTITUTIONAL LAW DEVELOPMENT

The article deals with theoretical and methodological approaches to the essence of the state sovereignty in modern conditions of legal globalization and European interstate integration from the point of view of searching for effective means of complex legal modernization of society.

The author analyzes the legal content of this category, shows its specific features, reveals the importance of the processes of improving the basic elements of social relations and constitutional modernization of society and the state in modern conditions of legal globalization and European interstate integration.

The need for further improvement of constitutional and legal regulation of the most important social relations as a key direction of legal modernization of social relations in a modern democratic state based on the fundamental foundations of European constitutionalism is underlined.

At the same time, at the doctrinal level, there is no doubt that the Constitution of Ukraine has a certain degree of almost all the well-known features of the world, in particular, the European, constitutions.

Summarizing the above, we consider it necessary to highlight the following main formal and legal features of the Constitution of Ukraine, which is the fundamental ground for modern constitutional and legal reform in our state: 1) a special subject accepting (people's character); 2) the fundamental (institutional) nature; 3) stability is coupled with dynamism; 4) reality; 5) formal and legal properties: the Constitution – the Fundamental Law of Ukraine; its highest legal force; Constitution – the legal base of legislation; A special procedure for making and amending; Special content and structure of the Constitution; Direct effect of its norms.

This list is not exhaustive, but in our opinion, it is optimal for defining the main tasks and principles of constitutional and legal reform in the current conditions of legal globalization and European interstate integration.

Thus, with the improvement of the Constitution of Ukraine as the main source of constitutional law of Ukraine, it is necessary to focus not only on the modernization of certain institutions that regulate it, but also on the strengthening of its legal properties in general.

In other words, the leading role of the Constitution in the system of sources of constitutional law of Ukraine is due to its inherent legal properties, ensuring their effectiveness in society and is a priority task of modern constitutional and legal reform.

Thus, under the constitutional and legal reform, in today's conditions of legal globalization and European interstate integration, it is necessary to reform of the sphere of constitutional law directly as a leading national branch of law of Ukraine, the formally-legal improvement and improvement of the constitutional legal material at all its system levels, as provisions, institutions, sub-sectors and industry as a whole.

It should also be noted that the subject and object of the branch of constitutional law varies in modern conditions under the influence of a whole range of objective factors of legal and political reality, in particular, it refers to the processes of legal globalization and intergovernmental integration, which, in turn, internally causes the emergence of new branches and subnets of national law, strengthening the internationalization of constitutional law and the constitutionality of international and European law, the adaptation of domestic constitutional laws and to basic European legal standards as a prerequisite quality of the constitutional and legal reform in accordance with objectively existing conditions of society.

The need for further improvement of the constitutional and legal regulation of the most important social relations as the most important line of public power in the context of the perception of the European legal system by the national legal system of Ukraine is underlined.

Keywords: constitutional law, global constitutionalism, legal modernization, society, state sovereignty.

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv.
Legal Studies, 2021; 1 (116): 54–66
УДК:341.96: 347.65/68
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2021/1.116-14>

ISSN 1728-2195
© Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Publishing center "Kyiv University", 2020

Н. Федорченко, д-р юрид. наук
ORCID ID: 0000-0002-8964-8959
Київський університет туризму, економіки і права, Київ, Україна

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ

І. А. Діковської "Міжнародне спадкування у ЄС та Україні: напрями адаптації права України до права ЄС" (Київ, Алерта, 2020)

Потреби сучасного життя, яке, серед іншого, характеризується високою мобільністю, можливістю вільно обирати країну проживання, обумовлюють розвиток міжнародного спадкового права у світі в останні роки. Так, наприклад, у більшості країн ЄС, починаючи з 17 серпня 2015 р., визначення права, що застосовується до спадкових відносин з іноземним елементом, міжнародної юрисдикції у спадкових справах, визнання і виконання іноземних рішень у таких справах, а також деякі інші питання, що виникають під час міжнародного спадкування, регулюються Регламентом (ЄС) № 650/2012 Європейського парламенту та Ради від 4 липня 2012 року щодо юрисдикції, застосовуваного права, визнання та виконання рішень та прийняття і виконання аутентичних інструментів у спадкових справах та про створення Європейського спадкового сертифікату (надалі – Спадковий регламент). Поява цього документу спричинила публікацію багатьох статей, монографій, що фокусуються на можливих способах регулювання тих чи інших питань міжнародного спадкового права.

Водночас норми міжнародних договорів та Закону України "Про міжнародне приватне право" від 23 червня 2005 р. № 2709 (надалі – ЗУ "Про МПРП"), які визна-

чають право, що застосовується до спадкових відносин, а також стосуються інших питань, важливих для регулювання міжнародного спадкування характеризуються певними прогалинами, деякі з них – невизначеністю та архаїчністю, що, безумовно, не ускладнює реалізацію спадкових прав.

Відтак, монографія, яка має на меті порівняти правове регулювання міжнародного спадкування у ЄС та Україні та запропонувати його удосконалення в Україні, є актуальною.

Книга складається з 15 розділів, у яких, зокрема, розглядаються проблемні питання застосування джерел регулювання міжнародних спадкових відносин України та країн ЄС; визначення міжнародної юрисдикції у спадкових справах згідно зі Спадковим регламентом, міжнародними договорами України та ЗУ "Про МПРП"; визначення права, що застосовується до спадкування відповідно до Спадкового регламенту та колізійних норм, які діють в Україні; визнання та надання дозволу на виконання іноземних рішень за Спадковим регламентом, правом окремих держав-членів ЄС, міжнародними договорами України та ЗУ "Про МПРП"; прийняття аутентичних документів, виданих за кордоном для

оформлення спадщини за Спадковим регламентом, національним правом окремих держав-членів ЄС та правом України, правова природа та обіг Європейського спадкового сертифікату.

Ряд висновків, здійснених у монографії, заслуговують на підтримку. Наприклад, про необхідність визначення у ЗУ "Про МПРП" кола питань, які охоплюються спадковим статутом; про доречність удосконалення колізійного регулювання форми заповітів; про потребу у колізійному регулюванні спадкових угод у ЗУ "Про МПРП".

Крім того, вдалою є пропозиція автора про встановлення у ЦПК України загального правила про те, що визнання рішень, які не підлягають примусовому виконанню, не потребує дотримання спеціальної процедури. Ідея про сприйняття підходу, за якого іноземні рішення, які не набули законної сили, можуть визнаватися, якщо

вони не потребують примусового виконання також заслуговує на увагу. Обґрунтованими є пропозиції про вилучення окремих підстав для відмови у визнанні і виконанні іноземних судових рішень із ЦПК України. У роботі вдало виділені ознаки аутентичних документів, виданих за кордоном, які можуть використовуватися для оформлення спадкування, а також містяться інші важливі висновки щодо аутентичних документів.

Книга буде корисною для всіх, хто має намір поглибити знання з міжнародного спадкового права, міжнародного приватного права, міжнародного цивільного процесу, права ЄС.

Received: 05/02/2021

Accepted: 12/02/2021

N. Fedorchenko, Dr of Law, Prof.
Kyiv University of Tourism, Economics and Law, Kyiv, Ukraine

MONOGRAPH REVIEW OF DR. IRYNA DIKOVSKA "INTERNATIONAL SUCCESSION IN THE EU AND UKRAINE: DIRECTIONS FOR ADAPTATION OF UKRAINIAN LAW TO THE EU LAW" (KYIV, ALERTA, 2020).

The review evaluates the content of the monography. It has been concluded that the idea of the monograph is relevant since the rules of international treaties of Ukraine (namely, bilateral agreements on legal assistance) and the Law of Ukraine on Private International Law (hereinafter: PILA) contain some gaps and uncertain provisions regarding international succession law issues which need to be filled or revised respectively. We support the author's suggestion to make such amendments taking into consideration Regulation (EU) No 650/2012 of the European Parliament and of the Council of 4 July 2012 on jurisdiction, applicable law, recognition and enforcement of decisions and acceptance and enforcement of authentic instruments in matters of succession and on the creation of a European Certificate of Succession, as well as, the EU Private International Law doctrine and solutions to international succession law issues in national law of some the EU Member States.

The book consists of 15 chapters which focus on the determination of international jurisdiction in succession matters; determination of the law applicable to succession relations with a foreign element; recognition and enforcement of foreign decisions in succession matters; acceptance of authentic documents created abroad.

Many author's ideas seem appropriate. They include the suggestions to determine the scope of law applicable to the succession in PILA; to amend the conflict of laws rules applicable to the form of wills; to include in PILA conflict of laws rules regarding succession agreements; to amend some rules of Civil Procedural Code of Ukraine applicable to recognition and enforcement of foreign decisions in civil matters and others.

It was concluded that the monograph would be useful for everyone who intends to increase his or her knowledge in international succession law, private international law, international civil procedure.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ / THE INFORMATION ABOUT THE AUTHORS**Андріїв Василь Михайлович / Andriiv Vasily**

д-р юрид. наук, проф., проф. кафедри трудового права та права соціального забезпечення Інституту права Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0001-9118-763X
avm2009@ukr.net

Вахонєва Тетяна Миколаївна / Vakhonieva Tetiana

д-р юрид. наук, доц., проф. кафедри трудового права та права соціального забезпечення Інституту права Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
ORCID ID: 0000-00002-3495-3622
tatiana_vah@ukr.net

Гринюк Ростислав Федорович / Grinyuk Rostislav

д-р юрид. наук, проф., ректор
Донецький національний університет імені Василя Стуса, Вінниця, Україна
ORCID ID: 0000-0003-0158-8363
general.div@donnu.edu.ua

Кіндюк Борис Володимирович / Boris Kindyuk

д-р юрид. наук, проф., зав. лабораторією боротьби з наркозлочинністю
Одеський державний університет внутрішніх справ, Одеса, Україна
ORCID ID: 0000-0001-8519-4649
kxenon46@gmail.com

Котюк Олександр Іванович / Kotiuk Oleksandr

канд. юрид. наук, асист. кафедри цивільного процесу Інституту права Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0002-6464-2315
aaasssdddfff@ukr.net

Марусенко Роман Ігорович / Marusenko Roman

канд. юрид. наук, доц., доц. кафедри земельного і аграрного права Інституту права Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0003-3631-9593
marusenko.r@gmail.com

Мацелюх Іванна Андріївна / Matseliykh Ivanna

д-р юрид. наук, доц., доц. кафедри службового та медичного права Інституту права Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0003-3706-6428
m.ivanna1304@gmail.com

Мусієнко Андрій Володимирович / Musiienko Andrii

канд. наук держ. управління, доц., доц. кафедри службового та медичного права Інституту права Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0003-0239-1626
mav_kl15@ukr.net

Нікітіна Тетяна Олегівна / Nikitina Tatiana

асп. 1-го року навчання кафедри цивільного процесу Інституту права Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0002-6091-0597
tetiana.nktn@gmail.com

Олійник Олена Сергіївна / Oliinyk Olena

д-р юрид. наук, доц., проф. кафедри кримінально-правової політики та кримінального права Інституту права Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0002-4947-9687
lenaoleynyk2011@ukr.net

Погоріленко Артур Васильович / Pohorilenko Artur

асп. 3-го року навчання кафедри господарського права та господарського процесу Інституту права Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0001-7246-526X
apohorilenko@gmail.com

Прилуцький Сергій Валентинович / Prylutskyi Serhii

д-р юрид. наук, доц., проф. Інституту права
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0002-5019-6975
priluckiys77@gmail.com

Слюсаренко Юрій Анатолійович / Sliusarenko Iurii

канд. юрид. наук, доц., доц. кафедри конституційного права Інституту права
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0001-6772-4386
yuri7@i.ua

Снідевич Олександр Станіславович / Snidevych Alexander

канд. юрид. наук, доц. кафедри нотаріального і виконавчого процесу та адвокатури, прокуратури та судустрою Інституту права
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0002-4255-3194
snidevuch-o-s@ukr.net

Стрельцова Ольга Вікторівна / Strieltsova Olga

д-р юрид. наук, доц., доц. кафедри конституційного права Інституту права
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0002-0907-2049
streltsovaov@ukr.net

Федорченко Наталія Володимирівна / Fedorchenko Natalia

д-р юрид. наук, проф., зав. кафедри загальноюридичних дисциплін, цивільного права та правового забезпечення туризму
Київський університет туризму, економіки і права, Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0002-8964-8959
natasha.fedorchenko@meta.ua

Шамрай В'ячеслав Вікторович / Shamrai Viacheslav

д-р юрид. наук, доц. кафедри конституційного права Інституту права
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0001-8090-7523
vyaches28@gmail.com

Наукове видання

ВІСНИК
КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

Випуск 1 (116)

Редактор *О. Грицаюк*

Редактор англійської мови *І. Заярна*

Оригінал-макет виготовлено ВПЦ "Київський університет"

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей.
Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали.

Формат 60x84^{1/8}. Ум. друк. арк. 8,02. Наклад 300. Зам. № 221-9991.
Гарнітура Arial. Папір офсетний. Друк офсетний. Вид. № Ю 1.
Підписано до друку 19.03.21

Видавець і виготовлювач
ВПЦ "Київський університет"

Б-р Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01601, Україна
☎ (38044) 239 32 22; (38044) 239 31 72; тел./факс (38044) 239 31 28
e-mail: vpc_div.chief@univ.net.ua; redaktor@univ.net.ua
http: vpc.univ.kiev.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1103 від 31.10.02